

СЛОВ

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА XIV

БРОЈ

52-53

ДЕЦЕМБАР 2017.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivojević

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
ДЕЦЕМБАР, 2017.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

- Веселин Матовић: *Ошворено писмо министру
просвјете Дамиру Шеховићу* 12

РАЗГОВОР

- Милић Петровић: *Божина побуна није свијетла
сирана историје Црне Горе* 13

ЈЕЗИК

- Срето Танасић: *Седмдесет година Института за
српски језик САНУ* 39
- Драга Бојовић: *О питањима језика у савременој
Црној Гори* 48

ДАТУМИ**ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ**

(1847–2017)

ДАНИ ЊЕГОШЕВИ 2017.

- Милутин Мићовић: *Горски вијенац – темељ српској
духовној и националној идентитету* 65
- Радмило Маројевић: *Сво седмдесет година
Горској вијенца (1847–2017)* 69
- Ранко Јововић: *поезија* 82
- Илија Лакушић: *поезија* 86
- Коста Радовић: *поезија* 88
- Будимир Дубак: *поезија* 90
- Милица Краљ: *поезија* 96
- Радомир Уљаревић: *поезија* 97
- Бећир Вуковић: *поезија* 99
- Андрија Радуловић: *поезија* 102
- Вишња Косовић: *поезија* 105
- Новица Ђурић: *поезија* 107
- Милица Бакрач: *поезија* 109
- Драган Бојовић: *поезија* 112
- Миљан Николић: *поезија* 114

САДРЖАЈ

ЕСЕЈ

Стеван Кордић: <i>Злочин и злојев или црнци и Црнојорци</i>	117
Лидија Томић: <i>О ѿкоковима Андрићевој ѿријовједачкој ѿосѿујка</i>	156
Ђуро Бодрожич: <i>Андрићеви романи или рад на националном ѿамћењу</i>	164
Шћепан Алексић: <i>Срби између Исиока и Заѿада</i>	174
Дамјан Ђулафић: <i>Амалѿами руске и српске књижевности</i>	182

ИСТРАЖИВАЊА

Горан Комар: <i>Повеља монаха Симеона (Немање) манасѿиру Хиландару</i>	191
Ненад Кебара: <i>Синиша Кордић – ѿесник бића</i>	203
Милорад П. Радусиновић: <i>Срби у ѿуѿиоѿису јарославској ѿосадској човјека 1721–1722. ѿодине</i>	226
Небојша Рашо: <i>Вицко (Маѿов) Трићковић – Подноѿољски (1870-1938)</i>	232

КРИТИКА

Радослав Милошевић: <i>Од срца до лоѿоса са мирисом душе</i>	239
Огњен Тодоровић: <i>Узрочно-ѿосљедична веза и мѿијска раван у роману Кукавичја пилад Лабуда Драѿића</i>	249
Перивоје Поповић: <i>Пјесма и човјек</i>	259
Новица Ђурић: <i>Књија ѿудских сѿрадања – свједочансѿиво једне еѿохе</i>	265

Веселин МАТОВИЋ

ОТВОРЕНО ПИСМО МИНИСТРУ ПРОСВЈЕТЕ ДАМИРУ ШЕХОВИЋУ

Поштовани г. Шеховићу,

Доношењем наставних програма за предмет *Црнојорски-српски, босански, хрвајски језик и књижевности* за основну и средње стручне школе, Министарство просвјете Црне Горе, односно његови органи: Завод за школство и Национални савјет за образовање, не само што су прекршили Споразум, склопљен између Владе и опозиције, септембра 2011, и што су, преписивањем садржаја програма за суспендовани предмет *Црнојорски језик и књижевности*, у потпуности обесмислили важећи назив најважнијег наставног предмета, него су, у тим програмима, на више мјеста, драстично прекршили и Општи закон о образовању, као и властиту уредбу о називу наставног предмета, од 15. септембра 2011, с очигледном намјером потпуне елиминације имена српског језика из школске администрације и уопште – овдашњег образовног система.

Као прво, у акту Завода за школство, под називом *Основне смјернице за планирање и израду педагошке документације за основне и средње стручне школе*, одјељак *Годишњи план рада*, стр. 3, наређује се да: „Годишње планирање наставници **раде на црногорском језику и на језику припадника мањинских народа и других мањинских националних заједница**“ (истицање - В. М), а у фус ноти објашњава да се други дио наредбе „**односи на школе** у којима се настава изводи на језику припадника мањинских народа и других мањинских националних заједница“. Као што видимо, иако у чл. 11 Општег закона о образовању стоји да се, поред „службеног-црногорског“, настава „у установи“ (школи – прим. В. М) изводи и „на језицима у службеној употреби“, па и на српском („с обзиром на исту лингвистичку основу“ са *црнојорским*), имена српског језика у овој заповијести нема, нити се, за разлику од *босан-*

ског, албанској и хрвајској, његово мјесто може пронаћи у њеном контексту – међу језицима „пипадника мањинских народа и других мањинских националних заједница». Дакле, ако се наставници обавезују да наставу планирају само на **црногорском језику**, онда се обавезују да је и изводе само на том језику, чиме се, *de facto*, српски (и то само **српски!**) језик, супротно Закону, искључује из образовног система.

Сличне формулације, са истом конотацијом, налазимо на више мјеста у наставним програмима за предмет *Црнојорски-српски, босански, хрвајски језик и књижевност*, како за основну, тако и за средње стручне школе. Штавише, тамо се, у више наврата, изричито каже да се у оквиру овако именованог наставног предмета изучава само **црногорски језик** – његова норма, значај, развој, процес стандардизације, итд.!

Ево неколико изразитих примјера:

1. У *Пројаму* за трогодишњу стручну школу, одјељак *Одређење предмета*, стр.1 стоји: „Предмет Црногорски-српски, босански, хрватски језик и књижевност обухвата двије подједнако важне области: наставу језика и наставу књижевности. Ученик се оспособљава за јасно, разумљиво, правилно и функционално усмено и писано споразумијевање **црногорским стандардним језиком** у различитим околностима. Учећи **црногорски језик** ученици овладавају комуникацијском језичком компетенцијом и стичу основне читалачке, медијске, информацијске и међукултурне писмености....“

2. На стр 2 (исти извор), одјељак *Циљеви предмета*, као први циљ наставе предмета *Црнојорски-српски, босански, хрвајски језик и књижевност*, истиче се да: „ученик стиче позитиван однос **према црногорском језику** као службеном језику и према свом матерњем језику“.

3. На стр. 7, *Образовно-васпитни исход 6* гласи: „на крају учења ученик ће моћи да: примијени језичку **норму црногорског језика** у говору и писању“.

4. На стр. 9, *Образовно-васпитни исход 9*: „Током учења ученици ће моћи да: процијене корисност знања из **црногорског језика** у разумијевању и учењу страних језика“.

5. На стр. 20, *Образовно-васпитни исход 6*: „Током учења ученици ће моћи да: објасне **процес стандардизације црногорског језика**“, и даље: „да процијене значај **познава-**

ња црногорског језика ради интеграције у своју и сродне културе“.

У свим овим случајевима (а ни било гдје друго) нема ни помена о стандарду, значају, развоју, положају, итд., српског језика. Иако се предмет зове *Црнојорски-српски, босански, хрвајски језик и књижевност*, програми су, као што се види, јасно конципирани као програми само за *црнојорски језик*. Уосталом, изузимајући тзв. исходе, они и јесу преписани програми за суспендовани предмет *Црнојорски језик и књижевност*, из 2010. г.

Аутори *Програма* за основну школу били су у овом погледу нешто обазривији (умјесто *црнојорски*, они у оваквим формулацијама углавном употребљавају апелатив *сџандардни језик*, не наводећи име ниједног језика посебно), али и тамо наилазимо на сличне примјере:

1. Стр, 66, *Исходи учења*: „Током учења ученик ће моћи да: разумије улогу и положај **црногорског језика** као службеног језика“ (!)

2. Стр. 81, *Исходи учења*: Током учења ученик ће моћи да: повезује **црногорски језик** (и друге језике) са словенском породицом језика“.

3. Стр, 96, *Исходи учења*: Током учења ученик ће моћи да: укаже на развој **црногорског језика**“.

4. Стр. 111, *Медијска и информациона њисменост*: Предмет *Црнојорски језик и књижевност* садржи и елементе тзв. *медијској образовања*“ (sic!)

Оваквим игнорисањем имена српског језика у наставним програмима не само што је у потпуности обесмишљено име најважнијег наставног предмета (чиме је прекршен Општи закон о образовању, чл. 11), него и много више од тога, доведена су у питање основна права преко 43% школске популације у Црној Гори: право слободног служења именом и нормом свога матерњег (српског) језика, право слободног изучавања свога матерњег језика и право слободног образовања на свом матерњем језику; у крајњем – примјеном овако конципираних наставних програма, та ће популација бити изложена систематском гушењу њене језичке, културне и националне самосвијести. А све насупротив одредбама чл. 6, члан 8 и чл. 13. Устава Црне Горе, којим се јемчи „неповредивост права и слободе“, забрањује „свака непосредна или посредна дискрими-

нација“, а српским језику даје статус језика у службеној употреби.

Друго, у овим програмима, г. Министре, нема књижевних дјела за која се везују најдубља колективна осјећања српског народа: нема Св. Саве, зачетника српске књижевности, нема Ј. Ј. Змаја, коме је својевремено руку љубио један Никола Тесла, писао о њему и преводио га у најугледнијим америчким часописима, нема пјесама из *Косовској циклуса* српских народних пјесама, нема Вишњића и његове пјесме *Почетак буне на дахије*, нема *Плаве тробнице* Милутина Бојића, нема *Крваве бајке* Десанке Максимовић, нема *Посвешће Горској вијенца* П. П. Његоша, нема ниједног савременог писца из Црне Горе који себе види у контексту српске културе и српске књижевности, итд, итд. Можда Вама, г. Министре, и састављачима ових програма, ова имена и ова дјела не значе много, али за баштинике српског националног и културног идентитета, ма гдје се налазили на земљиној кугли, значе највише. Зар се то, макар из елементарне пристојности, није морало овдје испоштовати? Немојте ми само рећи да наведени текстови не задовољавају естетске критеријуме, односно да тематски не одговарају „културном и животном искуству“ ученика.)

О свему овоме ћути наша таблоидизирана јавност, г. Министре. Ћуте и политичке странке, НВО, универзитетска заједница, наставници, интелектуалци, родитељи, борци за људска права... (Додуше, којевитезало се неколико дана по медијима, напамет и наслијепо, због скандала око преписивања, али се притом нико није потрудио да наведе као доказ бар једну преписану реченицу. Напросто, уобичајено је данас у нашим медијима да се, када неко викне: „Држ га!“ сви дају у хајку, не знајући ни кога прогоне ни зашто то чине.)

Нијесте се огласили ни Ви, г. Министре, него сте, напротив, дозволили да се овакви дискриминаторски пројекти, као кључни документи Ваше реформе школства, уграде у образовни систем Црне Горе! Тиме сте легализовали безакоње (кршење чл. 11 Општег закона о образовању) и дискриминацију права баштиника имена српског језика у Црној Гори.

Нажалост, програми су тренутно недоступни широј јавности, јер сте Ви, г. Министре, након дојаве да су програми преписани са хрватског курикулума, наредили њихово уклањање с интернета, наводно да се лекторишу. Међутим, про-

грами су, без икаквих измјена, достављени школама и по њима се већ увелико изводи настава, као да се ништа није догодило. Што значи да за Вас није проблем у томе што су програми преписани него у томе што је јавност сазнала да су преписани. Проблематизован је, као несумњив плагијат, само програм за физичко васпитање (можда не случајно), премда, судећи на основу увида у неколико првих страница програма за предмет *Црногорски-српски, босански, хрвајски језик и књижевности* за основну школу, на којима налазимо читаве пасусе дословно преписане из *Националној курикулума наставној предмета Хрвајски језик*, рекло би се, ни други нијесу оригиналнији.

Но, да не бисте помислили како се ради о паушалним оптужбама и инсинуацијама, ево како то стварно изгледа, с напоменом да су примјери буквалног преписивања са ове три странице само узорак, док ћете, надајмо се, цјелокупан материјал од 130 стр., детаљно провјерити Ви, г. Шеховићу, са Вашим чиновничким апаратом.

1. Предметни програм Црногорски-српски, босански, хрватски, основна школа, стр. 1:

Svrha proučavanja ovog predmeta jeste da učenika/učenicu osposobi za jasno, tačno i prikladno sporazumijevanje standardnim jezikom i omogućiti mu prihvatanje, razumijevanje, vrednovanje i stvaranje različitih govornih i pisanih tekstova svjesnom primjenom komunikacijskih strategija.

Национални курикулум наставног предмета Хрватски језик, стр. -3 (mzos.hr/datoteke/1-Predmetni_kurikulum-Hr_vat-ski_jezik.pdf):

Svrha je učenja i poučavanja predmeta Hrvatski jezik osposobljavanje učenika za jasno, točno i prikladno sporazumijevanje hrvatskim standardnim jezikom. Učenicima se omogućuje primanje, razumijevanje, vrednovanje i stvaranje različitih govornih i pisanih tekstova svjesnom primjenom komunikacijskih strategija.

2. Предметни програм Црногорски-српски, босански, хрватски, основна школа, стр. 2:

Program se temelji na važnim načelima ove oblasti: načelo teksta, načelo cjelovitosti komunikacijske jezičke prakse, načelo standardnog jezika i zavičajnosti, načelo komunikacijske i estetske funkcionalnosti, načelo razlikovanja i povezivanja jezičkih nivoa, načelo stvaralaštva u jeziku i putem jezika, kao i opšta metodička načelo

la postupnosti, primjerenosti i unutarpredmene povezanosti i uravnoteženosti.

Национални курикулум наставног предмета Хрватски језик, стр. -3:

Važna su načela na kojima počiva kurikulum: načelo teksta, načelo cjelokupnosti komunikacijske jezične prakse, načelo standardnoga jezika i zavičajnosti, načelo komunikacijske i estetske funkcionalnosti, načelo razlikovanja i povezivanja jezičnih razina, načelo stvaralaštva u jeziku i putem jezika te opća načela postupnosti, primjerenosti, zanimljivosti i unutarpredmetne povezanosti i uravnoteženosti.

3. Предметни програм Црногорски-српски, босански, хрватски, основна школа, стр. 2:

Načelom didaktičnog prenosa predmetnim programom poštuju se znanja nauka na kojima se predmet temelji: nauke o jeziku i nauke o književnosti, kao i njima srodnih pedagoških i komunikacijskih disciplina. Stavljajući učenika u središte programa, podstičemo ga da stečena znanja primjenjuje i aktivira u svakodnevnom životu i međudjelovanju s drugim pojedincima, zajednicom i kulturom u cjelini.

Национални курикулум наставног предмета Хрватски језик, стр. -3:

Kurikulum načelom didaktičkoga prijenosa poštuje spoznaje temeljnih znanosti predmeta, jezikoslovlja i znanosti o književnosti, kao i njima srodnih edukacijskih i komunikacijskih znanosti. Stavljajući učenika u svoje središte, potiče ga da stečene spoznaje primjenjuje i aktivira u svakodnevnome životu i međudjelovanju s drugim pojedincima, zajednicom i kulturom u cijelosti.

4. Предметни програм Црногорски-српски, босански, хрватски, основна школа, стр. 3:

Pismenost se određuje kao sposobnost razumijevanja, tumačenja i vrednovanja tekstova različitih sadržaja i struktura, a tekstom se smatra svaki cjeloviti i multimedijски iskaz. U obje oblasti razvija se komunikacijska jezička kompetencija i ovladava se jezičkim djelatnostima slušanja, govorenja, čitanja i pisanja i podstiče razvoj aktivnog rječnika.

Национални курикулум наставног предмета Хрватски језик, стр. -3:

Pismenost se određuje kao sposobnost razumijevanja, tumačenja i vrednovanja tekstova različitih sadržaja i struktura, a tekstom se smatra svaki cjeloviti jezični i multimedijски izričaj. U svim se domenama razvija komunikacijska jezična kompetencija i ovladava se jezičnim djelatnostima slušanja, govorenja, čitanja, pisanja i prevođenja te njihovim međudjelovanjem; ujedno se potiče razvoj aktivnoga rječnika.

Ово су, поштовани г. Министре, радили Ваши, односно од Ваших институција, одабрани (ваљда, најбољи) наставници, чак и универзитетски професори! Ипак, претпостављам да дијелите моје мишљење, ни најгори ђак првог разреда средње школе не би на овакав начин урадио домаћи задатак. Нажалост, исти ти су писали, са истом одговорношћу (зар не?), и оно, неупоредиво важније, о чему Вам говорим у првом дијелу овога писма, а од чега, будите сигурни, умногоме зависе стабилност и будућност ове државе.

Школа, Ви то сигурно знате, г. Министре, почива на етичности и стручности. Етичности, прије свега и изнад свега. А шта овдје имамо? Имамо пораз, слом и етике и струке, незабиљежен у педагошкој пракси. Међутим, Ви сте ову прворазредну педагошку бруку (народски речено – *лујешћину*), доставили стотинама наставника, као темељни докуменат, на основу кога ће они изводити наставу најважнијег наставног предмета! Сакрили сте је од јавности, а послали у учионице. Умјесто да станете на пут преписивању, како обећасте у једном медијском наступу, Ви сте, тим поступком, стали иза преписивања, не само као министар него и као универзитетски наставник! Тако сте, поред безакоња и дискриминације, легализовали и преписивање. Вјероватно сте као министар морали, али као професор, – нијесте смјели то да урадите! Требало је да знате, а сигуран сам и да знате, шта сте тиме поручили младим генерацијама, и уопште, шта за њих значи сазнање да им се професори баве преписивањем и крађом туђих текстова?

„Ђаци чине оно што виде од својих учитеља“. Зар није, тако, поштовани Министре?

РАЗГОВОР

РАЗГОВОР

Милић ПЕТРОВИЋ:
*Божјиња њобуна није
свијетла сѣрана историје Црне Горе*

33733

Тријачевић А. баритку

Мешетар
250

ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ

ВЛАДИКЕ ЦРНОГОРСКОГА

ПЕТРА ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША.

Увод и коментар написао

ДР. МИЛАН РЕШЕТАР.

У ЗАГРЕБУ

штампална „Дневничка тискарна“
1890.

БОЖИЋНА ПОБУНА НИЈЕ СВИЈЕТЛА СТРАНА ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ

„Уједињење је постојало религија и мисао сваког човјека и сваког Црногорца, а иу религију и иу завјетну мисао формирали су мученици кроз многе вјекове.“

(Мило Матановић, предсједник Владе Ц. Горе у избјеглиштву, 1917)

Милић Ф. Петровић, рођен је на Митровдан, у Јаворку код Пљеваља (1949). Основну школу завршио је у Косаници, стару, добру гимназију у Пљевљима (1969), Филозофски факултет – Група за савремену историју у Београду (1973). У Архиву Србије у Београду радио 21 годину – архивиста, шеф службе, начелник одјељења, вд. директора, секретар Заједнице архива Србије; био члан стручне екипе Државног архива Црне Горе на успостављању архивске мреже у Црној Гори. Од 1995. до 2001. директор Историјског музеја Србије, организатор неких и коаутор култних изложби: *Династија Обреновића, Арчибалд Рајс, Србија и Црна Гора, Службено одело у 19. и 20. веку*, уредник издања и часописа ове установе. Од 2001. до 2014. саветник за стручна питања и начелник одјељења у Архиву Југославије у Београду. Из области архивистике, музеологије и историје Србије, Црне Горе, Рашке области, посебно Пљеваља и Југославије објавио је око 300 стручних, научних и публицистичких радова, међу којима око тридесетак књига – монографија, зборника докумената и других посебних издања: *Зашићена и валоризација медицинске документације*, двије књиге докумената о Рашкој области 1890-1912; двије књиге о Пљеваљској гимназији 1901-1941, двије књиге *Водича кроз архивске фондове Архива Југославије о Влади, правосућу и законодавству социјалистичке и СР Југославије (1945-2006)*, *Србија и Црна Гора – ослобођење, независност и уједињење, Историја Пљеваља* (група аутора), „*Чујте Срби*“ Арчибалда Рајса, *Државни родослов Краљевине Југославије 1941-1918*, *Родослов Брајковића Петровић, Енциклопедију докумената Краљевине СХС*

1918-1920, започео са академиком В. Стругаром и са двије књиге завршили едицију *Велики рај Србије ...1914-1920* и др. Добитних је више награда; Из Фонда „Даница Гавриловић“, „Златне архиве“, „Вукову награду“ добио је Историјски музеј Србије када је био директор ове установе, Награду „20 новембар“, коју додељује Општина Пљевља, Награду Хуманитарне организације „Стара Рашка“ из Београда и др. Живи и ради у Београду.

Разговор са г. Петровићем вођен је у емисији Српско становиште, Српска РТВ, октобра, 2016. године.

Господине Петровићу, хвала Вам што сте прихватили да за наше гледаоце покушамо да разјаснимо неке нејасноће из времена и након Првој свјетској рата, око којих се у Црној Гори, данас, илећу разне и честіо сумњиве, да не кажемо и фалсификоване приче.

Хвала на позиву. Поздрав гледаоцима.

У каквом сјању је Црна Гора дочекала крај Првој свјетској рата и кайишулацију Аустро-Угарске царевине?

Да би се разумјела та 1918, и све оно што се десило те године: уједињење и оно што се десило после уједињења – Божићна побуна, итд., морали би кренути од почетка Првог свјетског рата. Ако дозволите да овом приликом кажемо нешто више о политичким и дипломатским напорима, колико се може, овако у једној емисији од сат времена, да бар назначимо шта се то дешавало и зашто је и како је дошло до Подгоричке скупштине.

Краљ Никола је имао велике државничке и државотворне заслуге, заслуге за територијално проширење Црне Горе, итд., да сад не понављамо, али, наравно, имао је, као и сви владари, и неке стране које нијесу биле баш најсвјетлије. Тај велики рат, нашао је Црну Гору неспремну, истрошену тек завршеним Балканским ратовима. Мала Црна Гора упала је у вртлог европских и свјетских догађаја. Краљ Никола, већ у поодмаклим годинама, није се баш најбоље сналазио. Да се подсетимо: кад су се Балкански ратови завршили, успостављена је заједничка граница између Србије и Црне Горе, створени су услови за уједињење, које је народ изнад свега желио, да буде у јединственој држави. Крајем 1913. и почетком 1914. године, поведени су, по налогу, дозволи, краља Николе и, наравно, вођства Србије и свакако уз сагласност Русије, прего-

вори између Србије и Црне Горе, на највишем нивоу. Преговоре су водили Никола Пашић, председник владе Србије и Мирко Мијушковић, председник Владе и министар просвјете и црквених послова у Црној Гори, човјек од повјерења краља Николе. Никола је био за уједињење у форми уније (заједничка дипломатија, војска, финансије, поште, царине ...). То је у том тренутку био крајњи домет. И оно што је важно, што гледаоци мање знају, да су ти преговори вођени тајно, јер Аустроугарска, која је тежила продору на исток, преко ових наших територија, никако није жељела једну јединствену, јачу српску државу. Зато су ти преговори кренули тајно. Договор је постигнут негдје крајем фебруара или почетком марта 1914. Није то стављено на папир, а било би да није дошло до свјетског рата. Дошао је рат и ти су преговори прекинути. Али сад имамо двије стране које различито поступају. Када је дошао рат и окупација, краљ Никола је, силом прилика, не само прекинуо него и заборавио на тај договор. За разлику од Црне Горе, Србија је наставила процес уједињења двије земље, вјеровала да ће се рат окончати, да ће доћи до ослобођења и до стварања заједничке државе Србије и Црне Горе и Југославије. Она је у Нишу, у ратној престоници Србије, донијела такозвану *Нишку декларацију*, усвојену у Народној скупштини, у којој је, између осталог, јавно прокламовано да је главни задатак Србије: „Да се обезбеди успешан свршетак овог великог војевања које је постало уједно борба за ослобођење и уједињење све наше неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца“. Значи, – Србије и Црне Горе и Срба, Хрвата и Словенаца преко Дрине, Саве и Дунава. То су српске и југословенске земље. На томе се радило током цијелог рата. Даље, 1915. године, Србија је подржала групу политичких избјеглице из Далмације, Хрватске, Славоније, Словеније, Босне и Херцеговине, значи и Србе и Хрвате и Словенце. Формирали су у Лондону Југословенски одбор, политичко тијело политичких избјеглица. Помагала их је финансијски, политички, дипломатски. Године 1916. формиран је, у оквиру Министарства иностраних дела Краљевине Србије, на Крфу, у избјеглиштву, Црногорски одсек, на челу са Светозаром Томићем са Дурмитора.

То је био познати историчар и етнограф?

Историчар, географ и етнограф, велики научник. Године 1917, Србија је, са Југословенским одбором, донијела *Крф-*

ску декларацију, којом је пројектовано стварање заједничке државе три народа под династијом Карађорђевић, итд. итд. Исте године, од људи, које је одбацио краљ Никола, настаје унионистички покрет; формира се у Паризу Средишњи Црногорски Одбор за народно уједињење, који се, доћи ћемо до тога, брине да се и представници Црне Горе, политички људи, ангажују, да раде дипломатски, политички, код Савезника, код њихових влада, код министара, код крунисаних глава – код Француза, Енглеза, Руса, док је Русија била у игри, итд. Није уједињење дошло тек тако. И, наравно, 1918. године, долази до пробоја Солунског фронта, познатим јуришом српске војске у Отаџбину, под командом Петра Бојовића, који је био старином из Андријевице.

Шта у то вријеме ради Црна Гора? Краљ Никола лавира у спољној политици и полако се дистанцира од питања уједињења, удаљава се од Савезника, долази у разлаз са својима ближњим сарадницима. Када је крајем 1915. године, било извјесно да ће доћи до окупације земље, и да је то само питање дана, Никола Пашић, предсједник српске владе, боравио је код краља Николе на Цетињу, ако се не вaram, 9. децембра 1916. и Пашић га је питао: „Ваше височанство, какви су Вам планови?“ Он је одговарао неодлучно, а Пашић му каже: „Ваше височанство, држите се колико можете, кад не будете могли хајдете са војском, Владом и Скупштином за нама, држаћемо се заједно, па што нам Бог да.“ Краљ Никола је обећао, међутим, није испунио обећање, није повукао војску ни институције. Даље, нераспложене према краљу Николи се појачало због понашања књаза Петра, команданта Ловћенског одреда, у Будви и његових преговора са аустроугарским предаставником Хубком у Грбљу; пронијеле су се вијести о тајним преговорима и могућности склапања сепаратног мира са Аустро-Угарском. Књаз Данило, престолонаследник, такође преговара са грофом Карминатијем, да дође у додир са представништвом аустроугарско-њемачке коалиције о сепаратном миру. Краљ Никола није био противан рату, иако је чинио све да до њега не дође, али је процјењивао да ће Савезници тешко изаћи као побједници. Негдје почетком децембра, он шаље писмо цару Фрању Јосифу, сматрао га је за пријатеља, и тражи мир. Такође, предсједник владе Црне Горе тражи мир од предсједника Владе Аустро-Угарске. Аустро-Угарска, послуже неколика дана, на оба та писма одговара једним телеграмом: „До преговора ће

доћи кад се стекну услови“. Био је то вјероватно одговор њене Врховне команде, која је рекла да примирје не долази у обзир док постоји црногорска војска, и док се не изврши окупација земље. Услиједила је предаја Ловћена, скоро без жртава, а затим, одлазак краља Николе са својим сарадницима, са Цетиња, тајно, ноћу, па оне његове драме и „претварања“ о којима свједочи Симо Поповић у својим објављеним записима, итд...

Како је Краљев одлазак њихваћен у народу?

Много шта је утицало на нерасположење народа према краљу Николи и његовом режиму. Бојећи се просрпског расположења у војсци, које је било присутно, и уједињења, за које је народ у већини био, а у коме он неће играти главну улогу, није се определио да изведе војску и институције из земље и одступи према Савезницима, попут српске војске, Краља и институција. Надао се да ће га Аустрија оставити на миру и омогућити му да остане у Скадру, и да ће Црна Гора бити боље среће од Србије. У Скадру даје налог чиновништву, које је било избјегло с њим, да се врати у Подгорицу и да чека шта ће се даље десити. Они су се вратили и нијесу више могли да избегну. Кад је видио шта се десило, Краљ је рекао: „Преварише ме Аустријанци“. Прије тога изјављивао је сарадницима и министрима: „Ми ћемо проћи боље од Србије“. У крајњем, надао се да ће Црна Гора на неки начин бити заштићена, не слободна, али заштићена, па, пошто нестане Србије, нестане њене војске, нестане њене круне, да ће послје рата, велике силе дозволити да се Црна Гора прошири, да се створи нека већа територија, да не кажем Југославија, итд. Међутим, од тога није било ништа, то су била надања без покрића. Кад је он то увидео, наравно, било је касно, онда је узвикнуо: „Преварише ме Аустријанци!“. Тада долази у разлаз са Јанком Вукотићем, који је био предсједник Владе, али је поднио оставку, негдје у децембру. Долази у разлаз и са једним бројем официра и војника. Наиме, један број официра и војника, на знајући намјере краља Николе, повукао се са српском војском на Крф, касније у Солун, и борио се тамо да краја рата. Уз њих је било и око четиристо и нешто Херцеговаца који су прешли у црногорску, прије њеног разлаза, па потом, одступили са српском војском, јер су они до рата били поданици Аустро-Угарске. И један број Бокеља, који су такође били аустроугарски поданици, одступио је са српском војском. Из Америке пристижу

добровољци, из моје родбине је било тих људи који су радили у Америци, па су долазили и борили се на Солунском фронту. Све је то утицало на разлаз Николе са ближим сарадницима, са војском и са народом. Народ је остављен, окупиран и љут на краља. Јавља се једно велико незадовољство, према њему.

Црна Гора је брзо окупирана, војске је несјало, неки ауџори кажу није било капитулације...?

Наређено је разилажење војске, нестала је војска, нестало је државе. Слиједила је окупација цијеле територије, слиједио је терор и злостављање сваке врсте: интернирање, хапшење, стријељање, вјешање ... Књаз Мирко, кога је краљ оставио у Црној Гори („да буде са народом“), са министрима који су били у земљи, покушава да команди аустроугарске војске поднесе неке клаузуле уговора о капитулацији у 10 тачака.

Да ли је било интернирања и прије инцидента са генералом Радомиром Вешовићем? У јуну, јулу месецу?

Било је, било много прије тога. То је други већи талас хапшења, убијања и интернирања.

Чим је Аустро-угарска ушла у Црну Гору, из мојих Пљеваља, много људи, у таласима се интернира, до Добоја, до Зенице, до Нежидера, Болдогасона... Неки моји рођаци умрли су у затворима, од Зенице до Болдогасона, до Нежидера. Карактеристично је да се из Пљеваља интернира и један број жена и деце.

Дакле, нијесу први Хиллер и Павелић слали дјецу у логоре, него су то радили и Аустројанци у Првом свјетском рату...?

И пола их се није вратило. Настала су хапшења, интернирања у логоре, стријељања, вјешања, глад, немаштина, епидемија, практично – умирање једног народа. Знатан број дјеце и жена умрло је у логорима. Из моје куће, мојих Петровића, такође, више дјеце и одраслих су тада најалост изгубили животе у вријеме епидемије и глади.

Аустројанци, након окупације, успостављају војну управу?

Аустројанци су у почетку оставили чиновнички апарат краља Николе и три министра (док су двојица-тројица пошла

са краљем Николом). Они су се на неки начин прогласили за власт у Црној Гори, да ли на наговор Краљев, или самоиницијативно, то је предмет за истраживање. Опстајале су, дакле, неке општинске и полицијске власти. То је некако тајгало, да не кажем функционисало, до краја марта. Крајем марта, када је успостављен војни гувернер на Цетињу, са властима на локалном нивоу, отпуштени су сви чиновници и потпуно је нестало било какве претходне власти у Црној Гори, сем што су људи понегде по селима организовали незваничне сеоске општине, да се спашавају од терора, глади, да се спашавају од епидемија, колико се могло.

Шта се дешава с Краљем, у њом периоду?

Краљ Никола иде из земље. Прво је хтио у Русију, али руски цар, због његове дволичне политике и тајних преговора о сепаратном миру, због политике на две стране, није хтио да га прими. Одлучује се за Италију. Италијанска влада га тешко прима, питање да ли би га уопште и примила да није било краљице Јелене и краља Умберта. Кратко борави у Бриндизију (Италија), потом одлази у Француску; не може у Париз, где је желио да остане ради непосредног контакта са Савезницима, да контактира значајне личности, да политички дјелује. Али, свима је био терет. Смјешта се у Мерињак код Бордоа. Савезници нијесу били одушевљени његовим доласком. Бројна документа говоре о томе. Он је из земље са собом извео своје људе (око осамдесетак људи било је на његовом двору), у Француску је пристигло негде око двадесет-тридесет људи, можда и више, не знам тачно, требало их је издржавати.

Има ли основе, за причу о неком огромном новцу, који је краљ Никола њоно са собом, оно о чему говори Симо Појовић, да га је зашлекао негде да броји неки новац?

Мирчета Ђуровић, који је то питање детаљно истраживао, и 1960. објавио књигу *Црнојорске финансије 1860-1915*, у издању Историјског института, говори о великој суми новца који је краљ Никола изнио из земље, овом приликом ја је нећу помињати. Други помињу суму од 15.000 златних перпера. Али, када говоримо о томе, само да напоменемо, када су узимани зајмови и кредити од страних држављања, потом од страних банака, осигуравајућих друштва итд., отприлике пола, некад чак мало више, некад мало мање, ишло је Краљу и Двору,

а пола држави. Били су то велики трошкови, али све те паре се нијесу могле потрошити. Значи, краљ одлази у Француску, у избјеглиштво, са знатном сумом новца; због држања према Савезницима руски цар 1916. године, укида помоћ Црној Гори, тиме Црна Гора остаје без главног политичког покровитеља, савезника и финансијера; тражену помоћ од САД, у висини од 10 милиона франака, не добија; прима субвенцију од Француске и Енглеске у висини 400.000 франака, која је касније смањена на 200.000 франака и коначно укинута 27. октобра 1919. године; италијанска влада му од јуна 1918. године, даје месечну помоћ од 100.000 франака. Краљ Никола се узалуд надао, остао је без савезника и покровитеља, практично, да кажем, он од тада животари у Француској. Нема контаката са главним Савезницима, не примају га, не гледају га благонаклоно, понеки министар негдје буде, итд. Он јесте савезник, али неће бити побједник, нема војске, нема силе која се придружује Савезу... Остао је без војске, дио Владе (три члана) су код њега, дио овамо (три члана су остала у Црној Гори), људи га напуштају, остављају га..., доживљава тешке дане. Четири владе му се смењују у року од годину и нешто дана. Имамо прво Јанка Вукотића, који је негдје почетком децембра 1914. поднео оставку, а истовремено је био и министар војни, начелник Врховне команде, што је једном човјеку у вријеме ратног стања, заиста било неизводљиво, било ко да је у питању. Долази Лазар Мијушковић, човјек од повјерења, али и он у априлу подноси оставку; у августу долази Андрија Радовић, а већ у децембру подноси оставку; долази Мило Матановић, и он у јуну 1917. подноси оставку. Он више нема кога да постави за предсједника Владе и министре, све је исцрпио од својих истакнутих људи. Остаје му чиновнички апарат, људи који су радили чиновнички посао, чиновници.

Сва настојања његових најближих сарадника и повјерљивих људи да га приволе да поднесе оставку била су узалудна?

Да бисмо видјели како је све то изгледало, ево неколико примјера. Лазар Мијушковић, априла 1916. подноси оставку. Краљ је уважава и у одговору на оставку, каже: „Уважавам оставку, али Ви сте криви за стање у Црној Гори, за капитулацију земље“. Премијер који је био пола године на том положају, дошао је негдје у децембру, непосредно прије окупације, и

остао до априла, кад је већ војска била у расулу и убрзо распуштена, кад више нико ништа није могао да уради, па макар био и Александар Велики, а он га, ето, оптужује! Покушава да скине кривицу са себе. Лазар Мијушковић му одговара, и каже: „Господару, за стање у земљи нисам ја крив, криви сте Ви и чланови Ваше фамилије, династије. Сваки члан Ваше династије сматрао је да може, да је позван да води државничке послове, наравно, поред Владе“. Даље, каже да су у земљи биле присутне антинародне манифестације, „Све сте савезнике изгубили које сте имали, чак и Русију сте изгубили због сепаратног мира, због двостурке политике... према томе, криви сте Ви за стање у Влади и Ваша породица, а не Влада у којој ја предсједавам пола године“. Након Мијушковића, као што смо казали, долази Андрија Радовић. Он 19. августа подноси меморандум – предлог краљу Николи за уједињење са Србијом, покушава да га спаси, да га оправда, да га извуче из настале ситуације, па каже: „Ваше височанство, најбоље би било да поднесете оставку у корист регента Александра и у корист народног јединства које ће доћи“. По биљешкама савременика, изгледа да Краљ у почетку није био против тога, или је лавирао док испита ситуацију. Међутим, кад је отишао у Италију, консултовао се са италијанском краљевском кућом, и кад се вратио, говорио је о принципу наизмјеничности на власти, и на крају рекао је: „Није вријеме, зато – престаните са тим!“ Ово је био сигнал да он прекида сваку активност у вези са уједињењем.

Након тога више није било повратка?

Кад су српска и савезничка војска ослободиле Битољ, новембра 1916. дванаест ближих сарадника краља Николе, од којих и неки министри, и двадесетак црногорских студената из иностранства, шаљу поздрав регенту Александру и честитају му успјех војске и поздрављају га као „будућег краља уједињеног српства“. Иза тога, Јанко Спасојевић, министар правде, разговара у Влади о уједињењу, које краљ не жели. Ово је вододјелница: ослобођење и уједињење – да или не? Спасојевић свједочи да му је Краљ тада рекао: „Не могу једном земљом владати двије династије, мора доћи до истребљења једне династије.“ Врло строго, врло оштро, врло јасно. Министар Спасојевић, 25. новембра подноси оставку, „јер краљ није за национални програм – уједињење Српства“. Српска Влада даје на-

лог да се оставка објави на француском језику и да се пропaгира уједињење без увреда црногорског краља. Продубљује се јаз између Краља, ближих сарадника и присталица уједињења у иностранству. Окупљају се унионисти. Краљ Никола им отказује финансијску подршку. Прихвата их српска влада у избјеглиштву, Савезници, такође. Неки црногорски логораши у аустроугарским казаматима одбијају да приме пакете од Владе Црне Горе.

Андрија Радовић, председник Владе, лавира, одлаже да поднесе оставку, покушава да спаси ситуацију, и тек у децембру, мислим 29. децембра, 1916. године, подноси оставку „пред чином ослобођења и уједињења“. Ствара се велики круг сарадника краља Николе, који су били уз њега до тога тренутка, незадовољних његовом политиком, његовим режимом, незадовољни су односом према Савезницима, који су га практично заборавили, нема сарадње са српском Владом. Значи, краљ Никола је практично остао сам на вјетрометини. Српска Влада прихвата те људе, усмјерава их, подржава их, али тражи да се не употребљавају оштре ријечи, груби изрази, да не вријеђају краљевску кућа и династију Петровића, него да се пропaгира уједињење, превасходно уједињење Црне Горе и Србије. Сматрали су да се „уједињење Србије и Црне Горе мора извршити па било Југославије или не“. То је вријеме, када још нема *Крфске декларације*, још је рат у замаху, још централне силе напредују, итд.

Тада се у Француској формира Средишњи црногорски одбор за уједињење?

Педесетак дана после оставке А. Радовића, долази Мило Матановић за председника Владе, а Радовић, негдје крајем фебруара, са три бивша министра црногорске владе (А. Радовић, Ј. Спасојевић, Вучковић), бившим судијом Ивановићем и интендантом Гаталом, формира у Паризу Средишњи Црногорски одбор за народно уједињење. Истовремено је при Српском Црвеном крсту основано покретно одјељење за помоћ логорашима из Црне Горе у аустроугарским логорима. Руски цар А. Радовића одмах одликује орденом Бијелог орла, не Србија, него га руски цар, значи Русија, одликује, јер су преговори о унији Црне Горе и Србије из 1913. године добрим дијелом ишли уз сагласност и савјет руског цара. Орден Бијелог орла, велико је одликовање у Русији. Андрија Радовић, као предсје-

дник Одбора, остаје у Паризу, по налогу српске Владе пропагира уједињење Србије и Црне Горе, без насиља, оштрих мјера и личних увреда према краљу Николи и његовој династији, обавјештава Савезнике, окупља незадовољне бивше сараднике краља Николе, прикупља средства, сарађује са Савезницима. Формирају се пододбори за уједињење у Француској, на Крфу, на Солунском фронту, у сјеверној Африци, у Америци, гдје год има Црногораца; у Швајцарској се покреће лист *Уједињење*, оснива се студентско удружење *Јегинсџиво*, значи, ради се на велико на плану уједињења. Краљу Николи и члановима његове династије наговјештава се обезбјеђење апанаже, да могу да живе гдје хоће, по споразуму и под условом да не раде против општих српских интереса. Лист *Уједињење* објављује вијест о формирању Средишњег Црногорског одбора за народно уједињење. Француска штампа прихвата одлуку о образовању, програму и прогласу Средишњег Црногорског одбора

Јула мјесеца, Мило Матановић, подноси оставку на место председника Владе. Краљ Никола га је довео са задатком да напада и критикује рад Средишњег црногорског одбора за народно уједињење, да критикује политику за уједињење, да оспорава сарадњу са Србијом, што је Матановић одбио. У Русији се мало помиње Црна Гора, пошто се краљ Никола сматра издајником. Енглеска је држи за нелојалног савезника, француска је смањила Краљу новчану помоћ са 400.000 на 200.000 франака, италијанска штампа га критикује, нема сарадње са Србијом. Краљ Никола се бранио – да му је својевремено пуковник Петар Пешић, члан војне мисије из Србије потурио предлог за сепаратни мир са Аустро-Угарском, протурао је гласове да је за трочлану југословенску федерацију, тражио зајам од САД-а, отурао је сараднике, губио савезнике, гонио ујединитеље, проживљавао тешке дане, процењивао да ће Централне силе изаћи као побједници над Савезницима без Русије која је иступила из рата, окретао се Италији да заступа интересе Црне Горе ...

У таквој ситуацији напушта га и Мило Матановић, председник Владе, 5. јуна 1917. године подноси оставку у којој између осталог наводи:

„Идеја Уједињења постала је вјера, религија и мисао сваког човјека и сваког Црногорца, а ту вјеру кроз вјекове створила је ријека мученика ... сепаратизам мора довести до преврата ... Црна Гора не може остати пасивна ... нити ће у

сепаратизам,“ Одлучно је сматрао да Црна Гора не може никако остати ван уједињења и оно треба да се изврши.

Краљ Никола нема кога више да постави за предсједника Владе, нема ни за министре, мандат повјерава Евгенију Поповићу из Боке, страном држављанину, то је аустроугарски поданик, његов пријатељ, који живи као почасни гост у Риму. Главни задатак му је да у *Гласу Црнојорца*, италијанској и француској штампи и другдје, критикује Средишњи Црногорски Одбор, Југословенски одбор, Крфску декларацију и прокламовано уједињење, да се дистанцира од политике и сарадње са Србијом, одвраћа добровољце из Америке да не иду на Солунски фронт. Све то Евгеније Поповић покушава, наравно, неубједљиво, али наноси штету ујединитељском покрету.

Овом приликом не треба заборавити ни односе у бројној породици краља Николе у избеглиштву, а што се рефлектовало на свеукупну политичку ситуацију и стање духа. Браћа и сестре нису били у најбољим односима. Краљ је дошао у неспоразум и са унуцима, регентом Александром и краљевићем Ђорђем Карађорђевићем. Синови, књаз Данило и Петар, живјели су у браковима са странкињама, без деце. Средњи син Мирко био је болестан и убрзо је умро и сахрањен у избјеглиштву (у Бечу).

Шта се у њом времену дешава у Србији, Црној Гори и на Балкану?

И поред свих напада, Србија наставља борбу за ослобођење и уједињење, води политичку и дипломатску борбу са противницима уједињења – Централним силама, непријатељски расположеним сусједима, политиком краља Николе Петровића, другачијим мишљењима Савезника по питању уједињења. Послије пробоја Солунског фронта, у Скопљу се формира Јадрански одред српске војске под командом пуковника Драгутина Милутиновића, који садејствује са Савезничком војском, и на одређен начин био је и под њеном врховном командом, свуда гдје се гонио окупатор, то не треба заборавити. Јадрански одред са дјеловима Савезничке војске иде да ослободи Косово, Метохију и Црну Гору. У Црну Гору долазе негдје крајем октобра. Ту је свега неколико батаљона српске војске - Јадрански одред, који у сарадњи са комитама (има их око двије и по хиљаде) и бројним устаницима из Црне Горе. Они су практично ослободили Црну Гору за неколико дана.

Након ослобођења, у Црној Гори је остало свега неколико батаљона српске војске: два на Цетињу, један у Никшићу и један у Колашину.

Да ли је било савезничких војника у њом одреду?

Ја мислим да их није било, савезничка војска је кренула према Скадру. Међутим, и у ослобађању Скадра учествовао је Орхидски одред српске војске.

Где је био и да ли ја је било, главни судар са аустријском војском Јагранској одреда у Црној Гори?

Мислим да ту неких већих борби није било, било је окршаја, било је ту и тамо губитака, али некаквих већих борби није било. Расуло аустроугарске војске је кренуло, они нијесу ни имали циљ да се дуже задржавају. Повукли су оно што су могли повући, тако да неких већих борби није било. Њихова војска изашла је из Боке. Тамо је остала француска војска, а италијанска у Бару, Вирпазару, Улцињу, српска војска је ослободила и запосјела унутрашњост Црне Горе... Французи су остали у Скадру, гдје је била и савезничка команда за Албанију и Црну Гору ... И све док се није ријешило црногорско питање, савезничка француска војска је била у Скадру, и све што се дешавало, дешавало се уз знање и сагласност француске војске. Било је ту нешто и Енглеза, али углавном Французи су ту били.

Након ослобођења Скопља, Србија је послала у Црну Гору Светозара Томића, председника онога Црногорског одсека у Министарству иностраних дела Србије, да као делегат српске владе и политичко лице, поради на уједињењу. Са Томићем су поред осталих били и Петар Косовић, професор гимназије у Пљевљима, учитељ Јован Ћетковић и други политички радници. Истовремено је формиран Централни извршни народни одбор за уједињење у коме су били: Светозар Томић, Јанко Спасојевић, Милосав Раичевић и др. Одржани су зборови у Метохији, Пећи и Ђаковици. Народ је био у ишчекивању, шта ће се десити. Ипак, Васојевићи су скоро једногласно прихватили уједињење. Затим је Томић са сарадницима дошао у Андријевицу, повезао се са тридесет два најугледнија Васојевића, међу којима су били: Лакић Војводић, дивизијар, Мило Сајичић, бригадир и Јован Бакић, окружни начелник у пензији, и др. Овдје су сачинили план припрема за уједињење: успос-

тавити општинске и полицијске власти, без учешћа српске војске; сачинити изборна правила ни по српским ни по црногорским прописима, расписати изборе по новим правилима, гласање да буде слободно и јавно, као раније у Црној Гори, по могућности да се бирају млађи и школовани људи, да буде заступљена сва Црна Гора, све вјероисповијети. Овдје су направили проглас и послали га у Црну Гору да су Метохија и Васојевићи за уједињење са Србијом и да то предлажу и осталима. У све општине и у све срезоре послати су курири да однесу та изборна правила и проглас Црногорцима. Истовремено, послали су и изасланике да објасне на зборовима шта се хоће, шта се тражи. Избор је вршен посредно, на јавним скуповима бирани су повјереници, а повјереници, потом, на сједницама у окрузима, изабрали су посланике. Изабрано је 164 посланика, од којих је чак 56 било са високом школском спремом (пазите, тада 56 са факултетом!), правници и судије, најпозванији, њих је понајвише било, адвокати, професори, љекари, 27 учитеља, 17 свештеника, 17 службеника, углавном, покривене су све професије, покривена је сва Црна Гора, покривене су све конфесије. Ту је, наравно, било највише православаца, затим католика и муслимана. Из мојих Пљеваља била су три муслимана.

Да ли је током тога изборног процеса било неке опозиције, да ли је било оштрија од неких људи, док су бирани посланици?

Према ономе што сам ја докучио, и за вријеме ослобођења и за вријеме припреме и одржавања Подгоричке скупштине, није било неких већих инцидената. Да ли је ту и тамо било нешто ситно, то ја не знам, али неких већих инцидената није било. Српска Влада је била наложила и Томићу и Драгутину Милутиновићу, команданту оног Јадранског одреда који је ослобађао Црну Гору, да се ти скупови држе без присуства војске. Све је то рађено мимо војске, војска се, оно што би се данас рекло, повукла у касарне.

А да ли у том периоду, ипак, неко врши власт, има ли некаква конституција власт, било каква?

Ујединитељима је, поред избора, једна од првих ствари била да се формира власт. Значи општинска власт, полицијска власт, да се заведу ред и мир. Јер, пазите, тада комити излазе из шуме, њих има двије до двије и по хиљаде, под оружјем, гладних, босих, огорчених на аустроугарску окупацију и терор;

то су већином патриоти, који су стављали своју главу у торбу да би заштитили нејач, своју породицу, село, крај, итд. Наравно, међу њима има и један број присталица краља Николе, али је већина за уједињење. Као и после сваког рата, присутне су и банде – пљачкаши. Наравно, то је требало смирити. У мојим Пљевљима комите су кренуле да чине оно што није требало да чине, да код богатих људи, посебно код муслимана, након ослобођења (27. на 28. октобар), узимају паре, узимају добра. Онда су изашли угледни људи, игуман Серафим Царић, др. Јаков Зарубица (велика личност, био је са Дурмитора), прота Саво Вукојичић, Дервиш Шећеркадић и остали. И они су нашли начин да са некаквим парама задовоље комите, да не дође до онога до чега је могло доћи. Вјероватно је тога бивало и још негдје. Појаве се те пљачкашке екипе, то је требало спријечити. У Пљевљима је то мирно завршено. Саво Вокојичић, који је био изабран за предсједника општинскога одбора, морао се два-три дана склонити у Пријепоље, док није дошла српска војска, да заведе мир и ред, али то, наравно, нема везе са политиком, то су биле неке банде које су хтјеле на лак начин да дођу до зараде.

Подгоричка скупштина је сазвана, изабрани угледници, млађи и школовани људи, урађена су правила, изабран предсједник, потпредсједници, секретари скупштине, овјерачи записника, верификациони одбор, све је то спроведено да би могла ваљано Скупштина да ради, вођени су и сачувани записници и одлуке са сједница Скупштине.

Организовани су избори, одржана је Скупштина, како сад долази до ње. Божићне побуне, ишта је на њу утицало?

Један број људи из старе Црне Горе и један број из присаједињених крајева: Дуга, Голија, Никшић, Бар, итд., били су одани краљу Николи. Никола је био господар живота и смрти, са краљем су били све, без краља су ништа, мало упрошћено, али то је тако. Наш свијет се веже за људе не за политичке програме, не за партије, па су се у дугогодишњој владавини краља Николе везали лично за њега и за његове потезе, иако се можда многи нијесу слагали, али једноставно – били су задовољни са краљем. Сада га није било, себе нијесу препознали у времену које долази? Историјски процеси кренули су другим путем, измакли су краљу Николи, измакли су и њима. Велика већина народа, већина комита, школовани људи, скоро сви су

били за српско и potom за југословенско уједињење. Оно што је важно, Савезници, чак и ратни противници, признали су југословенску државу – Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, као нову државу, 1919. године. Турска је то учинила нешто касније. Остала је само Италија која је то учинила 1920. године, након потписивања мировног уговора. Зашто тек тада? Зато што је остало неријешено питање Јадранске обале, цијеле Боке, Црне Горе. То је, наравно, био утицај италијанског двора, краљице Јелене, краља Умберта и још неких кругова у Италији. Италија се надала, полагала је право по тајном Лондонском уговору са Савезницима из 1915. године, на сјеверни дио Далмације, али као побједник, хтјела је и више од тога.

То је био уговор којим је Италија привољена да уђе у савез са Антанте?

Да, да уђе у рат на страни Антанте. Рат се завршио, Италија је побједница, наравно, са Француском, Енглеском, са Србијом, са осталима. Са позиције побједника и велике силе, тражила је више од обећаног и зато је оставила отворено питање јадранске обале. Није хтјела да призна дио који је припадао Србији, по тајном Лондонском уговору, – јужно од Сплита. Остала је Бока Которска, ровита Црна Гора, сјеверна Албанија. Италија скупља све југословенске незадовољнике, не само из Црне Горе. Незадовољни су били Мађари, хтјели су да узму цијелу Војводину и Бачку и дио Славоније, Аустријанци су незадовољни, Бугари су хтјели цијелу Македонију, Албанци, под утицајем Италије и још неких других фактора, хоће Косово и Метохију, хоће дио Македоније, хоће дио Црне Горе; Италија хоће ово што сам већ рекао. Осим Грчке и Румуније, сви други хоће да одломе дио колача. У Риму Италија скупља те незадовољнике: будуће хрватске усташе, Мађаре, Аустријанце, присталице краља Николе, како је у ондашњим југословенским државним, сада, архивским документима писало, црногорске одметнике, окупља их, савјетује, финансира, наоружава, опрема војнички, и са Албанцима и другим плаћеницима, упућује у Црну Гору. Кад су у питању црногорски сепаратисти или присталице краља Николе, они су се окупљали и за упад спремали у Гаети, у Риму, у Милану, у Напуљу, у Барију. Италија их је хранила, облачила, обувала, снадбијевала муницијом, оружјем, војном опремом и пребацивала их у Скадар, Бар, Вирпазар, чак и у Боку Которску. Међу њима је било и

италијанских војника. У италијанском војном одијелу убацивали су их на црногорску територију, надајући се да ће изазвати побуну, да ће доћи до одвајања Црне Горе од југословенске државе, да ће се створити словеначко-хрватска држава и да ће се она одвојити од Србије, да ће колач узети Бугарска, Мађарска, и да ће на тај начин лакше ријешити питање Јадрана и Црне Горе у своју корист.

Данас треба имати у виду, у питању је и етички проблем црногорских одметника! Присталице краља Николе у Италији и у Црној Гори сарађивали су са свим непријатељима југословенске државе: са Албанцима са Косова и Метохије и из Албаније, са хрватским сепаратистима - будућим хрватским усташама, са Мађарима, са Бугарима, са свима, који су здушно радили на разбијању тек створене Државе Срба, Хрвата и Словенаца. У документима се помиње Војин Лазаревић, један од вођа одметника, који је плаћао Албанце у сјеверној Албанији, у Скадру, 70 круна редову, 100 подофициру, 200 официру, а високим официрима црногорским, односно црногорским и албанским, по 400 до 900 круна?

Одкуда је био тај новац? Јесу ли то давали Италијани?

Вјероватно је навећи део давала Италија, дио је од црногорског Црвеног крста који је скупљао добровољне прилоге у Италији, Француској, Америци и Црној Гори за краља Николу и за побуну у Црној Гори, а дио и од самог краља Николе. Који је то проценат био ја заиста не знам, али велики је новац скупљен; није било контроле новца. Министар финансија у Влади краља Николе био је Вукчевић. Он је био прешао у онај Средишњи црногорски одбор за уједињење у Паризу, па се после повратио, да ли је лавиро, или се покајао, да ли је можда био Николин човјек у Средишњем црногорском одбору у Паризу за уједињење, то не знам, али он је тада био министар финансија. Паре су ишле неконтролисано и кад су из Николиног окружења затражили контролу пара, Вукчевић је одмах поднио оставку. Велике су паре биле у питању. Осим Лазаревића и Саво Распоповић нудио је Албанцима из сјеверне Албаније огроман новац да се боре заједно са присталицама краља Николе у Црној Гори. У ондашњим званичним војним документима забиљежено је да су црногорски одметници у сво-

јим редовима, када су нападали ободне крајеве Црне Горе од Бојане до Васојевића, имали знатан број Албанаца, плаћеника.

Једна од великих борби била је 20. јануара 1920. године ту, негде у Тузима, недалеко од Скадра, негде око 60 људи је погинуло на страни српске, односно југословенске жандармерије и војске, 200 и нешто је заробљено, рањено и несатало. И са друге стране, наравно, било је губитака, који нису у целини били познати. **То што се са свим непријатељима Срба и југословенских народа удружио ради власти, нимало не служи на част ни краљу Николи ни његовом вођству, ни јатацима одметника, народу, који је кроз вјекове одржао Српство у искри камена, а сада са овим све то бацио под ноге. Ово није свијетла страница историје Црне Горе. Напротив!**

Нажалост, данас се у Црној Гори од стиране званичне историје и неких културних кругова управо то жели предствити у друкчијем свјетлу и најравији од тога некакав велики, историјски догађај, један од «најзначајнијих догађаја у историји Црне Горе», што се чак зове и устанком. Је ли то био устанак или је то било нешто друго?

Прецизна диференцијација између устанка и побуне, наравно, није одређена, али устанак, по војним енциклопедијама и другим званичним војним и политичким књигама, подразумева да постоји – да је формирана слободна територија. Нема устанка који нема успостављену „своју“ територију. Код Божићне побуне није дошло до ослобођења ниједног дијела земље. Пазите, шта они раде; то су групе од неколико десетина до неколико стотина; у неким документа наводи се да има 100-200, па и 300 и 400 добро наоружаних и опремљених људи. Знате, кад се шаље извештај, може ту бити нешто мање или нешто више људи од тачног броја, тешко је рећи, али свакако да су у питању биле мање наоружане јединице. **Нападале су жандармеријске станице, које су имале по десетак жандарма, нападале су војне посаде односно станице са неколико десетина војника, то су обично били регрути, необучени војници; нападачи су прекидали телефонске линије и саобраћај, пљачкали транспорте хране, нападали пљачкали и убијали људе који им нису били наклоњени. Црна Гора је била гладна, из Србије и са других страна долазила је храна да се прехрани народ, да не умире од глади, као што је**

било 1917. и 1918. године. Спомиње се да су ликвидирани и неки посланици Подгоричке скупштине? То треба установити...!

И неке свештенике ...?

Да, и свештенике. Ето, тако – нападну, опљачкају транспорт, убију неколика жандара или војника, па се повуку. Одлазили су и нападали жандармеријске станице и отимали стоку код Фоче и Билеће ... Ређају се спискови убијених и са једне и са друге стране, иако друга страна није објављивала губитке.

Значи, није било слободне територије, то је била класична побуна, покушај преврата, државног удара или пуч. Напали су редовну, легално успостављену власт У Црној Гори, власт југословенске државе, признату од међународних фактора, од савезника и ратних противника.

Колико је трајао главни удар те побуне?

Ја сам детаљније истраживао ту 1919. и 1920. годину, када је био главни удар сепаратиста. Побуна је отпочела на Божић 1919. и трајала цијеле 1919. и 1920. године. Кад је Италија, после оних Римских преговора, негде крајем 1920. године, признала Краљевину СХС, аутоматски је настала осјека побуне, предаја појединачно, у групама, масовно. Побуна је практично завршена крајем 1920. године. Мањих отпора било је и касније.

Остале су групе одметника?

Да, њихове акције трајале су негде до 1924, када је и то престало. Италија је признала Југословенску државу као самостални политички фактор, и више није имала разлога да подржава побуну. Она је отворено говорила да подржава побуну све док се не ријеши црногорско питање, другачије него што је то учинила Подгоричка скупштина.

Једна од централних личности, која се данас узима као симбол те побуне, јесте Крстић Појовић. Бисте ли нам украјинко оцртали лик тога човјека, његову судбину и његову улогу у тим збивањима?

Пазите, у документима, а ја сам са академиком Владом Стругаром објавио књигу – зборник докумената: *Краљевство*

Срба Хрваџа и Словенаца 1918-1920. - Војна заштитна Ошаци-бине (спремамо и другу), и две књиге из едиције Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрваџа и Словенаца (1914-1918) – Одбрана Државе уједињених Срба, Хрваџа и Словенаца (1919-1920), књиге 32-33. У тим документима он се помиње али не много. Помиње се у сукобима у Цуцама, у сукобима у Бјелицама, помиње се нарочито у борбама око Чева, помиње се и тамо негдје код Бара. Ја нисам истраживао његову биографију, али оно колико знам и што треба рећи, и не треба заборавити, Крсто Поповић, у Балканском рату и у Првом свјетском рату, био је велики јунак, одлучан човек, храбар официр. У мојим Пљевљима је био командант Бољанићког одреда, то је онај дио Пљеваља према Прибоју до Лима и Дрине гдје су се водиле борбе са аустроугарском војском, истакао се у тим борбама, као добар официр, као човјек који зна војну тактику, оператику, који штити своје војнике, итд. Заиста, ту је његова улога истакнута и врло позитивна. Он се, колико знам, декларисао да је Србин, није био антисрпски настројен, али везан је био за краља Николу, његови су видици били да Црна Гора треба да буде самостална, сепаратна. Међутим, процеси су ишли неким другим током, улетио је у тај вртлог и остао је жив. У Другом свјетском рату, несрећно је страдао. Оно што је битно, ти учесници Божићне побуне, углавном, нијесу били анти Срби, били су за државотворну традицију Црне Горе, били су за православну вјеру, за српски језик који је баштинила Црна Гора као круна Српства, цијело вријеме, од Косова нао-вамо. Мислим да су та опредјељења углавном преовладала код учесника Божићне побуне, код Крста Поповића поготову, и он је у сваком случају једна важна личност, једна значајна личност. Зашто је после страдао у Другом рату, то је сад друга прича. Не знам, не сјећам се, али мислим да је неко урадио његов животопис...

Данас се много ђоја ише о Крсту Поповићу на разне начине, из разних ђолийичких разлоја. Но добро, углавном, ђобуна се завршава, иако ђојјере за одмејницима трају неј-гје до 1924-25. Онда им је било суђеено ?

Ја тај дио нисам истраживао и не бих баш могао тачно да кажем. Суђени јесу. Неки су осуђени, неки су помиловани, неки су одлежали у затворима, неки су изашли раније. Било је и помиловања. **Не заборавимо, има података, забиљежено је**

и објавили смо да је било око 900 и нешто мртвих глава са стране југословенске жандармерије и војске у борби са црногорским одметницима, присталицама краља Николе, више стотина заробљених, рањених, несталих, да не говоримо о одузимању хране, оружја, и којегега другог што је допремано у Црну Гору, одузимање средстава за рад, штете услед прекидања привредних комуникација ...

Ту је било доста цивилних жртва, не само војника и жандарма?

Било је и цивилних жртва, било је убијања присталица, уједињења итд. Страдалих је било и са друге стране, у документима која смо објавили забиљежено је, ако се не варам, око 890 страдалих, рањених и заробљених наоружаних одметника, побуњеника у тим сукобима и борбама.

Сва та страдања су била беспотребна. Да је краљ Никола рачунао да може мирним путем да се поврати на власт, дао би да се формира политичка странка у Црној Гори, па да та странка изађе на изборе. Међутим, питање је колико би гласало људи за тако нешто у ондашњој Црној Гори, односно у Зетској бановини. У мојим Пљевљима, колико се зна, није било ниједног федералисте. Велики дио Црне Горе, велики дио народа био је за уједињење.

Да се још мало вратимо на оно питање о финансијама краља Николе?

Црна Гора се почела задуживати у већем обиму од проглашења независности, 1878. Било је и раније задуживања, али то су били неки мањи трошкови, субвенције Русије, итд. Од 1879. формирају се државни органи: влада, министарства, Државни савјет, судови, обласне управе, локални органи... То је требало издржавати. Иду задужења из године у годину, понекад у једној годину по два зајма. Од 1882. уведена је ставка у буџету „расходи за отплату зајма“. Узима се прво, једно вријеме од неких главара у Црној Гори. Књаз Никола је у неколико наврата позајмљивао новац, не мали, државној каси. Узима се потом од богатих српских трговаца у Трсту, Загребу. Касније се новац позајмљује од банака и осигуравајућих друштава у Бечу, Паризу, Лондону, Петрограду, Цариграду, уз камату од 8, 10 па и више посто. Неколика пута краљ Никола моли руског цара лично, чак и султана, да му додијеле кредит. Више пута му је одбијан захтев за кредит, јер су на Западу, и у Руси-

ји, свакако, пратили шта Црна Гора има од прихода, може ли вратити позајмљено. Поред тога, понекад су тражили да ли је узети кредит утрошен за одређене – тражене намјене. Неколико пута узети кредит, није потрошен за предвиђену градњу путева, отишао је за прославу Двјеста година династије Петровић – Његош (1896), потом за удаје и женидбе дјецe краља Николе, за проглашење краљевине (1910). Русија је два пута притекла у помоћ: 1889. и 1900. године, прегледала финансијско пословање, покрила (отписала) дио дугова, дио пролонгирала и наложила да се више не иде у велика задуживања. Краљ се није тога придржавао. Задуживао се као и раније, па и више.

У документима Министарства финансија Краљевине Југославије и Генералне дирекције овог Министарства, установљено је да је 1914. године, Црна Гора дуговала чак 41 милион француских франака. Унутрашњи дуг је био 22 милиона перпера а спољни 18 милиона перпера. То је званични извештај Министарства финансија. А 1922. године, на тражење Министарства финансија, П. Врбица, шеф Одсека за израду буџета Министарства финансија Краљевине СХС, 15. августа, поднио је извјештај о државним дуговима Црне Горе. Укратко:

Лондонски зајам из 1909. године – 250 000 фунти, то је 6 милиона перпера плус камата, плус интересна камата, интерес на интерес, отплата предвиђена до 1947. године, уз напомену да је главни дио утрошен ненамјенски за проглашење Краљевства 1910, а мањи дио за подизање Владиног дома на Цетињу (1918. аустроугарске власти су однијеле Уговор);

Бечки зајам из 1911: 3.500.000 круна, или 3.500.000 перпера, велики зајам, камата на камату, утврђена је динамика отплате до 1962. год. Није све повучено, дио јесте за Хипотекарну банку и хипотекарне зајмове, за државне трошкове и за Балканске ратове; и овај уговор је однијет у Беч;

Зајам из Србије, узет 1913. год. после Балканских ратова, – милион динара у злату на двадесет година отплате, то су велике паре. Пошто је створена југословенска држава, Влада Југославије заузела је став да се дуг по основу узетог зајма из Србије 1913. године. Отпише – једна је држава, нема се од кога наплатити, то је једноставно отписано;

Четврти зајам, зајам од великих сила одобрен Црној Гори 1913. године у висини 40 милиона франака, закључен у Паризу и Милану, код банке и код осигуравајућих друштава, уз контролу трошења од стране француских и италијанских

посланика на Цетињу. Повучено је у 1913. години 6.000.000, у 1914. години зајам је повећан за још 3.000.000. Након Великог рата, 1922. године, установљено да је повучено 8.000.000 француских франака. Остало је требало сукцесивно да се добија, да се, како се каже, банкарски повуче. Зајам је иначе тражен и добијен за: издате бонове за Балканске ратове, затим за ратне реквизиције из Балканских ратова. Да није било Првог свјетског рата Црна Гора ушла би у те дугове, то су огромни дугови, то је превазилазило њену могућност плаћања, а Русије више није било да даје субвенције и покрива дугове.

Нијесу мали ни дугови учињени у земљи: Министарству војном – 1.194.000 перпера; Министарству финансија – 995.395 перпера; остало из Балакнских ратова – 1.700.000 перпера; из Првог светског рата – 7.000.000 перпера.

Дугови које су краљ Никола и чланова његове династије у иностранству направили за вријеме и послје рата (трошкови Владе, министара, бројна путовања, штампање *Гласа Црногораца*, остали трошкови) – око 800.000 франака, овдје нијесу узети у обзир, јер се рачунало, да ће се они исплатити од одузете имовине краља Николе. Огромни дугови Црне Горе и краља Николе враћани су за цијело вријеме трајања Краљевине Југославије а неки су остали и за вријеме социјалистичке Југославије. Влада југословенске државе постигла је договор са повјериоцима датих кредита Црној Гори да се: камата смањи са 8 на 6 % и без интереса на интерес. Укупан дуг утврђен је на 12.784.061 француских франака. Одмах је исплаћено 1.500.000 франака. Остатак је требало платити у следећих 10 год. Због Велике светске економске кризе из 1929. године. Краљевина Југославија није могла да плаћа рате за 1932, 1933, 1934. годину у износима 1.900.000 до 2.000.000 француских франака. А како би уопште могла да враћа дуг малена Црна Гора са неразвијеном привредом и малим приходима уз сталну руску субвенцију, које више није било, али и стално нерационално трошење (знатно више од расположивог)?

Ако сам добро схваћио, један дио тих дугова ошћлаћиван је чак и у социјалистичкој Југославији?

Да у социјалистичкој Југославији, су враћани. То треба утврдити. Тај део нијесам до краја истражио, нешто сам докумената прибавио, нешто ћу прибавити. Ево, видите, овај један кредит био је предвиђен до 1962 год. Вјероватно је све то због

рата пролонгирано. Били су то велики дугови, трошило се више него што се имало, јер Црна Гора није имала неку значајнију привреде. Имала је Солану у Улцињу, имала је неколико пилана за резање грађе, Монопол дувана у Подгорици, пивару у Никшићу, мало царина, и то је све. Фабрика сапуна у Котору била је на територији под аустроугарском влашћу.

На крају, ако ми дозволите, само још једну реченицу, да се не стекне погрешна слика да ја критикујем краља Николу. Али неко ко се бави струком и науком превасходно покушава да критички, не критизерски, сагледава процесе, да износи чињенице и разјашњава поступање свих учесника датих догађаја. Уједињење је било зрело. Ко год се противио томе, морао је рачунати да ће бити надгласан или побијеђен, и стављен, што се каже, на маргине догађаја. Нажалост, краљу Николи, после његових огромних заслуга, то се десило у старе дане. Историја је неминовна, то је тако.

(Разговор водио Веселин Матовић)

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Срето ТАНАСИЋ:
*Седмдесет година Института
за српски језик САНУ*

Драга БОЈОВИЋ:
*О питањима језика
у савременој Црној Гори*

ЦЕНТЪ
НАРОДНО
34
ВВ. БОН

ГОРСКІЙ ВІЕНАЦЪ

ИСТОРИЧЕСКО СОБЫТІЕ

ПРИ

СВРШЕТКУ XVII ВІКА.

СОЧИНЕНІЕ

П. П. Н.

ВЛАДЫКЕ ЦРНОГОСКОГА

У Б Е Ч У,

СЛОВИМА Т. О. МЕХИТАРИСТА
1847.

к-38/1986

Срето ТАНАСИЋ

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Ове године навршило се седамдесет година од оснивања Института за српски језик Српске академије наука и уметности. Наиме, по завршетку Другог свјетског рата Академија се почела опорављати и организовати научни рад. На њеном челу се поново нашао предратни њен предсједник, академик Александар Белић, лингвиста свјетског гласа са разгранатим везама у научном свијету, посебно у свијету славистике. Одмах по заживљавању активности Српске академије, почело се размишљати о оснивању њених института, тако је Законом о Српској академији из јуна 1947. предвиђена реорганизација Академије и формирање институтâ. Институт за српски језик основан је 15. јула 1947. године и такав назив је носио до 1958, када је, на предлог дописног члана Михаила Стевановића, преименован у Институт за српскохрватски језик – у складу с закључцима о имену језика на Новосадском договору 1954. године. (Почетком деведесетих година прошлог вијека у назив Института поново се вратио и првобитни назив језика: Институт за српски језик.) На чело Института дошао је академик Александар Белић, председник Српске академије. Каква је личност дошла на чело новооснованог Института, нека овом приликом посвједоче ријечи једног од његових најбољих ученика, активних учесника првих корака Института за српски језик – Милке Ивић, које је написала поводом његове смрти: „Било је филолога и пре Белића у српској средини. Трудољубиви, поштени радници, они су и радили и урадили много. [...] Светска лингвистичка јавност је већ била далеко одмакла од њих новим путевима. Стићи њен успон у једном скоку био је подвиг. Тај подвиг, па и више од тога, учинио је Александар Белић“ . Формиран је Научни савет Института у који су прве године ушли др Радомир Алексић, др Михаило Стевановић и др Радослав Бошковић, а друге године Савет су сачињавали

академик Александар Белић, дописни члан Глиша Елезовић, др Радомир Алексић, др Михаило Стевановић и др Радослав Бошковић. Институт је основан да би се у њега пренијели из Академије крупни пројекти у области српског језика и ради подизања научног кадра. Одмах по оснивању Александар Белић је почео међу студентима одабирати најдаровитије и марљиве ради запошљавања у Институт. Прва три таква студента су по дипломирању постали асистенти у Институту: Ирена Грицкат, Милка Ивић и Павле Ивић, све троје – будући академици, а ускоро иза њих је дошао и Иван Поповић, па онда и други.

Међу најзначајније послове свакако је у Институт доспио и посао израде речника српског језика на коме је рађено од почетка двадесетог вијека у Лексикографском одсеку Академије. Послије оснивања Института настављен је рад на прикупљању грађе, али и на изради концепције рјечника; проблем је свакако био у недостатку квалификованог лексикографског кадра, који је тек требало, такође, изграђивати. О томе лијепо може посвједочити осврт Михаила Стевановића поводом обиљежавања двадесет пете годишњице Института: „Број сарадника Института на почетку више хонорарних него сталних, растао је из године у годину, али међу њима најпре скоро да и није било стручно изграђених за прави лексикографски посао. И у почетку су сарадници, скоро сви неупућени у рад на изради речника ове врсте, један другог исправљали и један од другог учили. Проф. Белић је давао упутства за рад. [...Старији научни радници], распоређени у групе, с нешто искуснијим обрађивачима исправљали [су] обраде других сарадника. Те су обрађивачке групе, размењујући међусобно обраде, прегледајући их и исправљајући, и саме училе на њима [...]. Али, када се коначно приступило изради I књиге Речника, све те обраде, од почетка до краја слова и, послужиле су само као груба грађа, на којој је све изнова детаљно рађено, уз претресање свих листића“. Ово је и данас један од главних задатака у Институту, на коме је ангажовано половина сарадника.

Од првог дана у Институт су пренесени и послови из дијалектологије, гране која је већ у првој половини двадесетог вијека била добро заснована, захваљујући опет Александру Белићу. О томе опет свједочи Ирена Грицкат: „Проучавање дијалеката било је предвиђено као један од задатака Института приликом преговора о његовом оснивању; 1947. године је

било речено да ће Институт, поред Речника, спремати грађу за велику дијалектолошку карту српскохрватског језика, одн. за његов језички атлас. Тако је овде била формирана дијалектолошка секција, касније одсек“. Такође, 1948. године при Институту је био основан и Ономастички одбор. 1973. године у САНУ је основан одбор за ономастику, који координира послове из ове области. Крајем прошлог вијека у Институту је заснован посебан пројекат посвећен проучавању говора на цјелокупном српском етничком простору. У пригодној прилици и Михаило Стевановић је истакао да је Институт преузео поред лексикографског и друге послове у области језика: „И остале је послове на извршењу раније постојећих задатака у области науке о језику у Београду, прекинуте, разуме се, за време II светског рата, после њега, како рекосмо, преузео Институт за српски језик Српске академије наука и уметности да продужи оно што су пре рата друге институције или организације имале као своје програме научног рада“

Наравно, Институт је био место и где се поклањала пажња проучавању савременог српског језика; међу првим одбрањене су двије докторске дисертације сарадника Института на теме које су се у првом реду тицале савременог српског језика: Ирена Грицкат: О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним појавама, а Милка Ивић: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој. И проблеми с којим су се сусретали сарадници на изради великог рјечника упућивали су на стално и комплексно бављење савременим српским језиком. Данас у Институту постоје и посебно одјељење које се бави питањима савременог српског језика. Послије првог послијератног, московског, свјетског конгреса слависта, одлучено је да се националне науке почну бавити и изучавањем и рјечничком обрадом националних редакција црквенословенског језика; зато је у Институту 1969. основан и тај одсјек. Почетком осамдесетих година у Институту је заснован и етимолошки одсјек, који се бави израдом етимолошког рјечника, а при САНУ је основан Одбор за етимологију. Тако се данас може рећи да је Институт за српски језик научна институција у којој се изучава српски језик на његовом цјелокупном простору, на дијахроној и синхроној равни.

Послије смрти Александра Белића, 1960, на чело Института дошао је академик Михаило Стевановић, који је преу-

зео и посао руковођења израдом рјечника, који је код прве књиге добио име Рјечник српскохрватског књижевног и народног језика, у складу с одредбама Новосадског књижевног договора из 1954. године, то име је остало до данас. Стевановић је на челу Института остао до 1974, до одласка у пензију. Послије њега кратко вријеме директор је био проф. др Данило Барјактаревић, а дуже времена био је вршилац дужности директора Института др Егон Фекете. За директора Института потом је изабран др Драго Ћупић 1979. и на тој дужности остао до 1996, кад је на свој захтјев пошао у пензију. На мјесто директора дошао је проф. др Слободан Реметић и на тој функцији остао до почетка 2004, када је за директора изабрана др Софија Милорадовић и на тој дужности је остала до 1. маја 2006. Од 1. маја 2006. до 27. јуна 2016. директор Института је био проф. др Срето Танасић, отад је директор др Јасна Влајић Поповић.

По оснивању Института у њега су пренесена три главна језичка часописа, које је покренуо Александар Белић: Српски дијалектолошки зборник, покренуо 1905; Јужнословенски филолог, покренуо 1913; Наш језик, покренуо 1932. Сви ти часописи су за вријеме Другог свјетског рата престали са издавањем и сад су наставили с радом. Било је ту неких промјена издавача, у вези и са промјенама статуса Института: од 1961. до 1992. Институт је био ван САНУ, тада је поново ушао у њен састав. Данас часописе Српски дијалектолошки зборник и Јужнословенски филолог заједно издају САНУ и Институт за српски језик, Институт је оперативни издавач, а Наш језик издаје Институт. У складу с профилом и својим високим квалитетом, Српски дијалектолошки зборник и Јужнословенски филолог постали су убрзо по покретању међу најугледнијим часописима у словенском свијету, свакако највећим дијелом заслугом њихова покретача – академика Александра Белића. Такво мјесто и данас имају. Белић је схватио рано да је потребна и стална брига о српском књижевном језику: његово проучавање и изграђивање и његовање језичке културе. У ту сврху покренуо је још 1932. године часопис Наш језик. Данас с правом можемо рећи да је овај часопис највећа библиотека података о проблемима савременог српског стандардног језика: у њему су писали готово сви српски лингвисти који се баве питањима српског стандардног језика; ту се нуде научни аргументи за осавремењавање и допуне норме савременог српског

језика. (Библиографија прилога у овом часопису од оснивања до 2012. године објављена је у Нашем језику XLIII/34.) Године 2000. покренут је часопис Лингвистичке актуелности, који се издаје и у електронској форми. У своме широком осврту на научни рад у Академији академик Ирена Грицкат је приметила да се готово целокупна научна активност огледала кроз ова три часописа; разумије се – у САНУ се издају публикације које су дијелом или у цјелини посвећене језичкој проблематици којом се њени чланови баве.

Поред часописа Институт има и друге публикације – сталне и повремене. Угледна је едиција „Библиотека Јужнословенског филолога“; у њеној новој серији, покренутој седамдесетих година прошлог вијека, објављено је тридесетак монографија. Прије двадесетак година покренута је едиција монографије, у којој је такође објављено тридесетак књига. Покренута је и едиција Годишњак Института за српски језик САНУ, а ту су и посебна издања и књиге које настају у суиздаваштву са другим институцијама. Све заједно узето, Институт за српски језик САНУ данас представља озбиљну адресу кад је послужити публиковање резултата научног рада у србистици.

Када је 1997. године основан Одбор за стандардизацију српског језика, с циљем да, у новонасталим околностима и језичким приликама које су се назирале, обједињује стручњаке за српски језик и институције које се научно баве српским језиком на цјелокупном његовом простору ради планског и систематског проучавању српског језика и ради језичког планирања које ће водити адекватној језичкој политици, Институт за српски језик је постао сједиште Одбора. (Оснивачи одбора су три академије – САНУ, ЦАНУ, АНУРС, Институт за српски језик САНУ, Матица српска из Новог Сада, Српска књижевна задруга и сви факултети у Србији, Црној Гори и Републици Српској на којима се студира српски језик.)

Институт остварује добру сарадњу са свим институцијама у Републици Србији у проучавању српског језика; на пројектима су ангажовани професори са свих српских универзитета. Такође, сарадници Института су и многи научници из Црне Горе и Републике Српске који се баве проучавањем српског језика; та сарадња једино није институционализована преко пројеката, из административно-правних разлога.

Поред поменутог, Институт је, посебно у посљедњих десетак година, поново постао активан и на плану међународ-

не сарадње, ријетко се дешава да неко из словенског свијета посјети Београд а да не посјети и Институт. Такође, Институт је у овоме периоду организовао више међународних научних скупова, с великом бројем учесника из иностранства. С друге стране, многи сарадници Института с рефератима су учествовали на скуповима у иностранству.

У Институту за српски језик се данас води брига о статусу српског језика на цјелокупном његовом простору, често у том смислу иступа у сарадњи с другим институцијама. И кад је постало очигледно да ће се језичко јединство у четири истојезичке републике бивше Југославије распасти, у Институту у часопису Наш језик објављен је текст „Став САНУ о језику: уз расправу о језичким одредбама у Уставу СР Хрватске“ – XXVIII/4–5, 1990, 197–199, у чијем настанку су учествовали и сарадници Института. И после распада те државе у Институту се ова тема не потискује: статус српског језика на цјелокупном језичком и етничком простору. Тако и кад је посриједи статус српског језика у Црној Гори и обесправљивање друге по величини националне заједнице и језику којим говори највећи број становника у тој држави. Још је 2010. године Институт разматрао тежак положај српског језика и његових носилаца и изашао у јавност са саопштењем. И због значаја, а и с обзиром на невелик обим, а ради наших читалаца, овдје доносимо тај текст у цјелини:

СТАВ ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ О ПОЛОЖАЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ЦРНОЈ ГОРИ

Институт за српски језик Српске академије наука и уметности не сматра се надлежним за вођење језичке политике ни у границама Републике Србије, а још мање у другим државама. Но када је реч о српском језику било где у свету, осећамо, као једина научна установа која се тим језиком бави, потребу и обавезу да изнесемо своје мишљење.

Са гледишта историјске дијалектологије, сви словенски говори на простору данашње Црне Горе проистекли су из старосрпског језика. Са гледишта својих говорника, они су се донедавна осећали и означавали као српски, а ознака „црногорски“ примењена на њих није била ништа више од територијалног одређења. Сада се на основу тих локалних варијетета покушава кодификовати неки засебан „црногорски језик“ суп-

ротстављен, на државно-политичкој равни, српском језику. Такво конфронтирање има, међутим, своје импликације, којих би његови актери требало да буду свесни, а за које ће свакако сносити историјску одговорност.

Тежња да једно територијално одређење језика прерасте у етничко, има засад, по вашем и нашем сазнању, подршку само мањине становништва Црне Горе. Стављен у функцију стварања јединствене црногорске државотворне нације, тај потез показује се као контрапродуктиван и само продубљује етничку поделу. Ако би се чак у овом или у неком будућем тренутку испоставило и да ствари стоје обратно, тј. да већина житеља Црне Горе језик којим говоре и служе се у званичној употреби назива „црногорским“, а не више српским, ипак би и тада, док год постоји иоле значајан постотак за српство опредељених држављана, и других који свој језик сматрају и називају српским, упоредо са „црногорским“ (који статус језика може добити искључиво на основу политичког волунтаризма и евентуално социо-лингвистичких, али никако не правих лингвистичких критерија), пред Републиком Црном Гором – која тежи пријему у Европску унију и самим тим се обавезује на поштовање мањинских права – као императив стајало право дела (засад, већинског!) њених становника да службено употребљавају једну језичку норму која је установљена много пре „црногорске“, и то под називом којим се означавала најмање хиљаду година пре него што се неко досетио да створи „црногорски књижевни језик“. То је српски језик. Они који га се у Црној Гори данас одричу врше, у пренесеном смислу, оцеубиство (или, ако пођемо од назива матерњи језик, матероубиство), но то је њихово право и нема закона који би их у томе спречио. Нема, међутим, ни људског ни божанског права које би приморало људе опредељене за очување језичког израза и етничке свести својих предака да се тога одрекну. Нигде у свету, па ни у Црној Гори.

Ово су чињенице како их ми сагледавамо. Научна установа једне државе по правилу не би требало да се меша у послове друге државе, али цивилизованији део савременог света изнад државног суверенитета ставља људска права, међу којима је једно од основних – право на етничко и културно самоопредељење. У Републици Србији је поред назива „бошњачки“ ових дана озваничен, макар и на локалном нивоу, и назив „црногорски језик“ (уведен је недавно у службену употребу у

војвођанској општини Мали Иђош). Нека они којима је српско име постало мрско тако, или како год хоће, називају језик којим говоре и нека се на њему сити напричају, нико их неће овде спречавати у томе. Спречавање грађана Црне Горе, од стране њихове власти, да говоре и служе се, не само незванично него и званично, језиком којим су говорили њихови очеви, и дедови, и дедови њихових дедова, не може се друкчије означити него као административни геноцид.

Усвојено на седници Научног већа Института за српски језик САНУ 9. децембра 2010. Године.“

Послије тешких година у којим се наша држава Југославија, послије њеног распада, дошло је и до кризе у Србији. То се неминовно одразило и на науку, посебно хуманистичке науке, међу њима још посебније – на националне науке. Посљедња деценија двадесетог вијека, па и почетак новог миленијума, остале су и у Институту запамћене по осипању кадрова, извјесном застоју, мада никако није стала дјелатност Института – ни на основном послу – научном раду, ни у издавачкој дјелатности; ово друго чак је и добро ишло: све публикације су излазиле. Ипак, брзо је дошло до преокрета. Тако је у посљедњих десетак година број сарадника удвостручен, а према десетак доктора наука, колико је било 2006. године, данас их у Институту има преко четрдесет. Све публикације су постале редовне, повећан је број свезака у којим излазе, појачана је сарадња с научним институцијама у земљи и иностранству.

Наравно, у овако кратком периоду послије кризе нису ријешени сви проблеми, нису створени најбољи услови за рад. Прије свега, мисли се на потребу да се са пројекатског финансирања пређе на буџетско. Јер, пројекти не препознају националне дисциплине, њихове специфичности, природу истраживања у оквиру тих дисциплина. Посебно, не препознају потребу да национални институту морају бити стални сервис држави. То није могуће са филозофијом пројекатског финансирања, какво је данас, а све ће бити неподобније за финансирање националних научних дисциплина.

Данас је Институт за српски језик САНУ институција у којој је запослено највише доктора српског језика у Србији. То је велики потенцијал, али нужно га је и цјелисходно употријебити, створити услове да заиста и буде искоришћен у интересу српског народа. Јер српски језик је наша највећа ризница зна-

ња о нама и другима, у њему је записана цјелокупна наша историја. Зато се код утврђивања националне политике посебна пажња мора посвећивати њему, а уз то и националним институцијама које се баве проучавањем српског језика – ту је Институт за српски језик САНУ свакако.

Драга БОЈОВИЋ

О ПИТАЊИМА ЈЕЗИКА У САВРЕМЕНОЈ ЦРНОЈ ГОРИ

ЈЕЗИК

Апстракт: У раду је ријеч о актуелним процесима у Црној Гори у вези с језичким питањима. Посљедица таквих процеса – идеолошких, друштвених, антинаучних и научних је постојање чак три науке о језику државотворног народа У Црној Гори – србистика и двије монтенегристике. У цијелом друштву дошло је до пометње: просвјети, науци, култури, као и народном бићу, издијељеном и збуњеном.

Кључне ријечи: србистика, монтенегристика, језик, Црна Гора.

1. УВОД

Приступ овој тематици је веома сложен и постоји завидна литература о овим питањима. Да бисмо на ваљан и што концизнији начин представили актуелно стање одлучили смо се за синтетички приступ из само неких релевантних извора у којима се по принципима научних критеријума говори о овим питањима. У књизи *Пути српског језика и писма*, тј. у једној од њених студија (*Српски језик и државно-национални пројекти у 19. и 20. вијеку*) аутор анализира утицај политичких, национално-државних пројеката на језичка кретања па и кретања у језику, најприје у Хрватској, па Босни и Херцеговини, и најзад у Црној Гори. Анализом тих процеса, тј. пројеката показује да је „на просторима на којима је у званичној употреби био српскохрватски језик, настајање и(ли) формирање различитих нација и држава (на старим, дјелимично новим, или готово новим основама) доводило до усложњавања језичке политике, што је не ријетко доводило до потирања (и)ли занемаривања научних критеријума зарад политичких (а и политиканских) пројеката (за што је језик служио као једно од најважнијих средстава“ (Стојановић, 2016).

Што се пак српскохрватског периода тиче са аспекта стандардног језика и његовог имена најупечатљивија је синте-

за, синхронијског карактера, коју изводи Сњежана Кордић у књизи *Језик и национализам*: „Govornici standardnog jezika iz Hrvatske, Srbije, BiH i Crne Gore se daleko bolje razumiju nego unutar same Hrvatske govornici različitih dijalekata: kajkavskog i čakavskog... To je u skladu sa zapažanjem da su u rječničkom blagu unutar Srbije razlike znatno veće nego između zapadne i istočne varijante srpskohrvatskog standardnog jezika ...Sve to znači da iako između standardnog jezika u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori postoje razlike, njihov udio je malen naspram svega onoga što je jednako u standardnom jeziku tih zemalja. Osim toga radi se o sistemski nebitnim razlikama jer one ne ometaju sporazumijevanje. Zbog svega toga ne može se govoriti o nekoliko standardnih jezika, nego o standardnim varijantama jednog te istog policentričnog standardnog jezika. Takva naša situacija potvrđuje Amonovo zapažanje da jezičko ili kulturno zajedništvo nekog stanovništva može biti veće s onim grupama s kojima nije nacionalno spojen, nego jezička i kulturna podudarnost s onim grupama s kojima čini jednu naciju. Standardni jezik Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca zato navodi sa drugim jezicima takvog tipa kao „policentrični standardni jezik (hindskiurdski, srpskohrvatski)“ (Kordić 2010: 79-80).

Синронијски и дијахронијски посматрано, а то је једино научно цјеловито гледиште, судбина српскога језика, тачније самог његовог имена има своје коријене у томе што је „у стопедесетогодишњем “ходу“ српскога језика (од Вука) све више долазило до раскорака између његовог имена и његове етно-лингвистичке суштине“. Вратоломије с именом српскога језика у „вртлогу политике“ садржане су у тврдњи основаној на фактографији и обимној литератури: „Данашњи српски језик на плану номинације представља враћено име српском (Вуковском) језику, односно успостављање континуитета са српским и кад се он звао српски и кад се звао српскохрватски. „Језици“ названи хрватски, босански и црногорски, ако су „номинацијска замјена“ српскохрватском, нити су, нити могу ишта друго бити осим преименовани српски. Они, дакле, на неки начин јесу равноправни српскохрватском, јер представљају преименовање српског, али нису нити могу бити равноправни српском јер је српски њима *суџерординирани*, или речено терминима лексичке семантике: српски је њима *хипероним*“ (Ковачевић-Шћепановић 2011:72).

У литератури у који се разматрају историјски оквири језичких и књижевних односа народа и земаља српскохрват-

ског језичког подручја увијек се истиче јединство Црне Горе и Србије, које се може пратити почев од средњег па све до краја двадесетог вијека. Тако нпр. говорећи о раним процесима књижевнојезичке стандардизације и о процесима унификације и кодификације у *Основима фонологије српскога књижевног језика* се каже: „Књижевнојезичко јединство Србије и Црне Горе никада није долазило у питање. Старословенски језик српске редакције, затим славеносербски и у XIX вијеку, Вуков књижевни језик, сматрани су заједничким гласилом од Котора и Цетиња до Београда и Сент-Андреје, без обзира на одређене варијације“ (Симић-Остојић 1998:29). Што се назива језика тиче, Вуков књижевни језик је српски, о чему најочитије свједочи његова стандардолошка литература (*Српски речник и Српски рјечник, Српска грамађика ...*) као и цијело његово књижевнојезичко наслеђе, а што се самих варијација тиче, оне су подједнако присутне и тада и данас, можда више унутар самих говорних подручја и Србије, и Црне Горе него на нивоу варијација, прецизније варијаната стандардног језика у једној и другој држави. Никада се чак није издвајала нека варијанта у Црној Гори везана за духовни или административни центар (Цетиње, Подгорица) из најпростијег разлога што ти центри нијеси носиоци прогресивног источнохерцеговачког дијалекта, тј. оног говорног идиома који је у основици стандардног српскохрватског тј. српског језика.

Деконструкције српског језичког идентитета и деструкција самог имена језика у Црној Гори, након стварања „државних, националних и политичких“ језика у окружењу, након фазе српскохрватског, који се у Црној Гори и у том периоду незванично именовало као српски, од краја двадесетог стољећа па до данас потичу из многобројних праваца: од лингвиста и нелингвиста, од институција, од медија, уредника, писаца... На који се начин одвија пригушивање историјске истине и истине духа времена у Црној Гори (а слично је и у другим срединама), изразио је наш познати социолог и социолог културе: „Самозвани црногорски лингвисти, забарикадирани државни чиновници, интелектуалци природно-научне провенијенције, придружена техничка интелигенција и ко све још не са позиција голе силе прекрајају један лингвистички језик који је још и друштвено прихваћен. Баш овдје нам добро дође једна Вукова опаска која је добро примјењива на данашњи однос према српском језику: 'Доста пута у друштву луд поквари што паме-

тан начини; а доста пута и паметан онаково што напише што под својим именом не би издао'. [...] Зато то представља право насиље над језиком, неки облик 'менталног' насиља над људским (спо)разумијевањем и над човјековом стваралачком природом“ (Божовић, 2009).

2. СТАЊЕ У ДРЖАВИ

Смисао овог текста није приказивања свих процеса који су се до краја двадесетог вијека дешавали око питања науке о језику и имена језика у Црној Гори, јер би то далеко превазишло садржај једног прилога, него да покажемо на неким примјерима садашње стање хаоса и неодговоран начин понашања државе Црне Горе и њених институција по питањима језика.

Оно што карактерише издвајање свих политичких језика у окружењу, хрватског, босанског и бошњачког је идеолошке и вјерске (религијске) природе, изван критеријума науке о језику, али оно што се око питања језика догађа у Црној Гори достигло је степен потпуног дилетантизма и у његовој основи нема нити једног системског разлога, па чак ни вјерског. Већина грађана у Црној Гори свој матерњи језик назива српским, а то становништво је по националности различито: српско, црногорско, муслиманско, хрватско. Симптоматично је да и припадници мањинских народа углавном говоре како уче српски језик у циљу описмењавања. Генетски и ментални инжењеринг је преко двије деценије на дјелу у Црној Гори и то подједнако на два поља, пољу имена језика, потискивањем имена српског језика, и писма, потискивањем ћирилице као примарног и изворног писма српског језика, манипулативно их тендециозно раздвајајући у циљу шизофренизације, на шта почесто насједну и они који по природи ствари те вриједности не раздвајају. На тај начин се стварају неки конструисани поларитети: одбрана ћиричног писма и приклањање тзв. напреднијој варијанти монтењегристике¹, науке о црногорском

¹ На граматичком плану нема разлике између тих наводних варијанти. И једна, и друга нарушавају гласовни систем стандардног српског језика, уводећи два нова гласа с $\bar{\text{и}}$ и $\bar{\text{з}}$ у систем азбуке српског језика, створивши на тај начин азбуку, или назови азбуку црногорског језика. У малој Црној Гори постоје двије катедре за црногорски језик и књижевност, међусобно супротстављене: једна на Филолошком факултету у Никшићу, друга као посебан факултет на Цетињу,

језику, па се тако из српског духовног и културног круга гласно чују прогласи и захтјеви о заштити ћирилице па и од стране наше цркве, баш са разлога претјеране и неподношљиве латинизације, *нарочито у администрацији*, и приклањање доброг дијела јавности тзв. напреднијој варијанти црногорског језика.

Конструкције под именима – *јотировани и нејотировани црногорски*², који представљају окосницу у суштини испразне полемике о тзв. двије варијанте (назови *социолингвистичке* и *националистичке*, тј. нејотираног и јотираног црногорског) – свијест народа о језичком идентитету, а у том контексту и интелектуалаца па чак и филолога, удаљава од суштине питања, и води приклањању тзв. напреднијој нејотованој варијанти, због наводне сличности са српским, па и српскохрватским језиком. Сада већ јавност заборавља и на ту назови полемiku и полако прихвата и назив језика и двије његове варијанте. Изманипулисана и уморна свијест народа временом отупи, а интелектуална јавност нам никад није ни била јача страна по

обје као државне институције. Једина назови разлика тиче се гледања на историју црногорског језика. Цетињска струја заступа гледиште о аутохтоности тог језика од старословенског периода, а никшићка о издвајању црногорског језика из заједничког српскохрватског.

² Те конструкције су заправо измишљена разлика у оквиру варијаната, што потврђује стандардолoшка литература (*Правопис црногорскога језика, 2010; Gramatika crnogorskog jezika, 2010*) којима је ослонац тзв. цетињска струја а која заступа и јотоване и нејотоване форме (нпд. *гјевојка-ђевојка...*). Исто то, само у „блажем“ обиму заступа и тзв. никшићка струја (В. ниже Познато је да у историји српског језика имамо више врста јотовања, а најновије (јекавско) је особина која није само карактеристика народних говора у Црној Гори, него и ширих простора, а и у свим народним говорима није досљедно реализована. Све то је један беспотребни експеримент у оквиру стандарда српског језика у Црној Гори, у циљу градње назови новог језика. Те варијанте црногорског језика везују се превасходно за гласове из народних говора (с̣ и̣ з̣ и s) иако су јекавским јотовањем добијени и неки други гласови или групе гласова (*ѡјерати-ћерати, ѡјевати-ћљевати...*) Од овог трећег гласа, гласа s, се одустало због тога што у говору скоро да нема ријечи са тим гласом, а оне које постоје су архаизми или нека образовања везана за сандхи (отас би отац би...) или индивидуална образовања, обично у тепању (sаво-ле...). Ни гласови с̣ и̣ з̣ нијесу у свим образовањима добијени јекавским јотовањем (коз̣+ји >ко ји>коз̣и...), а у народним говорима постоји и облик *кођи*.

овим питањима, нажалост. На другој страни заборавља се и на измијењене планове и програме и избацавање већине најбољих писаца српског језика, и уопште најквалитетнијих садржаја из планова и програма у школама Црне Горе, што је заправо и дјело „социолингвистичке“ струје, која је подједнако као и друга фаворизовала црногорску „јотацију“.

Суштина те, назови полемике, заснована је на борби за лични престиж око рефарматорског престола појединаца, па су главни ривали Рајка Глушица („нејотована“ варијанта) и Аднан Чиргић („јотована“ варијанта) смислили конструкције: *црнојорска језичка заједница* (Глушица)³ (*ојшшецрнојорски језички слој* (Чиргић)⁴. Ове конструкције су унапријед у науци о језику негиране, и не зато да би се негирале него зато што је наука о језику у Црној Гори имала природан континуитет и увелико допринијела развоју србистике уопште. Те конструкције су научно неодрживе јер се чак не могу извести из термина *црнојорски јовори*, које су наши врсни истраживачи говора, махом поријеклом из Црне Горе везивали за значење које искључује значење придјевског дијела синтагме „свој“, зато што на овом подручју скоро да и нема појаве коју није могуће наћи на другим подручјима српског језика (нпр. Ћупић, 1984). Суштински, Чиргићева наука о црногорском језику заснована је на прекрајању историје српског језика, а Глушице у плагирању сегмената из књиге Сњежане Кордић, *Језик и национализам*, гдје је само замијењен „националистички“ објекат.⁵ У ствари, Кордићеву, која оправдава и донекле с правом, назив српско-хрватски језик, осуђујући све национализме, и српски, и хрватски, и црногорски, и бошњачки, преузима Глушица која заступа црногорски језик и осуђује у црногорским приликама тзв. српски и црногорски национализам.

Иначе су највећи напади од стране монтенегриста, и од оних који су се данас приклони напреднијој „нејотираној“

³ Рајка Глушица је лингвиста, представник тзв. никшићке струје, предавач на Студијском програму за српски језик и Студијском програму за црногорски језик, члан редакције *Речника црнојорској књижевној и народној језика у издању ЦАНУ*.

⁴ Аднан Чиргић, лингвиста, проглашен у јавности првим доктором црногорског језика, иако је он као и сви остали доктор филолошких наука, декан Факултета за црногорски језик на Цетињу, прогнан са никшићког факултета од свог „ментора“ Рајке Глушице.

⁵ Упореди: Kordić, 2010 i Glušica, 2011.

верзији долазили преко квалификације да је Вукова и Белићева филологија „моногенетско моноцентрична“ (нпр. Nikčević, 2004). Дакле, ту је све супротно од онога што је у основи Вуковог генијалног дјела. А Вук нам је у наслеђе оставио све и то смо прилагођавали модерној терминологији и ситнијим доградама, у духу времена: *сѿандардни срѿски ѿолицѿирѿни језик, морфолошки и фонолошки ѿравоѿис, фонолошки сисѿем и фонетѿске реализације*, итд.

Једна струја своју историју накнадно изводи из пост-српскохрватског периода стварања називи језика, а друга из далеке историје, и из времена досељавања Словена на Балкан. А обје су монтенегристике!

Једина разлика која је присутна између тих паралелних струја јесте то што цетињска струја критикује „Вук-Белићеву моногенетску теорију“, не спорећи постојање осталих језика, а никшићка струја је настојала да укине студијски програм за српски језик у Никшићу, а самим тим и име српском језику у Црној Гори, да би се сада приклонила потписивању *Декларације о заједничком језику*, у мају 2017.⁶ Та Декларација коју јавност доживљава и као помирителску, у суштини представља номиналну гетоизацију новонасталих политичких језика под плаштом апстрактне, описне номинације у смислу постојања тих језикā као варијаната безименог језика. А општепознато је да варијанте могу постојати унутар јединственог језичког система одређеног имена, али, сувишно је понављати, као његове варијанте.

У суштини и једна, и друга струја дјелују на истом „курсу“ на шта недвосмислено указују коментари главних лингвиста, протагониста и једне, и друге варијанте „црногорског“, у одговору на питање како ће се одвијати настава након увођења вишечланог назива предмета, – у којима наилазимо на исти одговор а то је да црногорском образовном систему пријете посљедице изазване мостарским моделом⁷, и да је нај-

⁶ „Сарајевска декларација о језику постала је тема ватрених лингвистичко-политичких расправа на Балкану“ (<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/2682490/sta-donosi-de>).

⁷ „I dalje smatram da je **crnogorski kao državni jezik jedino normalno i praktično rješenje u Crnoj Gori** (ист. Д. Б.). Taj jezik kao službeni obavezan je za sve crnogorske građane. Ne vidim potrebu izvođenja nastave na kojem drugom štokavskom jeziku u Crnoj Gori jer među tim jezicima ne postoje komunikacijske prepreke. Ta potreba ne postoji i

боље решење само црногорски, уз напомену Глушице да у свему недостаје „договор“⁸.

Укупна јавност остаје збуњена и пред споразумом власти и опозиције о називу предмета за матерњи језик⁹ и могућношћу реализације наставе а све то у оквиру „јединственог наставног процеса“. У њиховом договору стоји да „црногорски и српски имају исту лингвистичку основу“, стога између њих стоји цртица као правописни знак (што је формално и суштински неписмено направљен назив), па даље *босански*, *хрватски*, из чега проистиче да они немају „исту лингвистичку основу са „црногорским“ и српским?! Али свеједно, „настава се обезбјеђује из предмета с тим називом“! Уосталом, никоме не може бити јасно шта је то „иста лингвистичка основа“ којом оперишу политичари у договорима, као што није јасно да „концепт грађанске државе“ обезбјеђује наставу из таквог предмета у којем доминира „црногорски језик“, а „језици у службеној употреби“¹⁰ су, у односу на претходни закон сада заступљени

prije svega zbog toga što crnogorski jezik nije standardizovan prema uzusu onih koji se nacionalno izjašnjavaju kao Crnogorci, već prema uzusu crnogorskih građana – bez obzira na njihovo nacionalno opredjeljenje. Svi ga oni podjednako baštine. Što se tiče ostalih štokavskih standardnih jezika, oni su standardizovani u državama u kojima se upotrebljavaju: srpski u Srbiji, bosanski u BiH, hrvatski u Hrvatskoj. U tim državama štampane su i gramatike i čitanke za nastavu iz tih jezika i književnosti. Ne znam zašto bi se Crna Gora time bavila jer ni okolne zemlje – koliko je meni poznato – ne štampaju udžbenike za nastavu crnogorskoga jezika i crnogorske književnosti. (Čirgić: Monitor online, petak 30. jul 2010, intervju –broj 1032). Чиргић, као и Глушица, заступа и јотоване, и нејотоване облике.

⁸ Глушица тврди да insistiranje на јотованој варијанти није добро. У црногорски правопис срећом је ушла, како каже Глушица, нејотована варијанта, за коју сматра да је компромис за црногорске националисте.

Тај компромис и не би био толико лош, да је био договоран (Ист. Д.Б.)“ (Вјести: online, објављено: 20.08.2011 у 09:09).

⁹ Тај назив гласи: *црнојорски-српски*, *босански*, *хрватски* *језик и књижевности*.

¹⁰ У *Устави Црне Горе* стоји да је службени језик црногорски, а језици у службеној употреби су српски, хрватски, босански. Општепознато је да службени језик и језик у службеној употреби значе једно те исто. Проблем је у томе што је српски језик као језик којим говори већина грађана Црне Горе и који има историјски и научни континуитет на овом простору изједначен са називима језика

на нивоу безличног назива предмета. У школама се скоро досљедно користе уџбеници црногорског језика, а и сам назив је постао уобичајен!

Србистика се његује првенствено на Студијском програму за српски језик и књижевност, Матици Српској у Црној Гори, превасходно научној невладиној институција, која се углавном труди да надомјести оно што би била обавеза државе, и неким првенствено невладиним институцијама културе, затвореним у своје пројекте, али је забрињавајуће како се ствара слика о одвојеном животу српског језика и културе изван државног система, као да се ради о дијаспори, а не о језику и култури која је жила куцавица Црне Горе. У том смислу дјелује и Српски национални савјет као Владина институција, која чак иде дотле да матичном државом назива Србију, а не Црну Гору. Ако српског језика нестане у образовном систему Црне Горе питање је на којем и чијем језичком и културном идентитету ће институције развијати своје пројекте?!? Подршку у државном систему за сада има једино још Студијски програм за српски језик и књижевност, стар колико и факултет тј. академија у оквиру које постоји као студијски програм за српско-хрватски, па српски Педагошке академије, Филозофског, а сада Филолошког факултета у Никшићу и „парцијалан“ назив српски кроз назив предмета за матерњи језик у основним и средњим школама, Студијском програму за образовање учитеља и Студијском програму за образовање учитеља за албански језик Филозофског факултета у Никшићу. На страним филолошким програмима увелико се бране стручни и научни радови контрастивног и компаративног типа – неки страни језик и црногорски језик. Усамљени су случајеви са косом цртом: српски/црногорски... У процесу акредитације студијских програма која је завршена крајем прошле школске године, досадашњи назив предмета за матерњи језик на страним филолошким програмима, Српски језик, замијењен је називом – Црногорски језик, и то од стране идеолошки настројеног декана Филолошког факултета, Драгана Богојевића, професора француске књижевности и цивилизације, чиме је учињена велика неправда према српском језику, студентима, професо-

које је изњедрила политика и који имају много мањи проценат говорника.

рима, науци о језику и опредјељењу говорника у црногорском друштву.

У овом случају ријеч је о нечему што је више од назива предмета, о имену матерњег језика државотворног народа у Црној Гори (како год он се национално изјашњавао), који се на плану социolingвистике определијелио за назив, тј. називе пописом. Но, и сам попис није мјера научне истине и цјеловитог приступа овом питању. Чињеница је, међутим, како смо већ рекли, да већина грађана Црне Горе свој матерњи језик назива српским, потом иде црногорски, па редом... Елиминисањем имена српски језик из било које сфере дискриминисан је језик већине грађана, што представља пресадан који није забиљежен на лингвистичкој мапи свијета, поготову ако се зна да српски језик у Црној Гори има историјски, научни, друштвени, па чак и друштвено-политички континуитет. Јасно је да се не ради само о називу, него већ и о посебно урађеним стандардима, па чак и структурним разликама, па би добар дио часова, будићи да се ради о универзитету, могао бити попуњем поређењима, поготову спорењима двију монтенегристика. Ако би ико у Црној Гори требало да баштини научни приступ овим питањима онда је то универзитет на којем постоји Студијски програм за српски језик књижевност који има научни и стручни кредибилитет у континуитету, и све до сада назив *српски језик* као назив предмета за матерњи постојао је на матичним програмима за стране језике Филолошког факултета у Никшићу, изузев Студијског програма за енглески гдје је предавач тог предмета самовољно, као и Декан, преименовао предмет.

Студијски програм за српски језик није увезен са стране, него се помоћу њега акредитовао млади Студијски програм за црногорски језик и књижевност. Српски језик у Црној Гори је прописан такође Уставом Црне Горе, као назив једног од „званичних“, тј. официјелних језика и ваљда око тога не би требало да буде спорења. Поставља се онда питање који је смисао брисања имена *српски језик* у једној фундаменталној научној и наставној сфери какве су стране филологије, што претпоставља и брисање имена из међународне кореспонденције?!? Ако на Филолошком факултету у Никшићу постоје равноправно два студијска програма, за српски и за црногорски језик, какав смисао има експеримент елиминисања српског језика из „страних“ филологија које у односу са домаћом једино имају потпун смисао. Увођење једностраног рјешења

преводи србистику на нижи ниво од нивоа „страних“ филологија, па чак и нижи од статуса језика мањина у Црној Гори. То није ни дискриминација, него потпуно укидање. Аргумент „званичног језика“ који се могао чути од Декана, а што би претпостављало службени језик, чије поље употребе може бити и сужено с обзиром на то да службени језик може бити и језик који се везују за употребу у државној администрацији, и не мора имати везе са матерњим језиком на којем се обавезно држе предавања и који се нужно изучава у наставном и научном процесу, није научно оправдан за одређивање назива предмета за матерњи језик. Тај „проблем“ је био актуелан и раније, а захтјеви о преименовању су долазили од Владе Црне Горе, али је Влада уважила ставове Вијећа да назив предмета за матерњи језика буде српски језик. О овом питању није консултована ни студентска популација као кључни фактор будућности универзитета и образовања. Уочи завршних активности око акредитације студијских програма, а тиме и назива наставног предмета, у јуну 2017. године, провјерили смо каква су студентски ставови анкетом на узорку од шеснаест студената чији су одговори били овакви: дванаест студената је изабрало назив – српски језик, један студен – црногорски језик, два студента – српскохрватски језик (један од њих је у колони резервисаној за сопствени предлог исписао –југословенски), матерњи језик (српски, црногорски, босански, хрватски) изабрао је један студент. Анкета је рађена након завршеног поправног испита код студената студијских програма за руски и француски језик и рађена је у научноистраживачке сврхе. Континуираним захтјевима и апелом неколицине професора са Студијског програма за српски језик и књижевност, на челу са шефом тог студијског програма, Лидијом Томић, да се о овом питању разговара, да се нађе добро рјешење које укључује и српски језик као матерњи, напоскон је одговорио Декан на почетку ове, 2017/2018. године, и то искључиво са предлогом да то буде назив који постоји у основним и средњим школама и на учитељском студију. Какву судбину ће у даљој процедури доживјети тај предлог остаје да се види. Ни тај назив није адекватно рјешење за филолошке програме страних језика, колико из теоријских, толико и из практичних разлога. Универзитетском нивоу би много боље одговарао назив Матерњи језик, па би се студенти опредјелјивали за име свог матерњег језика, а тзв. четвороимени назив се показао као изузетно лоше рје-

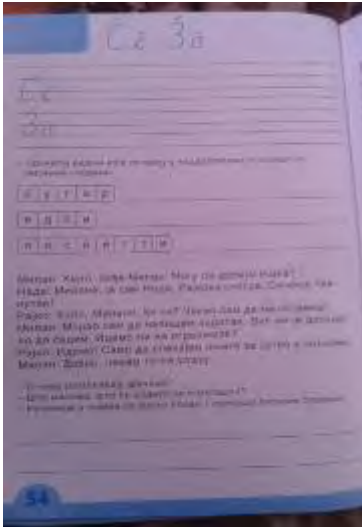
шење у наставној пракси основних и средњих школа. И на почетку ове школске године студенти истих филолошких програма су у убједљивој већини свој матерњи језик именовали као српски, без обзира на назив у распореду предавања и администрацији. Опомена је то да је на дјелу гушење академских слобода као и основних људских права. Евидентан је покушај брисање имена српског језика из једне фундаменталне филолошке сфере, и то у контексту иностраних филологија и међународне сарадње.

У траговима србистика се још његује У ЦАНУ, али је почетком израде стандарда црногорског језика у виду *Рјечника црногорској народној и књижевној језика* (1. том), објављеног ове године и ускоро повученог из јавности, и ова Академија пресјекла пут дугом и славном путу србистике у Црној Гори. Тај Рјечник је врло брзо повучен из јавности превасходно због реакције припадника албанског народа о „погрешном“ опису појма *албанизација* као и због помињања Драже Михаиловића у опису одреднице антифашиста, на шта је, између осталог реаговала „цетињска“ струја. И једна, и друга одредница су урађене према устаљеним лексикографским правилима и свакако су, претпостављамо, дјело „копипејст“ технологије, јер се ту ништа ново и друкчије не може смислити, сем фалсификата нових историчара, које тим за изразу није уврстио ни као примјер за лексикографску обраду, вјероватно због журбе у изради поводом „хиљаду година државности Црне Горе“, а и провјереног научног ослоњања у рјечницима српског језика. Само ови примјери указују у каквом нам је стању наука, превасходно домаћа филологија. Из јавности је повучен и *Црногорски буквар* који је објавила Матица црногорска 2016. године, због реакције родитеља који су протествовали због лексике која је архаична и неразумљива дјечи. Исто тако, и идеја Српског националног савјета о изради *Српској буквара* може доживјети промашај, тј. такав Буквар који се помпезно најављује као велики пројекат, може бити смјештен у витрине музеја. Буквар је прва књига о словима, а ми у историји школства имамо лијепо урађене букваре српског језика и његових слова.

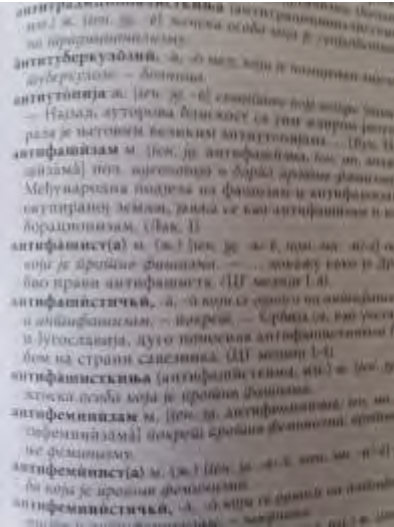
Монтенегристике се „његују“ на Студијском програму за црногорски језик У Никшићу и Факултету за исти језик на Цетињу, Институту за језик на Филолошком факултету у Никшићу, Институту за црногорски језик и језикословље Факултета за црногорски језик са Цетиња. Активности оба сту-

дијска програма подржава Влада и државне институције кроз различите пројекте и програме. „Стандард“ црногорског језика из 2010. (Маројевић, 2005¹¹) примјењује се у школама, уџбеницима, на радију Црне Горе, неким телевизијама, у Просвјетном раду, листу црногорских, просвјетних и културних радника, чији је оснивач Министарство просвјете и културе Црне Горе (први број публикован 1949), итд. Монтенегристика се данас изучава посебно једино у Хрватској. Црногорски језик није признао ни Амерички комитет, гдје се наводи да је црногорски језик варијанта српског, то јест да и не постоји као посебан језик.¹²

Као природан закључак из ове неприродне атмосфере намеће се позивање на одговорност и потезе државних црногорских институција, ако ништа, на помирењу научних и политичких критеријума, колико је год могуће више у корист научних. У противном, црногорском друштву пријети опасност раздробљености домаће филологије.

Прилој из уџбеника

Прилој из Рјечника

¹¹ Ти гласови немају статус фонема тј. спорни су парови којима се у литератури о црногорском језику доказује фонолошка опозиција (Маројевић, 2005).

¹² www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=07&dd=10&nav_id.

Прилој из *Crнојорској буквара*

ЛИТЕРАТУРА

Божовић 2009: Ратко Божовић, *Живој културе*, Филип Вишњић, Београд.

Glušica 2011: *Sila i zastrašivanje umjesto argumenata i Diletanti na sceni*, Dnevne novine Vijesti, 24. februar.

Глушица 2011: *Vijesti*: online, публикувано: 20.08.2011. у 09:09.

Декларација о заједничком језику: „Сарајевска декларација о језику постала је тема бурних лингво-политичких спорова на Балкану“ Сараевског саглашења о језику стало темом бурних лингво-политичких спорова на Балкану (<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/2682490/sta-donosi-de>)

Ковачевић – Шћепаковић 2011: Милош Ковачевић и Михаило Шћепаковић, *Српски језик у вртлогу политике*, Матица српска у Црној Гори, Никшић.

Коргић 2010: Snježana Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Dugi Otok, Zagreb.

Маројевић, 2005: Радмило Маројевић, *Српски књижевни језик и његови историјски и регионално-конфесионални варијетети*, Уз 140. годишњицу смрти Вука Караџића (1787-1864) у: *Српски језик*, X/1-2, Београд.

Никчевић, 2004: Vojislav P. Nikčević, *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore „Đurađ Crnojević“, Cetinje.

Правопис црногорској језика (неауторизована публикација), 2010: Министарство просвете и науке, Подгорица.

Грамађика црногорској језика (аутори: Аднан Чиргић, Иво Прањковић, Јосип Силић), 2010: *Министарство просвете и науке, Подгорица*.

Симић – Остојић 1998:29: Радоје Симић и Бранислав Остојић, *Основи фонологије српскога књижевног језика*, Унирекс, Подгорица.

Стојановић 2016: Јелица Стојановић, *Пут српског језика и писма*, Српска књижевна задруга, Београд.

Црногорски језик не постоји: www.b92.net/info/vesti/index.php?уууу=2017&mm=07&dd=10&nav_id.

Чиргић 2010: Аднан Чиргић, *Monitor online*, петак, 30 јул. 2010, интервју број 1032.

РЕЗЈУМЕ

Драга Бойович

Језикова ситуација у современим Црногорији – сербистика и монтенегристика

У студији се говори о сложившеј се неодређеној језиковој ситуацији у Црногорији, која је резултат утицаја политичких и идеолошких фактора, а такође и утицаја личног престижа на научни и јавни статус српског језика.

Српски језик у Црногорији има историјски континуум и јавно прихваћен, али се сада налази у процесу уништења. Поред тога, спроводи се покушај да се језик прогласи јавним стандардом српског језика, додајући му детаље, који, као што је јасно чак и неосвешћеном, не чине га ни новим језиком ни новим стандардом. Ситуација је још више абсурдна, тим више, што у таквој мањој земљи постоје разногласја поводом самог црногорског језика.

Ова ситуација никако не може позитивно утицати на развој отечевне филологије. Чак и обрнуто.

ДАТУМИ

ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ (1847–2017)

ДАНИ ЊЕГОШЕВИ 2017.

Милутин МИЋОВИЋ:
*Горски вијенац –
шемел сръскої духовної
и националної иденитијетѣа*

Радмило МАРОЈЕВИЋ:
*Сѣо седамдесетї година
Горскої вијенца (1847–2017)*

Ранко ЈОВОВИЋ: *ѣоезија*
Илија ЛАКУШИЋ: *ѣоезија*

Коста РАДОВИЋ: *ѣоезија*
Будимир ДУБАК: *ѣоезија*

Милица КРАЉ: *ѣоезија*

Радомир УЉАРЕВИЋ: *ѣоезија*

Бећир ВУКОВИЋ: *ѣоезија*
Вишња КОСОВИЋ: ѣоезија

Новица ЂУРИЋ: *ѣоезија*

Андрија РАДУЛОВИЋ: *ѣоезија*

Милица БАКРАЧ: *ѣоезија*

Драган БОЈОВИЋ: *ѣоезија*

Миљан НИКОЛИЋ: *ѣоезија*

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ

ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ

Критичко издање
Текстологија

Редакција и коментар
РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ

ЦИД
ПОДГОРИЦА

2005

Милутин МИЋОВИЋ

ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ – ТЕМЕЉ СРПСКОГ ДУХОВНОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Горски вијенац је књига коју нећемо никад догледати и дочитати, па иако оно што у њој пише, највише говори о нашем човјеку и народу. И језик *Горског вијенца*, чије стихове понекад знамо напамет, има ту моћ, да у свакој згуснутој ситуацији појединца и народа, пројави неки дубљи смисао, који до тада нијесмо видјели. Мјерити се мјером Његошевом, скоро да је немогуће, али народ, који је на ивици свог опстанка, нема другу књигу из које би ишчитао своје стање, и своје препознање.

Горски вијенац је настао из дубоке и вјековне кризе српског народа, која је родила таквог генија, чије је дјело обасјало вјекове, и разведрило небо изнад Горе Црне и свецијелог српства. Тај дубоки и суштински преокрет који се десио кроз Његоша, родио је критеријум опстанка народа, и мјеру његове неопходне мудрости.

Као и библијски писац, Његош је видио, да је човјек носилац бесмртне искре, али је та искра смијешана и запретана у човјековој глини, тј. смртном тијелу, у сумрачном времену. Зато је и прво суочење човјеково са собом – незнање ко је, и шта је!? И то суочење се јавља с унутрашњим потресом, који је у сразмјери са силином питања која се јављају из тог првог суочења. Питања која је Његош покренуо, преносе се у наше духовно наслеђе, а одговоре која је дао на та питања, не наслеђујемо, - него смо дужи сами на њих, према својој мјери, да одговарамо. За њих није довољно наше умовање, па и кад је највишег реда, на та питања, човјек је дужан да одговара животом, и још боље, ако је могуће – животворно.

Али са тим првим и непрестаним питањем, скопчане су многе тешкоће, да не кажемо – патње. Управо зато, - што је човјек – „искра у смртну прашину“, и што је „тварца мала коју земља вара“.

Историјско вријеме за Његоша је вријеме све дубљега пада и заборављања, у којем тирани задобијају водеће улоге, а „адске силе“ све већу моћ над човјеком и народом. „Вријеме земно и судбина људска, Два образа највише лудости, (Г. В. 2291-2). Сваки човјек у свом вијеку нагледа се страшних и поражавајућих призора, - и у свом народу, и свијету. „Видимо ли ми ова страшила /Ће пустоше немилосно земљу (Г. В. 2290). У дубини пада и заборављања, човјек губи моћ да ишта поуздано разумије и сагледа, а и самог хвата сумња у сопствено постојање, па се несретник, притиснут својом земљом и својим утварама пита: „Јел истина е је ово овако, Ил нас очи сопствене варају (Г. В. 2295-6). А кулминација унутрашње поробљености утварама казана је стихом: „Је ли јавје од сна смућеније...“ (Г. в. 2332). Човјеку у таквом стању не треба већи тиранин и окупатор од његовог стварног живота.

Али, Његош је најдубље проникао у човјекову земну поробљеност „адским наследијем“, управо зато што је у дубинама човјековим открио бесмртну искру која га веже с Богом и бесмртном слободом.

Искра бесмртна даје човјеку могућност да се избавља из ропства земним стихијама, из ропства смртном забораву, и из ропства тиранима овога свијета. На тој искри бесмртној, стоји Његошев пјеснички, духовни, и реалноисторијски хероизам.

Слобода је код Његоша директно повезана са најдубљим знањем о човјеку и његовој дужности у свијету и међу људима. „Борба непрестана“, његов је пут, и дуг, а она је могућа, јер се човјек, бесмртном искром повезује са неисцрпним силама духа, које дају слободу и моћ, да побјеђује адске силе, и земне тиране.

„Зла под небом што су сваколика /Човјеку су прђија на земљу“ (Г. В. 2494-5).

Тако се Његош најтемељније позабавио човјеком, појединцем, у којем се разгоријевају најдубља питања, али се позабавио и народом, или, племеном, у којем живи појединац. Веза појединца и народа којем припада, драматична је и непрозирна, али, како је показао пјесник, може бити и узбудљиво плодотворна. У *Горском вијенцу*, главари су они који стоје испред народа, али њихова улога није најважнија. Међу њима, онај који је највиши умом – „зебе од много мишљења“. А најважнија улога код Његоша, припада онима који могу да дају

одговоре на најдубља питања, а то су они појединци упућени у скривене тајне човјека и свијета. Владика Данило, и Игуман Стефан, нијесу народни главари него – тајновици који ипак имају водећу улогу у судбини народа. Они најдубље мисле, имају највећу одговорност и за човјека и за племе. Без њихове духовне пажње, и без њихових одлука, живот народа, и његових главара, вратио би се у земну стихију, у комадање земље и народа, „комадање царства“, у ропство првотној стихији.

Опстанак народа, код Његоша је непосредно везан са разумијевањем тајне човјека, тј. са његовим постанком, и постојањем у дубљој истини. Опстанка нема без постанка! Опстанка нема без постојања, без устајања и стајања у дубљој истини. А стајати у дубљој истини, и постајати из дубље истине, могу само они који разгоријевају у себи „бесмртну искру“, којом човек „нешто више види“.

Његош је употребио многе различите квалификативе за оно што се сумарно назива – свијет. На површини – свијет је „грдна мјешавина“ свега и свачега, и „сајам бесмислени“. Кад се погледа нешто дубље, „Свијет је овај тиран тиранину“, и „состав паклене неслоге“ (Г. в.). Зато је рат и „борба непрестана“ и у природи, и у човјеку, и међу људима и народна, али и на небесима. Само небом озарени мудрац *нешто више види*, па он види да: „И цијели ови беспоредци, По поретку некеме сљедују. Над свом овом грдном мјешавином. Опет умна сила торжествује“ (Г. В. 2309-2313)

Тајна уласка у дубљу истину, отвара просторе памћења, и не само историјског, него и небеског. У томе је гениј Његошев један велики примјер и узор. Јер кроз тај улазак у тајну човјека, Његошу се отворило памћење свог народа, скривени народни витализам, и они витешки примјери Обилића, Лазара и Карађорђија, чија су витештва исто била надахнута управо бесмртном искром, и чија су јунаштва била поезија слободе, човјекољубља и богољубља. Једино је Творац одговоран за опстанак универзума, а човјек, као луча микрокозма, као „твар Творцем изабрана“, одговоран је за опстанак те бесмртне истре у себи, у својој култури, и у свом народу, у човјечанству.

Велики пјесници човјечанства, били су углавном јако везани и за судбину свог народа, као Данте, Гете, Пушкин, -али, рекли би смо да ниједан није био тако везан за свој народ, као Његош. И ниједан од тих великана свјетских, није био оно што је био Његош, - владика и владар свог, иако малог,

поробљеног и непоробљеног народића. Но, Његошева величина није била првенствено у томе, што је тако био духовно везан за судбину свога народа, него што је био животворно повезан с небеским, с божанским тајнама које су дате човјеку, да га не би смртна прашина задавила.

Свјетлост Његошевог пјесничког дјела не би могла долазити и до нас, кроз вјекове, да није разгорио тако огромну стваралачку ватру, која је прешла не само границе једног човјека, него је далеко надишла и границе племена, и границе времена.

Његошево пјесничко дјело много је тумачено, и његова сложеност, дубина и комплексност даје могућности различитог тумачења. Запошљавало је многе умове, интелектуална занимања, идеологије, и па и политичке интересе, али најбољи су тражили његову цјелину. Издвајање Његоша из историјског контекста, и његове везаности за народну судбину, једнако је лоше као одвајање његово од животворних енергија Творца коме је испјевао химне. Не треба посебно наглашавати да је е Његош пјесник 19. вијека, али треба наглашавати да његов гениј прожима све наше вјекове. Истина је да се најдубље позабавио метафизичком тајном човјека, али ту је тајну провјерио кроз искушења која човјека сналазе у реалном историјском времену.

По духу, језику и народности ми смо најближи наследници Његошеви, а пјесниково прозорљиво и продорно гледање у човјека, у драматику времена, у судбину свог народа, остало је и до данас јасно, и као да се сваким даном изоштрава. Све што више долази у питање наш опстанак, и као народа, и културе, и језика, и као људи, тиме Његошеви стихови постају убједљивији, реалнији, и животнији. Његош је дао многе формуле за опстанак народа и човјека, али оне су све засноване на дубоком разумијевању човјекове суштине, слободе, и смисла живота. Бити човјек који у себи активира сва та битна питања, „дужност је најсветија“, која открива формулу постанка и опстанка, и постојања и стајања у свом имену.

И могли би завршити ово слово, Његошевом опоменом на смисао човјековог доласка на свијет: „Име чесно заслужи ли на њој (на земљи). Он је има рашта полазити. А без тога у што онда спада“ (Г.В. 2333-35)

**Ријеч на отиварању Дана Његошевих, Никишић, 15. новембар 2017.*

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*

СТО СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА (1847–2017)

Апстракт: У ширем истраживању монографског типа чији је овај чланак извод из уводних поглавља описују се издања Горског вијенца Петра II Петровића-Његоша која су представљала етапе у критичком преиспитивању текста спјева и тумачењу његових „тамних мјеста“ и представљају приређивачи тих издања са становишта доприноса његошологији као науци на грађи анализираних спјева. У чланку се аргументовано потврђује да је прво издање приредио Његошев секретар Милорад Медаковић у сарадњи с аутором и разрјешава се привидна противрјечност поднаслова Горског вијенца и датирања пјесме о истрази потурица, Српски Бадњи вече, из Огледала србског.

Кључне ријечи: Петар II Петровић-Његош, Горски вијенац, издања Горског вијенца, приређивачи Горског вијенца, поднаслов Горског вијенца.

0. Прво издање Горског вијенца, иако то нигдје не пише, приредио је Милорад Медаковић у сарадњи с аутором [МЕДАКОВИЋ 1847]. Да је Медаковић активно учествовао у приређивању и коректури првог издања види се по штампарским и редакторским грешкама, које није могао учинити аутор, а и по томе што је Медаковић преписао начисто Посвету како би је могао прегледати цензор и сложити штампари у Јерменској штампарији мехитариста, па се основано мора претпоставити да је он преписао и сам Горски вијенац, и да је саставио Лица. Али не само то: Медаковић се мора сматрати и приређивачем првог издања Његошевог спјева. То треба више показати него доказати.

1. Горски вијенац у првом издању није подијељен на четири цјелине према црквеним празницима у којима се дешава његова радња. Напротив, друга и трећа цјелина одвојене су од претходног текста само новим редом, на истој страници, а четврта цјелина (Ново љето, тј. Нова година) не почиње чак ни новим редом. Поставља се питање: зашто је то тако?

* radmilo@mail.ru

1° У рукопису други дио Горског вијенца, Скупштина о Маломе Госпођину дне, иако не почиње на посебној страни, од претходног текста је растављен линијом, која је мјестимично испрекидана, што сугерише вјероватност намјере да ту буде нова страна, са спуштеним текстом. Знамо за захтјев Његошев да на свакој страни Луче микрокозма буду одштампане по двије строфе. Симеон Милутиновић Сарајлија, додуше, то није испоштовао, али то говори колико је пјеснику Његошу било стало да композиција дјела, и свака страна књиге, буду адекватно, тј. хармонично представљене.

Првобитна замисао је била да се одштампа само текст Горског вијенца, наравно без лица, и наравно без Посвете, која није још била ни написана. Читав текст је тако и пагиниран, од 1. до 116. стране, и заузео је седам табака (по 16 страна) и четвртину осмог табака (још 4 стране). Да су дјелови Горског вијенца, специфични његови чинови, одвојени и да почињу на новој страни, морала би се додати најмање још једна штампана страна, а то практично значи још једна четвртина табака. Тиме се објашњава, по нашем мишљењу, оваква уштеда простора у књизи, која је озбиљно нарушила композицију сјјева.

2° Структура књиге измијењена је кад је Његош написао оду „Нек се овај вијек горди...“, посвећену Праху Оца Србије, и кад је одлучио да је објави заједно с Горским вијенцем. Сада се више није штедио простор, напротив: требало је попунити половину табака, тј. осам страна, па је текст много више спуштен него текст вињете која долази на почетку Горског вијенца. Тим техничким разлозима се објашњавају, по мишљењу Трифуна Ђукића, и они нивои по шест редова са по дванаест тачака: „У прво издање *Горскога Вијенца – Посвета* је унесена тек пошто је цело дело било пагинирано и штампано. За тај додаток на почетку књиге употребљено је пола табака. Но како је песма била мала да испуни овај додаток, то је, вероватно, приступљено развлачењу текста на оним местима где су те паузе по смислу најлогичније“ [Ђукић 1941: 137]. У препису Посвете, који је читко исписао Милорад Медаковић, стављена је само по једна тачка у реду, са упутством словослагачима приликом навођења првог низа. Препис Посвете уз Горски вијенац Милорада Медаковића сачуван је (Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 9182), и у њему се не користи курзивна графема њ него штампана њ, што се лако објашњава: текст се преписује како

би га лакше препознали словослагачи у штампарији Јерменског манастира мехитариста у Бечу. Да ли је Медаковићева идеја о штампању четири серије тачака како би се ода развукла на четири стране, није познато. Текст оде одштампан је нешто ситнијим слогом него сам спјев како би већина шестестерачких стихова стала у један ред. Ове серије тачака замишљене су да означе „почивателни дух у поезији“, а у критичком издању ми смо их замијенили са три звјездице, како је то у едиционој пракси уобичајено.

3° Један лист новог полутабака (заправо: само његово лице на стр. I) резервисан је за насловну страну, коју је Медаковић уредио по својему „вкусу“: у генитиву множине не користи Његошев наставак **-ахъ** него свој **-а** (мехитариста), у секвенци **-ије-** користи графему **є** а не обично **е** као Његош (событіє, сочиненіє). За разлику од рукописа (*Вијенац јорски*), у издању је у наслову употребљен неинверзиони распоред придјева и именице, а додат је и поднаслов, којег није било у рукопису и који изазива дилеме све до данас. Да ли је приређивач овог издања сугерисао аутору измјену структуре наслова и додавање поднаслова, није нам познато.

4° Остајао је празан још један лист новог полутабака. Приређивач је смислио да га попуни (заправо: само његово лице на стр. VII) списком под насловом **ЛИЦА**. И саставио га је. У то се Његош није мијешао, а није тај списак ни прегледао. Списак је непотпун, неуређен (титула **сердаръ** даје се у постпозицији, остале титуле у препозицији). Највише одају приређивача три грешке у списку: 1° Вук *Раславчевић* постао је **Вукъ Раслабчевићъ**. 2° Етноним Фер(х)ата *Зачиранина* одштампан је великим словом и с тврдим знаком **Зачиръ**, као да му је то презиме. 3° Етноним војводе Станка остао је неразријешен, одштампан скраћено: (**Люб.**).

2. Милорад Медаковић као приређивач првог издања скривио је неколико ономастичких штампарских грешака.

1° Ојконим (име насељеног мјеста) *Никшић* има само једнину, етноним (име становника насељеног мјеста) *Никшићи* пјесник користи само у множини и у значењу 'никшићки Турци'. Етноним има двије потврде, једна је у номинативу: Што збораше Хамза и Никшићи: [ГВ 343], друга у генитиву: па ни дође књига од Никшићах [ГВ 337], наравно: множине. И ту није ништа спорно: и у рукопису пише: одъ Никшићахъ (л. 4

об.), а наставак *-ах* указује на генитив множине. Не би било ништа спорно ни у ојкониму, који такође има двије потврде, да је Медаковић оставио облик из рукописа, с наставком *-а*, који једнозначно указује на једнину: дочекали карван од Никшића: [ГВ 332]; да ли не знаш Турке од Никшића: [ГВ 353]. Али он је „уједначио“ облике ојконима и етнонима у генитиву множине у корист етнонима, па умјесто рукописног: одъ Никшића (л. 4 об. /х 2/) код њега стоји и у ова два стиха: **одъ Никшићахъ** (с. 13, 14) умјесто: одъ Никшића. Први је ове двије грешке исправио Ристо Ј. Драгићевић у својим издањима.

2° Од антропонима реконструкцији подлијеже патроним *Раславчевић* ‘Раславчев син’ који је можда већ био прерастао у презиме. Штампарска (заправо: редакторска) грешка првог издања први пут је исправљена у нашем критичком издању (грешку је прије нас открио и образложио Иван Калуђеровић). У рукопису испред 181. стиха (прва реплика) наведен је пун облик антропонима: раславчевићъ (л. 2 об.), испред 184. стиха (друга реплика), на истој страни, скраћено тако да се не види спорни сугласник: расл. (л. 2 об.), испред 819. стиха (трећа реплика) скраћено али тако да се види спорни сугласник: раслав. (л. 9 об.). У овом посљедњем примјеру Његош је био написао графему *з* али се одмах исправио преправивши је у *с*. Медаковић је погрешно перципирао облик па је на сва три мјеста, а потом и у списку лица, написао неаутентични облик: **Раслабчевићъ** [МЕДАКОВИЋ 1847: VII, 7 /х 2/, 31]. Друга претпоставка, да су грешку направили словослагачи због сличности слова **в** и **б**, не би била логична: на четири мјеста да направе грешку лица која, по основаној претпоставци, нису ни знала српски језик, а да Медаковић као коректор то не запази!

3° Етноним војводе Станка наведен је само испред 303. стиха (прва реплика). У рукопису је написан скраћено и у загради: (люб.) (л. 4). Медаковић је ту скраћеницу пренио у списак лица (с верзалним **Л**) не разријешивши је: (Люб.) [МЕДАКОВИЋ 1847: VII], а потом је, у коректури, скраћеницу замијенио пуним обликом (испред прве реплике): Люботинянинъ [МЕДАКОВИЋ 1847: 12], али не и у списку лица. То је, што би Руси рекли, лишнее доказательство (= још један доказ) да је сам Медаковић састављао списак лица: да је знао, он би скраћеницу разријешао приликом формирања списка. Скраћеницу је очито разријешао у тексту сам Његош, у коректури.

Једно од лица која се самоназивају Турци, а тако их називају и православни Црногорци, зове се *Фѣрѣи*. Зашто се он не зове *Ферхат кад се у Црној Гори и Његошева времена сугласник *х* етимолошки правилно употребљавао? Свакако зато што се оно било изгубило у западним српским крајевима гдје је била матица исламизираниог становништва (на примјер у Имотској крајини, гдје је живио *Асан-аја* и несрећна *Асан-ајиница*). У рукопису Фер(х)атов етноним (име становника мјеста) написан је скраћено: *зачир*. (л. 11 об. /= с. 22/). Да је то скраћеница, Медаковић није схватио, па је испред реплике (испред 1016. стиха) оставио Његошеву тачку (са увећаном бјелином иза ње): *ЗАЧИР*. [МЕДАКОВИЋ 1847: 39], а у списку лица замијенио је тврдим знаком: *Зачиръ* [МЕДАКОВИЋ 1847: VII]. Ову штампарску (заправо: редакторску) грешку првог издања први је уочио Александар Младеновић, али је није правилно и разријешо. Наиме, он је полазио од адјектонима (ктетика) **зачирски*, који од имена одваја запетом, а не ставља запету последије ње, јер сматра да друге двије ријечи значе 'старјешина стражарâ из села Зачира у Ријечкој нахији', а треба реконструисати етноним *Зачир[анин]*, како смо то ми урадили у свом издању. Овдје етноним *Зачиранин* није могао имати значење презимена јер је Фер(х)ат становник Зачира а не лице које је досељено из Зачира, а *Зачир* није нека тврђава да би имао свог кавазбашу.

4° Атрибут испред имена *Алија* (= *Алије*) Медовића, у форми префиксоида, указује да је он хаџија, походио је муслиманско свето мјесто (Меку), што му даје право да се тако назива. Као и кад се помиње аџи-Аџо, тј. Мухамед као први хаџија, Његош овдје користи фонетизам из говора исламизираниог становништва западних крајева, тј. облик без *х*. Медаковић оставља изворни лик у тексту, тј. испред стиха 717 [МЕДАКОВИЋ 1847: 27], али у списку лица додаје *х*: *Хаџи-Али* [МЕДАКОВИЋ 1847: VII].

3. Двије штампарске грешке премјештања прозних текстова најкрупније су (и најдалекосежније) грешке првог издања, док је реконструкција недовршеног стиха примарни текстолошки задатак. Ликовни проблем првог издања је наводни портрет владике Данила.

1° Милан Решетар је констатовао да је само друго коло пренесено са својим прозним контекстом, „*док код остиалих кола мијењају своје мјестио само стихови а ријечи ѿред колом и за ко-*

лом осћају на својему мјесцу“ [РЕШЕТАР 1926: 351], али није схватио да је управо то – штампарска грешка. Неоправданост дуплирања прозног контекста истиче Миодраг С. Лалевић, али га нетачно објашњава: „Занимљиво је да је у штампи узета напомена о ноћи, седењу око огњева итд. на два места: испред кола Чашу меда... и испред кола Нови граде..., чему, рекао бих, нема оправдања. Његош је ово задржао у вези са стиховима о боју петлова“ [ЛАЛЕВИЋ 1952: 220].

Ову, прву штампарску грешку премјештања прозног текста са једног мјеста на друго, исправио је Ристо Ј. Драгићевић [ДРАГИЋЕВИЋ 1959: 27–28, 50], уз сљедећи коментар: »*Ова грешка настала је, дакле, само коректорском непажњом, а у вези са познатим Његишевом замјеном кола ђ. Његиш је, наиме, у оригиналном шексту њврх кола „Чашу меда...“ мјинуо број 2, те је овом замјеном дошло иза стиха 562, док се у оригиналу налазило иза стиха 1209. Коректор (Мегаковић?) је непажњом пренио не само шексти кола, но и прозни шексти који се у оригиналу налази испред њега („Ноћ је мјесечна...“), а иако је је иза кола пренио и ријеч „Полијегаше“, те је она дошла између 602 и 603 стиха, мјесто да остане иза 1226 стиха, тј је сам је ја сада унио. Она је шу и у оригиналу, а шу јој је и мјесто, јер одмах иза ње стоји за Вука Мићуновића: „Лежи заједно | са сердаром Јанком“. Оваквим коректорским погрешком дошао је на два мјеста исти шексти: „Ноћ је мјесечна; сједе око огњевах и коло на вељем гувну поје“ (и иза 562 и иза 1209 стиха), па је коректор пренесени прозни шексти чак и „поправио“, јер је иза 562 стиха написао „...коло на вељем гувну поје“, док је иза стиха 1209 остало, као што је Његиш написао, „...коло на вељем гувну поје“. Пажљивом анализом штампаног шекста ово се моло одавно увидјети и докста је чудо, да се кроз њуних 112 година провлачила ова коректорска грешка« [ДРАГИЋЕВИЋ 1959: XXIV–XXV (знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира)].*

У другом издању Горског вијенца у Библиотеци „Луча“ Драгићевић је додао три напомене: 1° уз прозу Сви муче. Нико ни у нос. послије 560. стиха: »У I издању (стр. 21–22): / „Сви муче нико ни у нос / Ноћ је мјесечна сједе око огњевах, и коло на вељем гувну поје“« [ДРАГИЋЕВИЋ 1966: 74]; 2° уз бјелину послије 602. стиха: »У I издању (стр. 23): „Полијегаше“« [ДРАГИЋЕВИЋ 1966: 76]; 3° уз уметнуту ријеч послије 1226. стиха: »У I издању је ријеч „Полијегаше“ између ст. 602 и 603 (стр. 23), коју сам овдје пренио« [ДРАГИЋЕВИЋ 1966: 106].

Драгићевићеву аргументацију о најкрупнијој штампарској грешци у првом издању Горског вијенца ми у критичком издању [МАРОЈЕВИЋ 2005], наравно, прихватимо, осим једног детаља: ми не мислимо да је коректор неовлашћено пренесени прозни текст „поправио“ и да је иза 562. стиха без пјесниковог знања написао „...коло на велѣм гувну поје“. То значи да ми пренесене прозне текстове и испред 563. и иза 602. стиха враћамо на њихово мјесто (означено у рукопису): првим (редигованим) замјењујемо (нередиговани) текст који је одштампан послије 1209. стиха, а други умећемо на бјелину послије 1226. стиха. У напомени уз прозу испред стиха 1210 указујемо да је у рукопису акузатив **на велѣ гувно** (л. 13 об.) умјесто локатива и да је штампарском грешком „премјештен, заједно са колом које је промијенило мјесто, и прозни текст испред ст. 563“. У напомени уз прозу испред стиха 563 указујемо да је у првом издању „премјештен прозни текст који је у рук. испред ст. 1210“. Унакрсном напоменом снабдијевамо и прозу испред стихова 603 („премјештен прозни текст који је у рук. испред ст. 1227“) и 1227 („премјештен, заједно са колом које је промијенило мјесто, и текст у угластој загради испред ст. 603“) уз скраћеницу изд. шт. (= штампарска грешка првог издања).

Ову исправку су прихватили каснији приређивачи, Банашевић и Младеновић. Александар Младеновић полази од тога да је Медаковић грешку направио приликом преписивања текста [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 26]. По свему судећи, промјене мјеста у колима Његош је учинио пошто је текст већ био сложен, али не у препису који је био код штампара него у свом рукопису, па су штампари по коректорском упутству пренијели прозу испред и иза петог кола које је послије прекомпозиције постало друго.

2° Први је и другу штампарску грешку премјештања прозног текста са једног мјеста на друго исправио Ристо Ј. Драгићевић [ДРАГИЋЕВИЋ 1959: 98–99], уз слједећи коментар: *»Извршио сам још једну измјену у шексиу, иако за њу нијесам могао наћи иошверду у оријиналном Његишевом рукопису [...]. Наиме, ја мислим да је шакође штампарском или коректорском грешком дошао прозни шекси иза 2360 стиха, мјестио иза 2379 стиха. Неприродно је да одмах послије дугога монолога иумана Стефана „сви посиаше“ и да иуман „сву ноћ чиша молише међу њима“, па да му шек ујуи ро, када усћају и „чуде (се) ледајући старога иумана ће сједи уз ваиру, броји бројанице и нешто у себи чиша“, присиујају и љубе га у*

руку „из уваженија рашѣа лијейо и мудро збори“. Још мање има лошке, да му у *шакој* ирицици *прије* сердар Иван и каже му: „Ти нијеси слијей иумане / кад си *шако* мудар и *иамеиан*...“« [ДРАГИЋЕВИЋ 1959: XXV (исправили смо штампарску грешку: старог игумана, која је и у тексту Горског вијенца на с. 99)]. У другом издању Горског вијенца у Библиотеци „Луча“ приређивач је додао напомену уз бјелину послје 2360. стиха: „У I издању (стр. 96) овдје је прозни текст, који сам пренио иза ст. 2379“ [ДРАГИЋЕВИЋ 1966: 171].

Ми мислимо да је Драгићевићева текстолошка интерпретација и у овом случају оправдана. Њу, додуше, рукопис не потврђује, али је и не оспорава: она је из оног дијела спјева чији аутограф није сачуван. На непосредност и на (временски) континуитет игумановог говора и реплике сердара Ивана указује језички моменат, тј. прилог *шако* у 2362. стиху (кад тако мудро, као што си сад, говориш, а не *кад онако мудро, као што си синоћ, говориш):

Ти нијеси слијеп игумане
кад си тако мудар и паметан;

[ГВ 2361–2362].

Психолошки моменат такође иде у прилог Драгићевићевог текстолошког поступка: дуги и тешки монолог игумана Стефана успавао је скоро све главаре, остали су будни до његовог краја сердар Иван Петровић (чија се реплика надовезује на игуманову бесједу) и сердар Вукота (чија се реплика надовезује на ријечи сердара Ивана), а онда су и они заспали.

Прихватајући ову исправку, ми смо у критичком издању у текстолошкој напмени уз прозу испред стиха 2361 указали на штампарску грешку првог издања: „премјештен прозни текст који треба да буде иза ст. 2379“, а у напмени уз прозу испред стиха 2380 подсјетили смо на ту штампарску грешку: „премјештен прозни текст у угластој загради иза ст. 2360“.

3° Стих 2235. остао је недовршен; ми смо реконструисали други полустих у критичком издању: а од тога [силнога бројења?] [ГВ 2235]. Основано се мора претпоставити, као што се и претпостављало, да је у рукопису текст био нечитак или недовршен, а у коректури приређивач Медаковић није консултовао аутора да прочита или васпостави завршетак стиха.

4° Загонетан је у првом издању наводни портрет владике Данила.

Кад је додати полутабак првог издања био попуњен, а вјероватно и одштампан, уз предњу корицу додата је литографија представљена као портрет владике Данила, потписана са „А. Јовановић, 1847“. (Анастас Јовановић је у Бечу урадио и портрет Његошев.) Литографија је окренута према насловној страни и требало је да буде залијепљена уз корицу...

Љубомир Дурковић-Јакшић је изричит: „Слика је означена да претставља владика Данила, али то је у ствари Његошев лик“ [ДУРКОВИЋ–ЈАКШИЋ 1951: 167]. По нашем мишљењу, портрет јесте прављен према Његошевом лику, али је тај лик унеколико замаскиран, прије свега крупнијим очима свјетлије боје, више плавичасте него смеђе.

4. Поднасловом Горског вијенца остављена је загонетка проучаваоцима Горског вијенца, коју смо ми, надамо се: коначно, успјели да ријешимо.

1° У издању браће Јовановића измијењено је датирање из поднаслова Горског вијенца: „Горски вијенац: историјско збитије при почетку XVIII вијека“ [ЈОВАНОВИЋИ 1881: 1], а под његовим утицајем и у првом чешком преводу, чији је предговор датиран 1885. годином (превод је вјероватно објављен око 1902): *Horský Věvec: Historický obraz z ročátku XVIII století* [види податке у: ДУРКОВИЋ–ЈАКШИЋ 1951: 182]. Ауторов текст се мора објашњавати, али се не смије мијењати. А да ли је та измјена, кад би приређивач на њу имао право, културно-историјски оправдана?

2° Пјесму о истрази потурица, Српски Бадњи вече, Његош је у Огледалу србском датирао „око 1702 год.“ [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1951: 23]. И у Предговору (*Предисловије*), и у Напомени (*Примјечаније*) на крају књиге, година 1702. се узима као преломна: „но главни бојеви од 1702 сви су готово“ [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1951: 9]; „Од 1510–1702 год., од свијух црногорских бојевах који су се у ове готово двије стотине годинах догађали никакве пјесме немамо која би од тих бојевах нама што опјевала“ [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1951: 499].

На насловној страни Горског вијенца, у поднаслову спјева, као да налазимо други податак: ИСТОРИЧЕСКО СОБЫТИЕ ПРИ СВРШЕТКУ XVII ВЕКА. Поставља се питање: да ли је то Његош измијенио датирање главног историјског догађаја у црногорској историји, или предлошко-падежна веза *при свршејку*

XVII вијека има неко друкчије значење од оног како је данашњи читалац (и проучавалац) Горског вијенца поима?

3° Ту привидну противрјечност између Горског вијенца и Огледала србског у одређивању године кад се збило историјско Бадње вече ми смо последије критичког издања Горског вијенца коначно ријешили у критичком издању Луче микрокозма. Синтаксичко-семантички утицај руског језика на Његошев пјеснички језик огледа се и у проширењу значења конструкције *ѝри* + локатив. У Лучи микрокозма, у стиховима 46 и 305 предлошко-падежне везе *ѝри ѝрању* и *ѝри ѝо̑леду* имају значење ‘за вријеме свјетлуцања’, ‘послије свјетлуцања’, ‘док свјетлуцају (свјетлокосе звијезде)’, односно ‘за вријеме погледа’, ‘послије погледа’, ‘на поглед’, ‘док их гледа (свијетло сунце)’. Тако је наш пјесник очито употребио и предлошко-падежну везу *ѝри свршеѝку* у поднаслову Горског вијенца – у значењу ‘за вријеме свршетка’, ‘послије свршетка’, ‘одмах по свршетку (седамнаестог вијека)’, ‘кад се свршавао/свршио (седамнаести вијек)’, а не у значењу од ког се обично полази: „крајем (седамнаестог вијека)“. Наша семантичка реконструкција, дакле, доводи у пуни склад Његошеву историјску и пјесничку интерпретацију Бадње вечери.

Коментаришући стихове 86–88, у којима владика Данило проклиње „час лањски“ у који га „Турци не смакоше“ (ријеч је о заробљавању владичином у зетском селу Српска), Никола Банашевић између осталог пише: »Временско спајање овог историјски недовољно рашчишћеног догађаја са истрагом потурица навело је песника на један анахронизам: у наслову бар *Горској вијенца*, он истрагу потурица датира „при свршетку XVII вијека“, а Данило је завладичен у Сечују 1700. год.« [БНАШЕВИЋ 1973, 1993: 168]. Ристо Ј. Драгићевић пак мисли да је „за године владичанства и митрополита Данила и свих митрополита важна година *избора* за та звања, а не година *хи-роѝонисања*“, и да је „и Данило изабран за митрополита 1696. или 1697, а његово свечано посвећење обавио је патријарх Црнојевић тек 1700. године“ [ДРАГИЋЕВИЋ 1975: 1519]. Овдје напомињемо да је владиком бирао народ само на два краја словенског свијета – у Црној Гори и у старом Новгороду, што је још један доказ да су Словени који су населили Новгород етнички српско племе.

Нашом семантизацијом предлошко-падежне везе *ѝри свршеѝку XVII вијека* из поднаслово Горског вијенца – ‘по

свршетку (седамнаестог вијека)’ – тај се привидни анахронизам потиже од 1700. Данило је владика, и по канону, догађај у селу Српска се десио (врло вјероватно) 1701, а истрага (опет: врло вјероватно) отпочела је на Бадње вече 1702. године, тј. 24. децембра те године по старом, а 4. јануара 1703. по тадашњем новом календару (у XVIII вијеку разлика између два календара износила је 11 дана, у XIX вијеку – 12 дана, у XX и XXI вијеку – 13 дана; у XVII вијеку разлика је била 10 дана).

У критичком издању Луче микрокозма ми смо ријешили и другу противрјечност – противрјечност између Његошевог датирања и датирања које даје једини домаћи извор о истрази потурица, познати запис владике Данила, сачуван у каснијем препису, који као да отпочиње овако: „Пишем ја владика Данило да се зна како Турке изагнасмо између нас 1707. годишта“. Запис је укључио у прво своје издање Његошевих дјела Данило Вушовић [ВУШОВИЋ 1935: фототипски снимак између с. 654. и 655]. Годиште у запису је било написано ћириличким словима (а не арапским бројевима). Посљедње слово (којим се означававала јединица) у препису није добро прочитано – умјесто броја „2“, који се писао словом В, а које је било припојено претходном слову као лигатура, грешком је преписан број „7“, који се писао словом З (та два слова су се слично писала). Почетак записа владике Данила треба, значи, доносити у реконструисаном виду: „Пишем ја владика Данило да се зна како Турке изагнасмо између нас 1702. годишта“ [МАРОЈЕВИЋ 2016: 279–282].

4° А сад да се вратимо на текстолошки захват приређивача Горског вијенца у издању браће Јовановића (да одговоримо на питање да ли би та измјена била, кад би приређивач на њу имао право, културно-историјски оправдана). Не би била оправдана јер би унијела потпуно погрешан смисао: „при почетку XVIII вијека“ значило би двије-три године прије него што је отпочео XVIII вијек, а то значи крајем XVII вијека. Изворни Његошев поднаслов *при свршеику XVII вијека* значи двије-три године пошто се завршио XVII вијек, у конкретном случају то је крајем 1702. и почетком 1703. године.

ЛИТЕРАТУРА

- БАНАШЕВИЋ 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- БАНАШЕВИЋ 1993: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Седмо издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1993.
- БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1951: Петар Петровић Његош. *Оілегало српско*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешку написао Видо Латковић]. Београд: Просвета, 1951. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књига пета).
- ВУШОВИЋ 1935: *Цјелокупна дјела* Петра Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Београд: Народна култура, 1935.
- ДРАГИЋЕВИЋ 1959: Петар Петровић–Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград: Графички завод, 1959 [на корицама у тврдом повезу: Титоград, 1961].
- ДРАГИЋЕВИЋ 1966: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград: Графички завод, 1966. (Библиотека „Луча“, 8. Друго издање).
- ДРАГИЋЕВИЋ 1975: Ристо Ј. Драгићевић. *Горски вијенац и коментари*. Поводом последњег издања Српске књижевне задруге. [Критика издања: Банашевић 1973]. – Стварање, Титоград, новембар 1975, XXX, бр. 11, 1507–1531.
- ДУРКОВИЋ–ЈАКШИЋ 1951: Љубомир Дурковић–Јакшић. *Библиографија о Његошу*. Београд: Просвета, 1951.
- ЂУКИЋ 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд: Издавачко и прометно а. д. Југоисток, 1941.
- ЈОВАНОВИЋИ 1881: *Горски вијенац*. Историјско збитије при почетку XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његош владика црногорски. Панчево: Наклада Књижаре браће Јовановића, [1881].
- ЛАЛЕВИЋ 1952: М. С. Лалевић. *Најомене уз рукопис Горској вијенца*. – Ритања савременог књижевног језика, Сарајево, децембар 1952, IV, књ. II, sv. 2, 199–224.
- МАРОЈЕВИЋ 2005: Петар II Петровић–Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- МАРОЈЕВИЋ 2016: Петар II Петровић–Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Srne Gore, 2016.
- МЕДАКОВИЋ 1847: *Горскій віенаць*[.] Историческо событіе при свршетку XVII віека. Сочиненіе П[етра] П[етровића] Н[ѣгоша].]

владыке црног[р]скога. У Бечу: словима ч[астнихъ] о[таца] мекхитариста, 1847. Факсимил првог издања објављиван је као посебна књига (Цетиње: Обод, 1963; Цетиње: Музеји Цетиње, 1984; Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010).

МЛАДЕНОВИЋ 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње: Обод, 1996. (Књижевност Црне горе од XII до XIX вијека).

РЕШЕТАР 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 1. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћейан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд: Државна штампарија, 1926.

Р.Н. Мароевич

СТО СЕМДЕСЯТ ЛЕТ ПОЭМЫ «ГОРНЫЙ ВЕНЕЦ»
ПЕТРА ПЕТРОВИЧА-НЕГОША:
ПЕРВОЕ ИЗДАНИЕ МИЛОРАДА МЕДАКОВИЧА

Резюме

Статья представляет собой первую часть исследования, в котором прослеживается история публикаций, редактирования и комментирования поэмы «Горный венец» (в оригинале: «Горски вијенац») Петра Петровича-Негоша в связи с 170-летием первого издания (Вена, 1847). Хронология изданий представлена в рамках пяти периодов. Издания рассматриваются в аспекте текстологическом, в аспекте рефлексов гласного ять, в аспекте опечаток и неверных прочтений, в аспекте толкований «темных мест» в лексике, грамматике, фразеологии и культурной истории. Итоги исследования подводятся указанием на научное издание поэмы с текстологией (Подгорица, 2005), под редакцией автора данной работы, и на перспективы дальнейших исследований.

В статье доказывается, что первое издание подготовил и осуществил Милорад Медакович, секретарь митрополита Петра, провожающий его во время поездки в Вену с октября 1846-го по февраль 1847-го г. Разрешается также «темное место» подзаголовка «Горного венца».

Ключевые слова: Петр Петрович-Негош, поэма «Горный венец», издания «Горного венца», редакторы «Горного венца», подзаголовок «Горного венца».

Ранко ЈОВОВИЋ

ДАТУМИ

БЕСМИСЛИЦЕ. ДРУГИ ДЕО
(1. мај, 2015)

крштен је у гробу
као сваки уклети пјесник.

и народе, уклете и
свете народе
крштавају у гробу.

има земља. Има држава
које се рађају у гробу
то су државе
а не ове фукаре.
неки су. Неки овдашњи
стварали државу све пљујући
по њој.

знам људе који не знају ништа
али су живи свеци -
међу овом марвом и разбојници су живи
свечеви

2.
ја катакомбама љубим руку

ја сам измислилац

ја сам онај што је препливао
црногорску мржњу
режим убица и
самоубица

ја сам онај потопљени брод
 пусти брод натопљен вином и страстима
 ја сам растјерао јагњад и
 дивљач
 мој брод је потопљена отаџбина
 мојих очева

ја сам високо
 дигао храм у катакомби

ту смо рођени и одрасли
 и школовани

у тој светињи
 у том васкрсу

НЕКА ИХ ЛАЈУ
 НЕКА ИХ ТРУЈУ
 НЕКА ИХ НЕКА

Кокодачу околo - наоколo
 Кокоши, а лају
 На срце моје
 На голо срце свијета.

Ово срце
 Ова Капела
 Ово срце, овај
 Његошев род, родбина.

А пашчад кокодачу
 По граду, у позоришту
 У кафанама
 Гребу лице од бијеса
 Што не могу да покољу
 Моје свете књиге.

Збогом биједна дружино
 Блато ће вас удавити
 Блато ваших ријечи -
 Ваше оптужбе личе
 На самосрамоћење.

2.
 Живјела шума
 Живјела пустиња –
 Довиђења...
 Моји су сви побијени
 И у црно завијени.

3.
 А свака побуна је моја Побуна,
 А свака крв је моја Крв -
 А свака проливена крв је моја
 Крв.
 И свака жртва - моја је жртва.
 Ја сам син и отац побуне.
 Ја сам побуна у крви.
 Ја сам рођен да страдам -
 Шта ће мени живот без бола и патње.

Ја сам родио патњу
 И патња је родила мене.

4.
 Оставих га за празним столом
 Оставих га за празном домовином
 Оставих га да пати за мном.

Издајници најтеже пате
 Муче се. И нека се муче,
 Дабогда помрли.

5.
Није лоше
Бити лијеп,
Бити најљепши.

Није лоше бити човјек,
Бити срце -
Није лоше бити добар.
Али како бити лијеп
Али како бити човјек.

Сад је страшно, Сад се мрзи
Навелико...

ОТВОРИЋЕ СЕ НЕБЕСА

Да ви мене молите колико ја вас молим,
браћо, учинио бих толико на вашу молбу
и риданије. Кумим вас Светијем огњем
и Лучом која из Огња расте,
немојте да ме цитирате
прије него ме прочитате.

Ако и даље имам
ауторска права на своје писаније,
немојте штампати моја дјела
без мога потписа.

Ону Печатњу у манастиру пуштите
да се лади, нека се провјетрава.
Нека пресе мирују док се све љуља
и слово не може да погоди
онамо ђе гледа.

Горски вијенац, Луча, Шћејан...
нека се осаме док се небо разведри
е нема пута без ведра дана.

Дако нам Бог
припреми очи за читаније.

Да вас замолим, браћо,
пустите ме да и ја приступим себи.
Иако умријех млад, нијесам никад
био макања. Није ми живот дао
да се наиграм ка друга ђеца.

Овај рукопис ми прилично подрхтава
 јер, да вам се пожалим, ђе која кост ми
 одавно недостаје – све јоцајући се доље-горе,
 бјежећи од топова и гробокрадица.
 А костур ми се често насмије кад се,
 од дуга дана, присјетим како сте ме
 на самрти намјештали, можда се тада
 нека кост од мене очанула.

Ја сам, браћо моја, све добро измјерио,
 и шестаром, и сабљом, и левором,
 подланицом и чеперком па све под конац:
 ђе ће ми која ријеч, ђе слово, ђе тачка,
 па запета, па закачка, све сам
 мјерио и измјерио. Немојте ми
 поравнавати причу.

Данас сам уочио један
 теоријски чланак о моме писанију.
 Ко, ђе, како... не бих сад о томе,
 није писао на мојој артији.
 Мени се свиђа свако размишљавање,
 лијепо је виђет како демократија
 прелива на сваку страну, а не ка онда
 кад си прво морао полагати за човјека
 па тек приступити другоме знању.

Браћо, кумим вас Светијем огњем
 и Лучом која ми у гробу свијетли,
 турите моје књиге неђе на суво...
 не мора нико да чита ако неће!
 Па кад сиђете са рингишпила,
 кад се брда умире и море
 престане да се јоца,
 отвориће се небеса за мога читаоца.

НИЈЕСАМ ДОШЛА ДА ПЛАЧЕМ
*(Ивана Томова Пејровић
 над Њејошевим одром)*

Јутрос сам на црном гласу доитала,
 но ево нијесам стрекнула,
 нијесам заплакала. Чим сам дошла,
 лако сам пред овом лијепом главом
 стала. Кад сам га подојила,
 ја сам се зувјек исправила;
 знала сам да никад више
 нећу заплакати.

Браћо Црногорци, вазда мили витезови,
 ви нијесте јаукнули од тежих рана,
 нијесте крвника никад сузом обрадовали.
 Немојте ни данас, уцвиљени над одром.
 Но, ка' вазда, будите му од помоћи –
 додајте му руку да се на анђелова крила
 попне и на рајска врата закуца.

Ако Бог да.

Некако ми се причињавало да ја,
 Јагњетова чобаница (моје тијело и
 намучена душа) нијесам могла оволико
 љепоте изњедрити. Све више вјерујем
 да га у оно прохладно новембарско јутро
 Бог потурио пред моја врата.
 Заклела би' се да тада рече:
 „Нек умре млад да имам шта
 срести на небесима.“

Зато, браћо моја, нијесам дошла да плачем
 но да се пред вама и пред Богом позорим.
 Ја сам срећна мајка кад сам га оваквог
 знала подојити, одњихати и
 до Цетиња допратити.

Откако сам из Пророковћа приспјела
у Тајновице, пекла сам љебове за
Црну Гору. Но хљеб који се усквасио
у теби, сине, и који си испекао
у Горскоме вијенцу, прехранио је
Црну Гору на вјеки вјеков.

А сад идем у Манастир
да свијећу запалим,
да душу тамјанову уда'нем,
да Ловћен подојим
и да те у Божје руке вратим,
лијепи сине мој!

Будимир ДУБАК

ДАТУМИ

ИВАНОВА КОРИТА

(Над гомилом од Његошеве капеле)

Ево нас
 као да се наридали нисмо
 за твојим разуреним домом
 и родом
 Владико

Као да је ропец
 оставио душка
 за слово

Свисли од туге
 и с одвраћеним погледима
 од Језерског врха
 пјесници – покајници
 скупљају членове твога гроба

По Коритима састављамо
 поново стуб
 без којег храмље
 небо над нама

Поскиташе ти
 и прах
 и заклон
 и душу
 Владико

Иселише те
 с оба свијета

У шта си се прерушио
 да би нашао прибјежиште
 пред хајком
 која се планинама храни
 ако не у сузу
 што је кренула
 уз образ
 ка нашем оку
 које су ископали

Шарна дуга
 показује нам пут
 којим се враћаш

НОЋ У БИЉАРДИ

Доспјех у Биљарду
 сред ноћи

Часни пост је био

Дрхташе плам свијеће
 на столу

Духовна душа твоја
 бјеше обучена
 у свјетлосни одливак тијела

Једном руком пишеш Лучу
 другом црквицу градиш

Куд си се запутио
 Владикко?

Чуди ти се племе што у манастиру
 летурђију не служиш

но са Хранитељем - Светим спроводником
међу шарове летиш

Жбири дојављују Бечу
о твојим „ноћним визијама“
чрез којих зиђеш храм
под кристалним шатором

Преко рамена пламена
читам слова

Колико видим
о неком вељем рату пишеш
ђе је поприште небо
на ком су се двије
крилате војске судариле

Михаило и Гаврил војују
за Оца општега
против чете што је
„животворни поглед Створитеља
заборави несрећној предала“

Сијевају копља, мачи и пламене стријеле

Као теби Ангел
буди ми путовођа, Владико
ер „све што блатној земљи принадежи,
то о небу поњатија нема“

Вођен руком што Лучу сочиња
и ја слећех на бријег кристални

Кад погледах на лијеву страну
„поголеми шар пружаше црнокраке Луче“

„Ад се зове, цар му је Сатана“

Што, Владико, одметник војује?

„Славољубиви овај војевода
мир небески поколебат хоће
и у вјечну низврћ погибију“

Хоће круну самодержавија

А како ћеш цркву одбранити
врх Ловћена у „јудол плачевну“
„од вјечнога оног несретника
и злијех му у зло помотњиках“

Путеводитељ проговори и рече:
„Судба ти је и моја позната;
мислим, нејма подобне на земљи“

.....
.....
„Зли властитељ ада неситога
довести ће људско покољење
до глупости ове преслијепе
да похули на небеску свјетлост,
и да мрачно име обожава“

„Безумнога овог јазичества
нечисти ће престол представљати
на глибљивом једноме брежуљку“

„Ово ниско људско ослепљење
биће злоба душе Сатанине
на похулу неба и Вишњег.
Божествену моју душу њежну
забољеће судба човјеческа“

.....
Кад си то, Владико, знао
чему си цркву подизао?

Свијећа је по хартији капала

Зрака сјајна је плакала

ГДЈЕ СТЕ ГРОМОВИ, УЖАРЕНИ ЈЕЗИК

Гдје сте громови,
што се не јавите –
иза стијене, иза кома?
Ко вас ућутка у небу,
ко вас оте језику?

Гдје сте из гробова громови?
Затресите ово лажно море,
ове шупље ријечи
овај рај торбара - подрум,
ово отимање ребра!

Пустите ватре језика,
свјетлост ружа, упаљени смијех,
свјетлост крвотока млада –
да не носиму у срцу црни језик –
земље црнородне - просјакиње.

Гдје сте громовиви видовити!
Ко вас ућутка у небу,
ко вас оте ужарену језику?

БАЈО ПИВЉАНИН - ЊЕГОШ

Једини -
вјекове нећеш преспавати...

Дамар те одабрао
за славу,

нишан за домовину
 - бијела лађо планине,
 бијело једро Мора –
 громогласно!

Једини —
 са главом пред султана –
 са мачем у небу!
 Не знају како да те затамне
 на Вртијељци –
 у подрум заборави сјуре.
 Не умију писари султанови
 сјетити се:
 у црвеној кошуљици рођен си,
 на сунчаној Гори окупан,
 у троје очију састављен –
 муња те опасала –
 очи да им ослијепе!

Неће никад стићи –
 троје очију,
 бијелу лађу планине,
 бијело једро мора
 громогласно!

Вјекове преспавати нећеш,
 громогласниче пера Његошева.

Они су се презули –
 у сваком календару!

Вичем на страх –
 нек ме чује
 бар неко

Милица КРАЉ

ПЕЧАТАЈУЋИ СЛОГОВЉЕ

ДАТУМИ

Све(т) се певањем из тамнине одражава
Певањем све(т) суштином преображава
У богозвано исходишно самоисцељење

(Нејослушна мисао најави убрзано делење)

Будем жилица у зачетку ненаслутиве песме
Цватим кроз лист земљина занемела корена
винући се искидам уже јавља и сном узлетим

(Печатајући слојовље Пошом у њрах оборена)

*Пагом се Песмом светим
Песмом наново створена*

ОГЛЕДАЛО СРПСКО

Ловћенском Тајновици

У прелести *Олџегала* – *Зубља сјајна* разгранала
Дар – *Посвећиа Вожда Праху* – у буктавом жерав-даху
Одмичућ се од давнине надмоћ сунце: гасне- сине
Мртвом Сербу кроз кошчице никне зрно пшеничице
Живом Сербу проз свануће запламиња кров од куће
Посред *Пусџа Поља Жална* – разастире ноћца Тавна
Венце плетућ самовила *Лучом* шарном опсенила
Све дивоте и небеса(х) у чвориште жића свеза(х)
Кроз светилник *Олџегала* Гора Црна разабрала
Силних гледећ муња сев – Превласт *Вијенца* уз Ловћен

Радомир УЉАРЕВИЋ

ОВДЕ ЛЕЖИ БОГ

Песник Горан Ђорђевић
 Пронашао је
 Неништива слова
 На српском гробљу у Приштини

Након бомбардовања
 На поломљеној надгробној плочи
 Преживео је натпис
 Овде лежи Бог

Овде лежи Бог
 Је ли то све што је било
 И што је преостало
 Од имена

Богољуб
 Богослав
 Богомир
 Богдан

Или је Бог
 Све што је било
 И што је преостало
 Од презимена

Богољубовић
 Богослављевић
 Богомировић
 Богдановић

Милосрдни анђео је
 Немилосрдно
 Осим Тројице
 Уништио сва друга слова

Али три жива слова
 Б, О, Г
 Јача су од овога
 И онога света

ИРМА

Шта је Богу скривио

Онај сироти Индијанац
 Који је покушавао
 Да испод срушеног крова
 Извуче своју жену Ирму

Шта је могао да зна
 О разлозима
 Којима се руководио
 Благи Бог
 Да предузме
 Тако сложену активност
 Тако ризичан подухват
 И да пошаље ураган Ирму
 У непосредни обрачун
 Са једним старцем

Али и са онима
 Што су се одавно покајали
 И исповедили
 О добрим делима
 Која су чинили
 У име онога са којим су
 И уговор потписали

Шта је Бог њима скривио

Бећир ВУКОВИЋ

ДОЛАЗАК ЈАГЊЕТА

одлазак песника је
 као долазак јагњета
 оног јагњета које затвара
 очи док сунце полако залази

ујутру
 кад господар наиђе
 лежи раширених руку
 испружених ногу

са главом мало удесно нагнутом
 као да је спавало на распећу

ПАТРИЈАРХ ПАВЛЕ НАД ОТВРЕНОМ ЈАМОМ

Кад вадили кости мученика
 Понад Поповог поља
 Михољског лета
 Крајем века
 Бешчашћа

Преко седам и седам села
 Дугачки столови од жутих
 Јелових штица

На једнима лобањице
 На другима цеванице

На трећима надлактице
 Још шачице дечице
 И карличице
 Кошчице
 Завијене
 У марамице

Онда Патријарх Павле
 Закрстио ваздух
 Подигао ничим
 Натруњене руке
 И рекао

Да данас
 Пита неко нас
 Шта бисмо били
 У страшном часу
 Бисмо ли били жртве
 Или убиоци
 Шта бисмо били

Али да не питамо нас
 Јер ми смо људи
 Него да питамо мученике
 Које извадисмо на светлост
 Рече Његова Светост

Мученици би рекли
 Не бојте се
 Не бојте се

ТРАГАЈУЋИ ЗА ХРИСТОВИМ КРСТОВИМА

како волим с јесени
 да некуда одем
 однегде да се
 вратим

приспео сам
у неко село
на обали језерцета
где се сви беху отровали хлебом

а на малом
округлом тргу
ограђеном трњем
прекривеног фином прашином
беше дете прутом исписало

јутрос је овде био Христ

Андрија РАДУЛОВИЋ

ДАТУМИ

КАД ДОЂЕ СЛОБОДА

Кад дође Слобода
Хранићу голубове по крововима
Као Бохумил Храбал
Кум Бранислава Петровића
Из златнога града Прага

Кад дође Слобода
Ићи ћу трициклом на посао
Носићу капу наопачке
И без страха испијати кафу
Гдје год хоћу

Кад дође Слобода
Као што долази прољеће
Ослободићу искру из камена
Гугутку сан језика
И све ће бити у слободном стиху
И слободном паду као код Рилкеа

Људи ће вољети Поезију
Шах и лептире у коси
Играчице на жици
Пустиће тигрове из кавеза
И сваки човјек
Називаће јутро
Сунцу рибару оџачару
Пчелару виноградару учитељу
Вртлару морнару
И продавачици на тргу
Маслачку
Киши
И птици бијелој на небу

Кад дође Слобода
 Као у Старој Грчкој
 И Човјек буде Човјеком
 Неки грађанин на Агорама
 Опозваће мудраца

И данас као и јуче

Један дјечак са обале виче
 Не дирајте моје пјешчане куле
 Кругове у води
 Моја крила

КРАЉ И БИЛИЈАР

Као мали
 Кришом сам се примицао асталу
 Владике Рада у Биљарди
 И играо куглама
 Црним и бијелим
 По зеленом пољу

Игру моју
 У тишини
 Гледаху са зидова
 Петар Велики
 Наполеон
 Карађорђе и Бајрон

Једном ме је тако Владика
 Подигао високо
 И учиње ми се у трену
 Да могу дохватити
 Звијезде над Цетињем
 И Ловћеном

И на ту висину
Бора ми
Не излазих више
До Граховца и Вучјега дола
Ни као књаз
Ни као краљ побједник

Једино још можда
Онамо Намо
Кад ми предадоше кључеве
Високих Дечана
И Скадра на Бојани
Из чијих зидина
Тужи Млада Гојковица
И данас

Вишња КОСОВИЋ

ПУШКИН Д'АНТЕСУ НА СВОМЕ ГРОБУ

(поетски запис)

Мој гроб је увијек ту да нас прибере, опомене и подстакне, господине Д'Антес.

- Наше вријеме имало је своје дрскости, своје слабости и своју снагу, своје смјелости и своја поклекнућа, и као такво предато је будућности.

Будућност је, и брутална и осiona, али увијек изазовна. То је царство чежње и тајне. Увијек више припада боговима него људима; више умјетницима и сањарима него онима који су брзи на мржњи и револверу. Она је божанствена у својој отворености до у вјечност, јер не признаје коначно савршенство ни крај. Увијек надахњује сањаре, оне који вјерују, и оне који се надају; оне који подржавају тајну, и оне који умију да чекају и траже по магловитим праскозорјима која ће тек доћи.

И ја сам, господине Д'Антес, тражио будућност грозничавом зјеном у обрисима непознатог, док сте ви, по кулоарима, сигурна погледа, ишчекивали мене.

- У бескрајним људским напорима, најпогубнији су они на којима клија, израста и умножава се мржња.

Боже, како је свако вријеме бременито мржњом.

Господине Д'Антес, ја сам нам обојици опростио; вама вашу младалачку мржњу, мени моју пјесничку и љубавну страст.

Уз сву магичну привлачност великих жеља, човјек најчешће опслужује своје слабости.

Обојица смо били неукротиви и пркосни. Ја сам јурио за својим, ви за мојим слабостима. А онда су нам се укрстиле, и слабости и стазе, господине Д'Антес.

- Неукротивост и пркос, без обзира колико нам сметају, и у дјелима и у намјерама, увијек су атрибути младости и љепоте.

Мој гроб је ваш вијенац. Без њега ви би, господине Д'Антес, били неважни као даљине које измичу познавању и памћењу.

- У потреби да се наслуте и призову тајанствени, далеки видици из позиције човјекове кратковјечности, настају највећа дјела непролазне вриједности и највећи културни подухвати; али и најснажнији осјећај горчине и најдубљи доживљај људске егзистенцијалне тјескобе и пролазности.

Ја сам прогутао и вашу егзистенцијалну горчину, господине Д'Антес.

- Велики предјели и моћна дјела носе на себи трагове људске физичке пролазности, али сви значајнији људски подухвати изнедрени су из идеје о непролазу и о бесмртности. Тек кроз идеју о бесмртности отвара се могућност за изворни смисао. На идеји о бесмртности почиње суштинско осмишљавање, свијета, живота, времена и стваралаштва. Моје дјело и ваш пуцањ, господине Д'Антес, увели су нац обоицу у предјеле непролаза

Можда свијет, ипак, нема смисла, господине Д'Антес?

Можда је потреба за смислом само варка и израз дубоке човјекове немоћи у његовој коначности?

Можда, господине Д'Антес, али ја због прецизности и снаге вашег пуцња, нећу да вјерујем у то.

ОДА ЊЕГОШУ

Искра из кама кам да пролама
У ријеч да стане васељене пој
И овије вијенац горан и гласован
Цијелу судбу рода и сав неспокој.

Свемир Ти у сузи дубину огледа
Божанском искром даровано око
Са Твога чела искон збори вијеку
А Ловћен ћути и самује високо.

Новица ЂУРИЋ

ЈЕЗИК ЈЕ СВЈЕТЛОСТ СВАКЕ РЕЧЕНИЦЕ

Урођен у језику, у непрегледу,
гдје су записи у времена стали,
преписујем линије, почетна слова
не би ли се ријечју одазвали.

Слажем слова, кроз ријечи проничем,
односим дане, подеране странице,
вичем – говори и пиши! Опет вичем,
језик је свјетлост сваке реченице!

Из ризнице наших писаних доба,
језик је свјетлост штива
као дјечји глас увијек изнова,
бистрином свједочи, говори и снови.

Може ли ико да крикне нијемо
над мртвим морем просутих слова?
Има ли моћи стара машина,
изнова да засја словима олова?

Слова у списима чувају међу,
времена настанка, времена бдења,
свете иконе свих наших крштења.

УМЈЕСТО СЛОВА, ТАСТАТУРЕ, ДИРКЕ

Затече ме погано вријеме,
о људима све се мање чује,
ја се надам да ће најскорије
стићи писмо Видосаве кује.

Нашим чулима пустош и празнина,
остасмо без пјесме и свирке.
Све негдје неста, Пчело моја,
умјесто слова, тастатуре, дирке.

Блиједе слова руком исписана,
нигдје не смије око да вирне,
све екранизују, селекутују, титлују,
камере урасле у срце домовине.

Ни мозак више није од користи,
сада све је у два чипа стало,
па се дјеца с прецима ругају,
ништа нису знали ил' су знали мало.

Поштари су на мукама грдним,
остају без посла, интернет их тјера,
осташе писма, куће без адресе,
заборав постаје свих ствари мјера.

Опрости ми, оче, што ти не дам мира,
одговоре тражим тајним каналима,
пошаљи ми макар једно писмо,
по нашим небеским поштарима.

Милица БАКРАЧ

ЉЕТО ВЈЕЧНОГА *ВИЈЕНЦА*

Благо томе ко довијек живи,
ког владика Раде себи приви,

и напоји водом са свог зденца,
и озари огњилом *Вијенца*.

Благо оном ко је с Вуком био,
чашу жучи док је с миром пио

не тражећи ни кап сласти меда.
Благо оном кога Његош гледа!

Вражја сила одсвуд оклопила,
благо оном ко сачува крила:

језик српски са хиљаду рана,
ћирилицу сваког Видовдана.

Благо оном ко препозна Млетке,
и пред Крстом не обрука претке.

И онеме ко пред страшном јавом
заплака за Батрићевом главом.

И ко се у освит Бадњег дана
сјети слова игуман Стефана:

Нема дана без очињеї вида!
Благо оном ко зна да зариди

за Његошем, док му дјело кроје
браћа која Бога се не боје.

РАДЕ ТОМОВ КАД ЈЕ БИО МАЛИ
Имао се рашића и родити!

Сви дјечаци из Епског вијека
бјеху сличног, горштачкога кова,
само мали Раде жељно чека
Руски Буквар да научи слова.

(хита свако слово да научи
док сањари о *Вијенцу и Лучи*)

Раде Томов из срца Његуша
учитеља с пуно пажње слуша.

Школу није могао да бира:
табла мала и мир Манастира

олтар бјеху његовога знања:
миран, ведар, најбољег владања,

уз благослов Петра, стрица свога
вјерује у народ и у Бога.

Прве ријечи написа без грешке
и прихвати обавезе тешке:

Да најбољи у народу буде,
и да трпи кад куде и суде!

И да брани док год бранит може,
и да мири док се браћа гложе.

Да утјешу оног који рида,
и зато га данас Тајновида

призивамо у свеопштој муци,
спас тражећи у његовој руци.

Раде Томов – и кад бјеше мали,
учени су људи предвиђали,

оно што је добро да знаш и ти:
Имао се рашића и родити.

Драган БОЈОВИЋ

СУСРЕТ

Између тебе и
мене
небивамо.

Ми
с друге стране.

Што може
љубав
сврнут с
Божијег
знака?

Између тебе и
мене
неријеч.

Оземљујемо.

Двије исте,
а непоновљиве
празнине.

БИЈЕЛА

Описах круг:
широко у прашину.

На земљи бијело ништа.
На ништа моја глава.

Кад дуне огњени југо да се
у Синај вратим.
У Синај да се кренем.

Гдје вазда само бијело.
Гдје Сунце бијело
пада.
Да главу црну
браним.

За путем горим земљу.
Под челом гасне бијело.

Кад срцем урезах

Круг:

Прашину у прашину.

КОСОВО

Рат.

Или да кажем:
сабрање.

Неко потрчи.
Неко васкрсне.

На мјесту гдје
расту тијела
прице лете
ниско.

Ниже од
бола.

Идржи.

Миљан НИКОЛИЋ

ЊЕГОШ

Откуд толико кота што се подно свијета скупио?
 Ко вас посла', да прах с пода ми труните у мисао!
 Је ли вас то вођ земаљски, на такав чин упутио,
 Да моћ од мене сишете, из тог' што сам написао?

И откуд та поама, да се у моју ријеч кунете,
 Свирци од заната, а са катедре мутни викари?
 Замахни преко пустих намјера и растјерај, вјетре!...
 Расточи лучо восак, да слете крпени икари.

А, откуд ли то подземље, гором да се множи дато,
 У вијенцу да ми се огледају, блата удворице?...
 То покољења усјеве, губаво напало јато –

Откуд пода мном зла толико, да гамиже каменом?
 Искро, више губилишта!... – озари пучини лице...
 А, кот што поамно сише... у свијест поврати пламеном.

ОД КАМЕНА И ОД НЕБА

П. П. Пејровићу Њејошу

Свијет, зачет говором и кам уписан у гору.
 Сликане представе о бићу, играчке свијести.
 С прага се дигао прах разигран у вихору...
 Владико, у слијепом шару давније прелести;

Јесам ли нико, ако ли се у сопству двојим?
 Што ће ми педљи овоземаљства да их мјерим,
 Празнином у себи, што безуман да постојим,
 Без себе у свом кораку и у својој намјери!

А, ко сам, Владико? Црн у свом камену, такав...
 Да ме има, у траговима, слову почетка?
 Југовина проструји, мојих се чула такла...

То се зачело у свијести; вијек избрисан тренем.
 Ко сам, црн у том току, у зрну свог поријекла,
 Уписан у камену, заобручен временом?...

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Стеван КОРДИЋ:
Злочин и злојев
или
црнци и Црнојорци

Лидија ТОМИЋ:
О ѿоковима Андрићевој
ѿријовједачкој ѿсѿујка

Ђуро БОДРОЖИЋ:
Андрићеви романи
или *рад на националном ѿамћењу*

Шћепан АЛЕКСИЋ:
Срби између Исѿока и Зајѿада

Дамјан ЋУЛАФИЋ:
Амалѿами руске и
срѿске књижевности

ПЕТАР ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ

СА КОМЕНТАРОМ

С. НАЗЕЧИЋА

1947

Издање »СВЈЕТЛОСТИ«, ДРЖАВНОГ ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Стеван КОРДИЋ

ЗЛОЧИН И ЗЛОПЕВ или ЦРНЦИ И ЦРНОГОРЦИ

*Не бојте се,
добра бити неће*

Народна

Постоји под овим насловом (*Црнци и Црногорци*) једна песма (Ђоновић) где су црнци амерички црнци а црногорци црногорски Црногорци, где обоји сложено раде у јамеричким јамским рудницама, и једни црни и други црни, тако некако поентирано

У овдањем наслову као и његову словљу, *црнци* су монаси јер су *во времена оно* сами себе понегда тако називали (дужи облик – *црноризци*), но овде неће само они бити *црнци* већ тој речи можемо да додамо и шире значење па би тако могли да се зову сви носиоци-подносиоци *црној без бијела*, не само у моралном смислу већ и у судбинском (*Црни дане, а црна судбина*), они који *добра дана не видеше*, што осведочено и често потрзаним узвицима – *црни Ја, црни Ми, црни сви*

Много која у полазишту племенита или светла идеја касније се извргне у своју црну супротност, много која па и витештво

И наше слободарство, и наша вековна борба (*нека буде борба нејресџана*) има наличје, не знам колико темељно претраживано од повесничара или етнолога, но овде неће бити реч о повестним истинама (оне су само полазиште) већ о приповестним, о сликама тих наличја које добили смо у нашој јуначкој певанији, углавном, те о идеалистичким опевима тих *личја* (заличја, одличја) какве налазимо у Његоша

Да се слике које о нечем остављају песници, да се те слике разликују, то је очекивано, па и нужно, но да су у скоро свему несагласна виђења која бисмо могли да сматрамо етнолошким, то већ очекивано није

Речи Леви Строса, да *еџнолоџија је исџовесџ*, јесу, вероватно, речи казане у тренутку научникове малодушности,

па те речи и не треба узимати одвећ озбиљно, и против њих се морамо истински побунити, јер шта је онда исповест, питамо мада знамо, по Фројду а поводом Гетеа казано, да то је *велико самојрикривање* (на срећу и на жалост, запиткивање се може наставити, ка анализи анализе, сигурно нимало безгрешне)

Треба се само сетити двеју књига о Црној Гори, Вукове и Чика-Љубине, књига које пре потврдиће Леви Строса него што ће га опорегнути, јер мало је књига о нашој теми које је корисно поредити као што је књигу чика-Љубину *О Црнојорцима* и сличну а различну књигу Вукову (*Црна Гора и Бока которска*), па ако игде важи изрека – *Nomen est omen* – онда је то са именима ове двојице писаца јер чика-Љуба љуби прЕвиђајућ и свиђајућ, Вук прОвиђа, заједа и уједа где год може-мора

ЛИЦЕ И НАЛИЧЈЕ сличје и различје

Да све има и наличје, то знамо (иако понекада тешко разазнајемо шта је лице а шта наличје), па има га и витештво, за шта довољно је сетити се крсташа и њихове идеје, те њихове природе или судбине, крсташа који на свом дугом путу лако заборављали где су и зашто пошли

Није на одмет сетити се витешких епова, те њихова изрођаја – витешких романа, но и *ѿорођаја*, најславнијег романа, првог модерног романа, те и првог антиромана – *Дон Кихота*

Као да је свакој племенитој идеји суђено да залута па тако је и са витештвом за шта довољно призвати Марка Краљевића који је на почецима наше јуначке певаније и човечан и јуначан (*Марко Краљевић и беѿ Костиадин*), касније само јуначан (што му ни пре ни касније није било тешко јер је замишљен као најјачи, и као непобедив), а најпосле, и јунаштво, одвећ дуго расипано те и поетски потрошено, као да ишчезава па његове племените подвиге замењују злодела (*Марко Краљевић и сестрић му Драјиша војвода*, *Краљевић Марко и дејше Дукађинче*, *Марко Краљевић и ѿговка гјевојка* и многе друге), иако, за таквост његову, криви-заслужни су певачи, чак и песме, мало или нимало сам јунак који није свој

И о природи црногорског витештва може се казати нешто слично, јер и она је, најблаже речено, двојна, и добра и зла, па једно од питања које треба промислити, јесте, шта да се

узме за полазиште, те је ли то развој од добра ка злу или обрнуто, мада, оба се полазишта и исходишта дају заступати

Добро односно изгубљени рај као полазиште имамо и у Марка којему Милош, да га разговори, уз Мироч планину пева песму *од сви наши бољи и старији*, а и Његош се на неки начин наставља на усмену певанију, јер и он пева и снева о изгубљеном царству, те о немирењу са губитком (*Што се не хће у ланце везајти/ што на вјеру праву не похули*), те знатно касније о збегу пева и Бећковић – *Ево ћешес стоошина година/ Вазда спремени да се поврнемо*

Да се поврнемо, али где, и то рекла песма – *Онамо, `намо, за брда она*

Сасвим је разложно за полазиште узети и зло, јер није тешко ни доказивати како је оно од добра старије, јер је зло природно (*Св`јей је овај тиран тиранину*) а добро побожно (ако је и оно, те по овом спису више пута призиваће се полушаљива питалица – *као Бої или као људи*), па сетимо се налога Светог Августина – *воли ња чини што ти грајо*), те у Његоша, опет – *Ал тиранству сјајти нојом за врај...*

Појам *хајдука* (реч је турска а србска је *одметник*, иако смо то зло-с-реч-но сабирали – *одметнуо се у хајдуке*), те појам разбојника (за разлику од бојника и војника, мада реч *разбојник* у раним бугарштицама има исто значење које и *бојник*, витез)

појам *хајдука* је кроз речи Вука Мићуновића Његош покушао подићи до општеповесног начела, тако да он ће стару пресуду да *човек је човеку вук*, ту посуду допуниће или реч поизмениће па уместо *вук* рећи ће – *хајдук*, но то место, иако добро знано, треба призвати

*Он је хајдук робља свезаноја
он је бољи е више ураби;
ја сам хајдук ње јоним хајдуке,
јласнија је моја хајдучина*

Владичино виђење типично је једнострано, идеалистичко, јер оно је више **постављени задатак него ли податак о стварности**

Када би било само тако али није, и Његош **то морао добро знати али он очишћење поставио као циљ, па сликао, и сликовао-кликвао онако како би требало да буде**

(како јесте и како би требало да буде, стара је подела знана нам добро од Аристотела који је примењивао на трагичаре)

Вука и хајдука као сродне, видесмо, удружила и усмена песма (*Аој вуче, од јоре ајдуче*), и пословица (*ни вук ни хајдук*), па вук јесте узор једне врсте понашања које је, знамо добро причу, природни закон (већа риба гута мању, *јачи качи* – како кажу деца, те *јачи њлачи* или *сила Боја не моли*, како казивали њихови оци, а што је, очекивано, пословица за коју знају многи народи – *might is right*)

све што живи страши се, и застрашује друге, све па и живина где имаћемо и кржаве борбе гордих петлова али и кошкање привидно кротких кокоши – *редослед кљуцања*, где је вук, иначе србска тотемска животиња, где вук је као и хајдук, отимач; па са вуковима се у овим крајевима носили сточари откад је света и века, но има у вучјој нарави нечег злог због чега је толико прокажена и омражена ова зверка, у исто време и тешко објашњиво привлачна, то што је склон да међу кротким овцама направи покољ, иако може одвући тек једну, па препознато то као вучја нарав (*вук глаку мења, ћуд никад*), но на жалост, и људска колико и вучија, па довољно сетити се приче о истребљењу америчких бизона

И наш однос према вуку био, очито, двојан, одбојност и уважавање, па није случајно међу нашим горштацима име Вук и његове безбројне изведенице, није случајно то најчешће мушко име, па и у множинском ословљавању са *вуци јорски*, има и покуде и похвале, са превагом похвале иако то увек зависи од контекста

Хваљен и кућен, брањен (*сва хука на вука*) и нападан (*вук глаку мења*), ова звер је узор и зор или зазор у исто време, тако да све што живи може да се подели на вучје и овчје (*јесте л` вуци или сје јајањци*), иако постоје и различите средине и медине – *вук у јајањећој кожи*, те даље – *сигиди се као курјак у руји*

Против вука се сточар удружио са псом, по правилу од вука много слабијим, али понекада толико верним да неће узмаћи већ подлећи у борби да свој бранитељски задатак испуни, па ипак, човек се вредносно определио управо за вука (је ли то избор по сродности; руски песник Солоухин певаће – *Ми волки, ми не собаки*), што ће, као и према вуку, сведочити о човековом двојном односу према псу, па човек ће за пса имати љубав и презир истодобно, према вуку страх и поштовање,

определиће се за дивљег и непокорног вука, не за припитимљеног пса

Као њас, скоро да немамо горче стајаће поредбе, чини се широко распрострањене, па имамо је и у Кафке што су и завршне речи *Процеса* (*Као њас. Рече он, и чинило се да ће ња сѝиц надживеѝи*)

Имамо и налог (да не назовемо то пословицом) – **љуцки а не њаски**, но имамо и *вучки* чему је супротност *мучки* (напасти вучки или мучки)

У време о којем говори се у овом спису, човек и вук били сроднији него игда, вуци горски, ма колико се горски човек, и горки, ма колико се припитомљавао, макар у именима изведеним из вучјег, па имамо Вукоицу, Вујицу, Вукалицу

У Његошеву образцу *хајдук робља свезаноѝа*, Турчин, јесте и тлачитељ, и у томе се песник слаже са повесницом мада неки новији турски повесничари тврде како њина тадања царевина била вишенационално, вишејезично и вишеверско царство, што наводимо само као пример искривљавања огледала, а што треба да нас опомене како ни наше огледало не мора бити право, ако је ичије, само је питање мере и вере, те призовимо изреку – *исѝорију ѝишу ѝобедници*, поведају и заповедају победници, а бедници, да јад свој олакшају, приповедају и сневају освету, па уз Марка смо лакше претурили оних пет векова

Нисмо завршили разговор са другим стихом овдашњим – *ја сам хајдук ѝе ѝоним хајдуке* – који, видели смо, саопштава једну повестну истину, али на жалост, само делимичну, па нужно се овде приповратити слици хајдучије, најопштијој и школској, и нешто подробнијој коју налазимо у повести и у приповестима, и у усменој певанији и у Његошевим писаним заповестима, јер Његош не приповеда и не сведочи, он заповеда и налаже, па *Вијенац*, спрам Стричеве *Сѝеѝе*, и сам је на неки начин то, покушај повратка залуталог племена на прави пут, на пут хришћански и србски

Пре свега, слика хајдуштва коју стварају песме штоно су их, најчешће, певали сами хајдуци (и ускоци), та слика јесте једнострана (наличје се негда само случајно поткраде или ода), но знатно је другачија у списима повестним, етнолошким и другим: хајдуци и ускоци су били слободари и разбојници, или

разбојници и слободари, понекада само прво, понекада само друго, понекада и можда најчешће – обоје

Поткрадало се некада такво знање и признање, поткрадало и у самој јуначкој певанији, па имамо га и у добро знаној песни *Стари Вујадин* која је истиностна и стварностна за разлику од бајколике хајдучице *Мали Рагојица* (прва је трпнажалостна, друга радна-ратна, раДостна-раГостна), стари Вујадин који неће да ода јатаке, иако му *Турци Лијевљани* ломе руке, ноге, да би он још једном победио и Турке и себе казав

*ја не казах за лажљиве очи,
које су ме на зло наводиле
їледајући с највише їланине
їледајући доље низ друмове,
куд їролазе Турци и їрїовци*

Ту смо, *на-зло-навод* као одвећ општи исказ све и да превидимо, али, у истом су кошу – ***Турци и їрїовци***

Стари Вујадин признаје зло (иако има заступника у Његошу, вештом браниоцу који ће додати – *Зло чиниїи од зла се бранећи/ Ту злочинсїва нема никаквоїа* – али невоља настаје онда када се престане разликовати зло од добра, када се то чак и не покушава, а скоро увек престане се, па зло се чини и без одбране (*наїад је најбоља одбрана*), тако да зло није било непознато и владару Његошу са којим као да се песник Његош није најбоље слагао у истој кожи (сетимо се само ретко и нерасадно потрзане приче о Смаил-аги-ном оружју)

Стари Вујадин признаје зло не само начелно, па последњи стих биће и изричај тога зла, јер се у исти кош трпају – *Турци и їрїовци* (а зна се ко су били трговци, поред Турака и сами Срби, Дубровчани, разноврзни извањци)

Сам стари Вујадин признаје властито зло, иако ретке су јуначке песме које га признају, које се уопште о том питају, како хајдучке тако и друге, па много више је оних које хвале хајдуштво него ли оних које га куде (ништа неочекивано јер су хајдуци неретко бивали и певачи, вични скоро подједнако ножу и гудалу), па вероватно најгласовитију покуду имамо у песни *Старина Новак и кнез Боїосав*, песни чувеној и по својме крају

*а кагар сам сїиїи и уїеїи
и на сїрашину мјесїу їосїаїаїи;
не боїм се никоїа до Боїа*

те песми у којој се, из устију кнеза Богосава, за хајдуштво каже

Врати ломити, њо јори ходити

По хајдуци, њо лошу занашу

што је све нешто што добро знамо, иако још боље превиђамо, па треба саставити крајеве, везати их у чвор

(Пре него што то учинимо, разрешимо питање којем од ова два исказа дати предност или придати вишу вредност, речима кнеза Богосава или Старине Новака, што се чини пре питањем реторским него ли одистинским, јер иако је смисао хајдуштва доведен у сумњу, последње пркосне речи припадају хајдуку, док глас сумње долази од – некога кнеза *Бојосава*, како каже се на почетку песме, скоро случајног *некога кнеза* код којег Новак и Радивој седе и пију вино, некога кнеза који једва да заслужије име самим тим што је ненаглашено *неки*, иако је његово име од највиших, мада тешко да је симболично)

Можда најјачу и најгорчу слику хајдуштва имамо у Вуковој песми *Шта освети чини*

Иак ти кути њод барјак јунаке,

све крвнике и бескућанике,

који нема ни оца ни мајке,

а за вјерну љубу и не знаде

где као да сликани су вуци горски а не људи људски, те што су стихови који као да изазваће Његошев противстав – *крв је људска рана наојака*

Ни овде не треба заобићи пословицу која увек зборила најразборитије (пословица долази из *хладне главе*, не из *главе усијане*, а такве су главе јуначке, често и песничке, где имамо, опет Његош – *крв уждену њламеном јордошћу*), те која за најпоузданији иметак прогласила земљу (а не оно што лако било похарати и опленити) – *земљу неће ни вук ни хајдук*

(На вука и хајдука се рачунало, па сетимо се тога прорачуна-проречуна из *Зидања Раванице* – *Од камена ником ни камена*, но чак и то се показало лаковерјем, јер ако од камена заиста ником нема користи, има штете оном ко од њега зидао кућу или цркву, па није се само претило, већ и остваривало-разстваривало, како од Турака тако и *од зла домаћега*, претило како неће остати *ни камен на камену*, па заиста најчешће и није остајао)

Слика коју налазимо у Његоша мање је или нимало повестна истина а више задатак којему своје племе хтео усме-

рити, преусмерење од лоша заната ка добром, од међусобних завада и бојева ка заједничком непријатељу, од сваковрстне хајдучије – ка гоњењу хајдука само, што је повестни задатак на којему сагоревао и Петар Први, па Први *Стијетом* или силом, а Други и силом и милом, *Вијенцем* као јуначким идеалом ка којему се тек требало кретати, иако он ту сплетен као достигнут

Слика коју ствара Његош идеолошка је и идеалистична, па овај песник и својом певанијом хтео обликовати своје племе, и у приличној мери успевао, па тешко да има знавенијег и слушанијег песника, не само на нашем језику

*ишло на вјеру њраву не њохули,
ишло се не хће у ланце везаши,
ишо се збјежа у ове њланине*

Не лаже песма, тако је заиста и било и песник на то само подсетио али тај збег или одувек имао или тек у злу стекао-стицао своје наличје, па **острво слободе лако западало у остврљеност слободарску, спобода у злободу**

Није на одмет уз овај овлашни повестно-приповестни поглед на хајдуштво, није на одмет подсетити на светски књижевни контекст, пре свега на баладе о добром разбојнику Робину Худу и његовој веселој дружини, потом на Шилерове *Разбојнике*, на Пушкинову новелу *Дубровски*, но док све то биле приповести, ма колико са потпором митског, у Црногораца повестно и приповестно замешано до неразбира, па у Бећковића читамо

*Племе моје над свим њлеменима
Ђе је вјера с историјом једно*

Међу хајдучима, бележи Вук, било пуно честитих људи, но много мање и остајало таквим јер би се од *лоша занаша* острвили

Треба се само сетити Вукова певача Подруговића којега Вук упознао као пуког сиромаша и умировљеног хајдука, те за којега каже како је он *као ајдук, њошњен човјек*, но који тешко да био и обичан хајдук, не само зато што био зналац песама, те који се између песме и борбе, определио за борбу јер управо у време када он Вуку казивао песме, у Србији поново избила буна против Турака, на шта њему – *као да стио шиљака уђе њод кожу*, што боље него сва сила учених теорија и филозофија казује песма шта је (песма која није само песма,

песма упрегнута да ради-рати, не само да се радује), да песма је тек санак пусти, санак који лако напустити ако се ма и из далека јавне јав или буд сањанога, па тако је бар када је у питању-скитању песма јуначка, но и љубавна чак, те није ли речено – *усне њевају само када не моју да љубе*

Узгред буди речено: не зна се колик је његов учинак у буни, а зна да је наш губитак у песмама велик

Иста *ѡремјена* је снашла, вероватно, и црногорски збег, па је суровост, и иначе боја доба (ако је уопште прошла, ако се није само пресвукла, ако ће икад проћи, јер сетимо се, постоји и *вађење душе на ѡмук*), овде учинила своје, почесто била и нужна, скоро израчунљива јер и њу, највећим делом, донели Турци којима само враћено сечењем глава, тим варварским обичајем којег се странци који долазили у Црну Гору толико грозили, превиђајућ да је то обичај који донела империјална Турска, и да њихове владе биле на страни те и такве Турске, а у чему било не мало лицемерја

Нимало случајно није међу Србима, те међу Црногорцима као најсрбским Србима (и *уживо*, и у песми, и у *Вијенци* и у и Бећковићевој *Вучјој шужбалици*), нимало случајно било често име Вук и изведенице из њега, чак и изведенице од мила, нешто као припитомљавање вука или његова имена

Сам Вук Караџић каже како су и њему име надели као заштиту од урока што је најплићи од разлога (ни први ни последњи пут да Вук се заустави на простом и плитком)

Није тешко бранити и таквост црногорску, вучју

Не треба ту призивати латинску мудрост *Nomen est omen*, већ је треба преокренути *Omen est nomen*

Сетимо се још једном горског вука, те *ѡсменој* изједначавања горског вука и хајдука (*А ѡи, вуче, од ѡре ајгуче*)

Сетимо се такође и трезних, од свег усменог твораштва најистинољубивијих творевина, сетимо се пословица, овде о глади – *Глад и вука из шуме шићера*, или *Глад очију нема* (што оправдава неразликвање добра и зла), те – *Сии ѡладну не верује*

Сетимо се многих плачева владике Рада – *Њиве ни сјемена нијесу донијеле*

(Привозимо и песника-ругалицу, Бећковића – *Камен у дом – начин и мобиле,/ дивокоза – мал, роѡаѡо блаѡ,/ Кош –*

*жиӣница, кроӣња – окуӣњица, / Ка̄а зрна – фрӯи, рог ӣоги-
на, те нешто даље и кључно – Сӣеа – закон, људре – слобода)*

Глад заиста очију нема, па *када љадне мрак на очи* (а тиме објашњиво много тога у нашим наравима, чак и у нашој повесници, и не само нашој), онда и Пивски *црнци* бивају исто што и Турци (сви којима се има шта отети), јер се налазимо у изнуђеном зверском

У већини србских хајдука и ускока, напоредо са слободарском постојала и разбојничка црта (или обрнуто, пре обрнуто), па треба се само сетити како хајдуци-одметници нису нестали, иако се проредили, након одласка Турака, па сетимо се и са шта Старина Новак отишао у хајдуке, због намета Јерине проклете

Удар на овце заменио удар на новце (на новчанике, на банке), као да промениле се само речи а суштина остала иста

Ако се запитамо имамо ли данас хајдуке, колебаћемо се да то потврдимо, али ако само променимо име, сагласићемо се како имамо, како не можемо не имати, те како имаћемо их увек, и ми, и сви

Имамо преступнике и разбојнике, само што они више неће *враӣ ломиӣи, љо̄ љорӣ ходиӣи*, већ су најчешће усред великих градова, често непрепознатљиви, врло често уважавани јер прљаве послове за њих раде други

Јесу ли слични горским хајдуцима

По много чему да, па преступници (злочинци и разбојници) и сами јесу одметници од реда и поретка, бунтовници против неправде, по њихову уверењу и сами отимачи од отимача, скоро све по Његошеву образцу, а што је најгоре, макар делимично су у праву (*Ти си бољи, е више ујраби* – опет Његош, па и сада живимо у свету где су ситни лопови у затворима, крупни су уважени пословни људи или на власти)

Они који хајдучију сагледавали као слободарску, они имају јак разлог у томе што су у Вуково, устаничко време, хајдуци скоро листом постали само борци против Турака, дакле, ипак само слободари, ако ратна времена нису и особена прилика за нове и другачије добити (*неком раӣ, неком браӣ*), које биле врло често најјачи мотив за ратнике па треба се само сетити усклика турских пред опседнутим Цариградом, од којих се житељима града ледила крв у жилама – *Ја̄ма, ја̄ма* – пљачка обећана као награда освајачима

Нисмо ни ми много одмакли, мада смо се, у новијој историји бар, искључиво бранили, но сетимо се нашега епског бојевања, не само узимања оружја савладаног противника (противничково оружје и у Хомера, и у еповима других народа имало огромну вредност и за њега се често војевало, па довољно сетити се Ахилејева оружја као и наше песме *Смрти војводе Пријезде*), него и скидања одела противника те пресвлачења још на бојишту, што не налазим у другим јуначким певанијама, што је, бојати се, само наша одлика, но што, можда, чинили и други али нису то пустили у песму

Имамо ли и данас разбојнике-слободаре

Околности су се промениле па је и ту дошло до жанровске чистоте (разбојник је само разбојник, слободар само слободар), но као и увек, само ређе, имамо и мешане врсте

Враћамо се црнцима Пивским и Црногорцима Црногорским, те даље, малом племену одсвуд стијешњеном које, на жалост, не увек, зло чинило од зла се бранећи, тому како оно нимало следило идеал Робина Худа за којег није знало, или бар све противречнијег Марка Краљевића којег само стварало или достварало, који и сам у раним песмама знао враћати отетопроклето, али у познијим све чешће и сам отимати (као и хајдуци, и Марко се острвио, а колико то постало обично, видимо из немало гротескне песме, *Марко Краљевић и бјелојорка вила*, у којој Марко вили удари хиљаду канџија и узима јој хиљаду дуката), па као да сама Марковска певанија довољна је за ослик теме о скоро нужном опадању и пропадању витешког идеала, јер ми, најчешће, знамо само Марка који укида свадбарину, не и злог и опаког Марка о којему говоре многе песме, махом позније, ма колико оне често и не заслуживале тај назив јер су, најчешће, одвећ слабачке

Сетимо се опет и Старог Вујадина којему *Турци и њишковици* били равноправне мете, једнако вредни циљеви

Погледајмо како то изгледа са гледишта жртве, Пивскога црнца који пише овако – *Зайисах све ово, њишковици Симеон, у манастиру њивском у Херцеговини, зебући од црнојорских ајдука и херцеговачких Турака* – где у овом кратком запису се у исти кош трпају поробљивачи и слободари, освајачи (најчешће не Турци већ утурци) и бранитељи, па ако је и сам ред исказивања од значаја (мада може бити случајан), онда су овде од црних Турака црњи Црногорци

Из истог времена и места (лето 1694, Пивски манастир) још један горки запис – *И ми црнци бијасмо остјали сами у њустини и велми сѣрадамо и лѣдамо сваки дан, како овце вука: једно од Мухамедова умейџа, а друго оџи њроклеџе Црне џоре* – па овога пута на првом су месту Турци (*Мухамедов умейџ*), али је Црна Гора осликана речима горчим и – *џроклеџа*

Не превидети, ови записи долазе нам из времена које само петнаестак година претходило радњи-ратњи *Горскоџ вијенца*, тог споменика црногорском јунаштву, што притврдиће Бећковић стиховима високолетећим – *Црноџорци, џо су црнорисци/ џиџо манастир служе црноџорски*

(*Служе* или га руше и руже, то је суштинско питање овога списа)

Ови записи преузети су из књиге *Кад су живи завидели мрџивима*, Милорада Панића-Сурепа, те скоро да нема наде да су кривотворени, а овакви какви су, све и ако нема других сличних, превише су црни, и довољни да Црној Гори оправдају њено име (опет Бећковић, а он је сликао-певао и тамну и светлу Црну Гору: *Црна Гора – / Да нема куд црња,/ Црна Гора –/ Да не може џора*), иако, срећом, као и свеколика србска хајдучија, и та Гора има и друго лице, јер није *црна без бијела*

У Црној Гори је добро знана црна шала како се тражи уверење да понуђено јаје није крадено, за шта долази потврда, *али се за кокош не може џаранџовџи*

У истој Гори али и у свеколиком србству постоји пословица (за њих нема граница осим границе језика, па и она је проходна), да се нешто не би узело – *колико из цркве* (ту се само даје али не узима), па послушајмо и Вука из *Рјечника* – у *Срба се ниједан џосао не џочиње без џомози божје*, јер све што се намјерава, то оствариће се само – *ако Боџ да*

Читам ове записе црнаца из Пиве, читам и верујем, читам и понађујем се како Црногорци нису узимали макар из цркве, иако из манастира, и са манастирског имања, сигурно јесу, па и *вуци сџиџи и овце на броју*

Па и вуци горски сити, и црнци црни на броју

ПОВЕСТНО И ПРИПОВЕСТНО

Знамо колико су се повестно и приповестно разилазили и ретко налазили, па сналазили се како знали и умели у својим противречјима

Говорило смо о том на другом месту, како неки од најзначајнијих догађаја доба, глади и куге, песма скоро да не помиње, па занимљиво ће бити овлашно претражити да ли помиње муке црнаца или других Христијана од србских хајдука

Очекивано, чини то песма ретко, јер она пева о узорном а заобилази зазорно (то ће се у Његоша још додатно прочистити – *ша ово је народ јединствени*, скоро изабрани јер Бог за њега *примовима шуче*) које јој само некада промакне, па наше јуначке песме би могле, без неког насиља, да подведу се под наслов Миљановљев – *примјери чојства и јунаштва*, примери и примери, ма колико чојство и јунаштво знали лутати и залутати, па некада и попримити сасвим гротескне облике

чини то песма ретко, али ипак чини, па вреди се осврнути на један такав чин односно једну такву песму – *Перовић Батрић* који је, знамо, и јунак *Горској вијенца* и који се тамо опева односно ожали најлепшим бојама, па тај опевожал врло је сличан оном који имали смо о Војводи Кајици

*Не мојаше човјек нијда знаћи
ал` је згодни али је ваљасћи,
ал је мудри, али је љубавни*

.....

а немаше још двадесџ годинах

И усмена песма испевана је са црногорске стране, и усмена песма на Батрићевој је страни, али, зачудо, не сасвим па ће и за његова убицу, од Тупана Панта (*Врај донесе од Туџана Пантиа*) кога песма нимало одлучно осуђује (тек тиме што се за њ каже да га – *врај донесе*), па ће та песма имати немалог разумевања за њега те његов чин-злочин, убиство младог и ненаоружаног Батрића, доста ће успешно мотивисати или осмислити-осликати из горе наведених Пивских записа добро нам знаном црногорском хајдучијом

Сама та песма остаће доста смушена и заплетена у противречности из којих није хтела или могла да изађе, па то биће песма о погибији и освети Батрића Перовића који имао двојицу убица, Турчина Ђоровић Османа и Србина од Тупана Панта, па Осман, иако он ће бити тај који ће Батрићу одсећи

главу, на молбе Батрићеве да буде пуштен за откупе, скоро да био спреман да попусти (*Огисџа ја Осман љусџиџи шџаше*), али – *враџ донесе од Туџана Панџа*, њега који убиће Батрића, након чега ће се песма заплести у противречности, па даље бавиће се само једностраном осветом односно убиством Османа Ћоровића док се *од Туџана Панџо* више не помиње, као да је сасвим недужан, јер песма на њега, да ли случајно, сасвим заборавља

Окренимо се његовој мржњи и његовим разлозима које он износи пре него што – *земљи љаде, љуџици оџањ гаде* – јер ти су разлози, зачудо, уверљиви и песма као да се није либила да их изнесе, да пусти Злосрећнога Панта (неку врсту делујућег Терзита ове песме), да проговори

*Ој Турчине, Ћоровић Османе,
немој љуџиџи Перовић Баџрића!
Шџо џи гаје небројено блаџо,
узео је блаџо од Турака;
шџо л` џи гаје садам џевердара,
с џаки их је скинуо Турака;
шџо џи гаје в`јенце и обоце,
он ће наше снахе љоваџаџи,
џа ће скидаџи в`јенце и обоце;
шџо џи гаје Џуџкињу робињу,
џо ће моју ћерку заробиџи,
џе је гаџи за се у оџкуџа*

Млади Батрић Перовић који се у *Вијенцу* хвали и слави (за кога се не зна – *ал је мудри, али је љубавни*), овде, само нешто мало даље, преко плота, осликан је као окорели хајдук (Његош вели – *а немаше још двадесџи џодинах*) који не разликује србско и турско, као ни стари Вујадин Турке и трговце, који отима од свих (отимати, то је још, *Боже-џомози*, него Батрић и роби, тако да и он је *хајдук робља свезаноџа*; није, или тек негде у мутној даљини јесте и то, хајдук што гони хајдуке), но то је прича коју имали смо у вапајима из манастира Пивског

Занимљиво је да песма то не оспорава иако изриком осуђује од Гупана Панта, не Бог зна колико оштро (*враџ донесе од Туџана Панџа*, и ништа више и јаче, па презиме му се не помиње, нити име очево већ село из којег је (било како да се презивао, у Бањанима се приповеда како му се грешна душа настанила у новаку килибарди, за шта, очекивано немају дока-

за, поготову што би такав настан, био својеврстно блаћење од Тупана Пантелеја)

као да певачу се поткрало све то, па грађевину није свео и на Панта сасвим заборавио, што није смео, као да је Панто тек пушка-крвница а не крвник

Најзанимљивије питање јесте откуда овакав глас у песми која хвали и слави, која жали и свети Батрића Перовића, како се овакав несаглас увукао у овакву песму

Одговор ваља тражити у претпоставци да певач, ни његов слушалац, тада нису делили наше вредности, да песма настала у време када бити лопов и пљачкаш, било једнако јунаштву (*лопове и лоповски сине*, то није била покуда), па и оно што Панто изговориће о Батрићу тада, донекле макар, за другу страну било и звучало нимало погрдно и обезвређујуће, јер су то времена када *чејовати* и отимати било исто што привређивати и имати, с тим што је отимати било равно јунаштву (*иши си бољи е више уџраби*), па и красти, иако крађа биће касније проказана, јер се краде најчешће ноћу те нимало јуначки (отуда у усочкој песми строго двојење ова два чина и начина заимавања – *све сам оти'о, ниши' украо нисам*)

Видели смо како Панто оптужује Батрића, па биће занимљиво размотрити има ли и у Батрићевим речима негде промаклих самооптужби или некаквог признања греха, или нечег што би се данас могло тако читати

Склони смо веровати несрећноме Панту (килибарди), па сва добра која за откуп Батрић нуди, највероватније су онаквог порекла како то Панто и каже, но будући да је отимати од отимача и допуштено, и добро, те и јуначки подвиг којему сличан песнички подвиг – *ја сам хајдук ше њоним хајдуке*, ипак, има нешто на том списку што искаче, те што из речи самог Батрића потврђује разложност убичине мржње

За откуп Батрић нуди и *Цуџкињу робињу* (па ту он од хајдука што гони хајдуке, ту се преображава у *хајдука робља свезаноја*), робиња коју за откуп даће његова мајка, па откуда му или откуда јој робиња, те још чудније откуд *Цуџкиња*, па јаду се лако домислити и од Тупана Панту дати за право, да тада робити и пљачкати друга братства, било и допуштено и јуначно јер се и живело у рату свих против свих, јер се сасвим заборавио косовски завет или четири оцила Светог Саве, јер све то било замењено вучијим безакоњем

Нисам повесничар, покушавам да читам како је написано (тачније – испевано), те да не заобилазим *незгодне* теме које повесничари некад тако радо препеглају

Променио се вредносни поредак и ми данас читамо тако како читамо, ако је и ово објашњење довољно и повољно

Занимљиво је да трећа песма из Вукове књиге где су пјесме јуначке новијих времена (*Пој Црнојорац* и *Вук Копривица*), да трећа песма (*Перовић Бајрић* је прва) говори о борби против црногорских хајдука, о борби самих Бањана, и са њихова стајалишта

На жалост, немамо оваквих песама више, али ова коју имамо записана је од Подруговића што јој даје додатну тежину, песма о Вуку Копривици који, сам, усред Црне Горе почиње јунаштва каква песма знала приписивати само највећем јунаку, Марку (није случајно Подруговић најзначајнији певач Марковске теме), јунака којег пушчана зрна погађају али не убијају, чак и не рађавају (*Бој ја чува и свети Јоване* – што је стих који се понавља онолико пута колико се на њега пуца)

Много шта је овде тешко разбистрити, па и однос Црне Горе и Херцеговине која била Турска и према којој се четовало, из ње отимало и односило, па као што се види из записа Пивских, србски монаси, *црнци*, слободарску и хајдучку Црну Гору називају *ћроклејом Црном Гором*

Слика коју имамо у Његоша, идеалистичка је: Црну Гору какву желео, он често види таквом или бар некад таквом – *Што се не хће у ланце везаји* – па иако није та прича измишљена већ битно истиноносна, као и сва хајдучија, и црногорски збег лако заборавио зашто је ту, те борећи се за голи опстанак није разликовао Турке и Србе извањце, па чак и друга племена није било забрањено пљачакти и пленити

Тек је Петар први, *Стејом* и суровим казнама помакао ту границу

Чудно је не што овакових записа има (какви су *црначки* из манастира Пива), и што оваквих песама има (каква је епизода са злосрећним од Тупана Пантом) или *цела леја њесма* о Вуку Копривици и безименом попу Црногорцу, већ што их немамо много више

Сам Вук Караџић уз ову песму о Вуку Копривици оставља и једну прибелешку: *Нека се нико не чуди што се овдје Срби једнога закона бију између себе. Бањани се и сад броје у турску државу, а исјрије су морали с Турцима ударати на*

Црну Гору и бранили се од Црногораца, као ишли су и Црногорци, чешијући онда по Турској, слабо разликовали имање хришћанско од шурскога. Тако и у првој ијесми ове књиге „од Тулана Панио“ (ојет Бањанин) није само говорио Ђоровићу Осману да Баширића ниошио не иушиа жива, неіо іа је још и убио сам.

Ако се зађе у ситна цревца, или упусти се у анализе и синтезе, не може бити случајно што је Вук Копривица име и презиме, а сви други јунаци, они са црногорске стране, што нико нема имена па се поп зове само *пој Црногорац* а жена која обећала да ће Вука домамити на Цетиње позивом да јој крсти чедо јесте само *млада Црногорка*, као што имена нема ни црногорски кнез, а имена немају, чини се, сви они који га, по песми, и не заслужују, те који су, бојати се, за певача и песму сви исти

Ова песма говори о крвној освети (Вук Копривица је попу Црногорцу погубио девет брата, чему, такође, у песми нема ни трага осуде), па занимљиво је да је ово од ретких песама које говоре о тој теми, вековима једном од најболнијих питања црногорских брђана, па толико је песама о ударима на овце, а једва да их има о међусобним осветама

Да ли је таквих песама било, јесу ли заборављене, јесу ли намерно потискиване како је и освета потискивана, те најмање вероватно, је ли то била несавладива поетска тема

Песама о освети према турској страни има много али о међусобној освети их не налазим (не бар у класичним збиркама, па ако их нема, а све се црногорско морало чути и разгласити, није ли то доказ да се према освети имао двојан став, да се ипак знало добро како је у том више зла него добра, да то баш и није за песму, но могуће и зато што је Петар Први који освету покушао искоренити успут чинио немогућим и песме о њој

(Није могућа песма за по кући, не бар јуначка, каква могла настати само уз предуслов да може се чути даље од свог села)

Ова песма о Вуку Копривици и безименим Црногорцима нашла је изванредну мотивацију да самог Вука међу Црногорцима чува од пушчаних зрна, јер домамљен да крсти чедо, самим тим толико је уверљиво оно – *Бој іа чува и свейи Јоване*, домамљен па на њега се пуца у самој цркви (још један разлог да га Бог чува)

*Ћуче на њеї` шригесей ѿушака
ниједна їа не шромаши клеїа,
ал` је добра срећа у јунака
олово їа бийи не сїијаше*

За разлику од већине песама црногорских, и херцеговачких нешто мало другачијих, махом сувих и хроничарских, ова песма је маштарски распојасана, неумерена и чудовишна (та записана је од најбољег Маркова певача, од Подруговића), па ће и Вук Копривица када потегне *мача зеленоїа*

*док оїћера дваїуї око цркве
шригесей Вуче одсијече їлава*

а слично нешто урадиће док буде бежао преко *Горе Црне* и када дође до *Чева каменоїа* где подвиг поновиће са четом која га тамо чека (само са знатно мање одсечених глава)

Не треба превидети огромну обимом, хаотичну по свему, и с разлогом често заобилажену књигу Симе Сарајлије *Пјеванија црноїорска и Херцеїовачка* која би, по наслову макар, требало да буде најпресуднија за ову тематику, али у њој нема ни ове ни оваквих песама, што је чудно, па сетимо се, у белешкама за своју песму о Вуку Копривици, Вук додаје како *їдјекоји* на неким местима и другачије певају, што значи да је песма било довољно позната, да имала и варијанте, али у Симе, ни те, нити таквих песама нема

Да није то песник *Сербијанке*, као и његов ученик Његош, да није и те као и многе друге ствари гледао и видео не онаквима какве јесу већ онаквима какве би требало да буду, па чак тако и *сакуїљао* песме, бирајућ само оне које се уклапају у такав идеал а заобилазећ супротне (ту је и сумња на дописивање)

Има међу Симиним песмама мотива издаје (толико далеко отићи да и њега заобиђе, чини се како ни он није могао), али србске међусобне *рати* у његовим песмама нећемо наћи тако да чак ни окорели хајдуци на Србе не ударају, иако у песми једној јединој (песма 86, *До шри харамбаше*) разговарају се где би ударили и ваљаног плена задобили, па када неки међу њима предлажу нека богата србска стада, добићемо од једног јунака песме осуду и саме помисли на такво предузеће

*Бе несїаше низ Дрину Дрињани,
и сви шурски їо Босни оїаци,
но да својој браћи угарамо,
ошуд Турци, одовуд аїдуци,*

сиротиња њодносии не може

што скоро можемо да читамо као одговор на вапаје *црнаца* из Манастира пивског због њихове изложености двама злима, турским поробљивачима и црногорским *слободарима*

Је ли то Сима заобилазио ове осетљиве песме, ове песме као семе раздора (истинољубиви Вук их заобилазио није), тешко је рећи, те посебно значајно, где је било место ове, и оваквих песама у целокупној певанији (никад *целокујној* јер битно расутој) којом превладавају, знамо, косовске или Марковске теме, те доцније бојевање са Турцима

(сетимо се и овде често призиваног признања Леви Стросовог – *Етнологија је исповесии*, па питамо се може ли и посао сакупљачки као део посла етнолошког бити исповедни, а може као *избор њо сродносии*)

Незаобилазно је питање, да ли је Његош знао те и такве песме када је свога Батрића *ковао у звезде*, да ли је знао али није марио, или само желео да ствари преокрене (оно што чинио као владар, исто то само мало другачије и као песник), као и целу Црну Гору, да црнога Батрића преобрази у светлога

Тешко да их није начуо, још тежега се посла подухватио, да те, иначе ретке песме, сасвим потисне и да постигне да његови се стихови потржу као само Јеванђеље

Ова од Подруговића записана песма скоро да је усамљена у нашој певанији (само још неколико песама или делова песама како-тако пристају уз њу), а с обзиром на њену битност (док се обилно опевале свакакове ситности), није ни очекивано нити вероватно да постоји та једна и једина таква, што значи или како и незаписаногa нужно остало много, што је и логично и очекивано, али није то да наспрам ове једине такве песме, која је богато развијена (развијена, разрадјена, разратјена, развратјена), да осим те песме скоро да нема нигде ни помена другим и другачијим, што оставља могућност да сакупљачи такве песме намерно превиђали, а Вук, ево, није

Узалуд Вук упозорава – *нека се нико не чуди*, за чуђење ипак јесте и то што оваква песма постоји, а када већ постоји, зашто нема више таквих па ову једину доживљавамо као неки постидни изузетак, нешто што радије прећуткујемо него што је певамо и тумачимо, што за кукање и јесте, за певање није

Сетимо се још једном Пивскога црнца, његове збѣне и његове муке између два зла – *црнојорских хајдука и херцејовачких Турака*, те даље, колико очекиване, толико и неочекиване опеваности једнога и недовољне опеваности другог зла

Песма о Вуку Копривици је одвећ сама, па помало као да смо је сањали, као ружан сан који желели заборавити, мада и записи Пивских црнаца и ова песма, и Вукове забелешке односно тумачења, те вероватно и други повесни извори све то потврђују

Да није ове једне једине песме, могли бисмо да тврдимо како повесно и приповесно се одлучно разилазе, али ова песма, нимало сува и чињенична већ, рекосмо, маштарски распојасана над црном стварношћу, али ова песма потврђује нашу слутњу да **имамо мањак поетских сведочанстава о том вишку зла**

Ако немамо више песама на тему србско-србске вражде, осим ове једне о Вуку Копривици, имамо три песме о освети Батрића Перовића од којих смо једну (ону са од Тупана Пантом већ разматрали), те имамо у *Олџегалу Србском* песму *Освеиџа Бајрића Перовића*, од оних песама за које зналци тврде да их Његош није певао већ записао, иако, видесмо, и запис је избор као и збор, па Његошева варијанта ове песме највише личи на самог песника Његоша, и на владара-владику Његоша који имао и националну и државотворну идеју, док су обе преостале варијанте ове песме, прва Вукова и друга још и горе и више – *Ојеиџ Перовић Бајрић*, испеване без икакве идеје

ова друга тек залутала до ужаса, па није ни чудно што Вук који песме бирао и сабирао пре свега по извесном вредносном мерилу, ову песму оставио у рукопису, те уз многе друге објављена накнадно

Варијанта *Ојеиџ Перовић Бајрић* доноси једну причу (не може то бити песма иако је стихована) од које подилазе *ужаса йламови*, подједнако и од догађаја и од опева, и од јунака и од певача

У Његошевој варијанти песме Осман Ћоровић и Батрић Перовић били су побратими (побратимство пак као доста често било и јефтино, па и ломљиво – *о Турчине, йо невољи куме*), али све се извргнуло у вражду, док у Вуковој песми *Перовић Бајрић* о побратимству раније склопљеном нема говора

али обе жртве, прво сам Батрић, касније Осман, зову свог крвника *Бојом браћом*, што имало своју обавезујућу вредност, иако невелику (и данас су живи обрти, тачније, ни живи ни мртви – *џо Боју браће*, и *да си ми џо Боју браћ*)

Није чудно зашто овакових песама нема више, но чудно је зашто и ових неколико има

Јунак-нејунак те приче је Вук Мићуновић који је, однекуд, брат Батрића Перовића, што баш и није јасно како, све и ако узмемо у обзир нашу честу промену презимена, но то, да чудо буде веће, но то се презиме мења већ у самој песми, па само на њеном почетку он је Вук Мићуновић, касније га песма зове Вуком Перовићем (ако је Батрићу брат, онда је и он Перовић)

Ни први ни последњи пут, имамо три песме о једном догађају, међу собом врло несличне, све иако у свакој постоје појединости које остају исте, но ни главни догађај није исти, па видели смо у Вуковој најстаријој песми о Батрићу, њега не убија Осман већ *од Туџана Паниџо*, у Његошевој песми убица је и вероломац Осман, у трећој, *Ојейи Перовић Баџрић*, реч је само о освети Батрића тако да ни Вуков наслов није најсрећнији

Вук Мићуновић-Перовић је осветио свог брата Батрића, убио његова крвника Османа, но и по Бањанима *госџа јага учинио* (једини заматак осуде, и врло благ), па се то и каже поближе

*Он џосјече џридесетџ бањана,
Све бољеџа и ваљанијеџа*

но нигде се не каже ко су ти Бањани били, па надати се или веровати да били непријатељи или Турци, но реч је, чини се, нимало случајно непрецизна, јер су за Вука Мићуновића-Перовића сви Бањани непријатељи (и од Тупана Новак Килибарда, у чему било видовитости), што видеће се на крају песме где Вуку долази његов побратим, именом и презименом

*Кад ево џи Ковачевић` Марка,
Из Грахова џоља широкоџа,
То бијаше Вуку џобраџиме!
Ту се шњиме у образ џољуби,
Пиџају се за здравља јуначка*

питају се, све како ваља и требају, питају се и за јунаштва па ће Марко, очекивано, припитати побратима Вука освети ли

брата, и ту добијамо одговор за ужас, и одговор и чин –злочин (сетимо се суда о Вуку Мићуновићу у *Вијенцу – Мићуновић и збори и швори*, но овде мало збори а много твори и злотвори), али морамо навести песму, до самог краја и до сред среде пакла

*Ја освейих мила брајиа моја,
Зањ њосјекох њригес` и чејири,
Све бољеја из Бањана, Марко,
И донијех од Османа љаву,
Ал` не нађох у Бањане љаве,
Као бјеше у Бајрића моја,
Изван швоја, граји њобрајиме –
Данас ћу ше, бојме, њосијећи,
Да освейим мила брајиа моја!“
А вели му Ковачевић Марко:
„Не шали се, граји њобрајиме,
Нејо имам у цицу ракије,
Оди, њобре, да се најијемо!“
Више Вуче збориш не ођаше,
Нејо Марку њосијече љаву,
Понесе му њоке и доламу
И њејова њанка њеврдана,
Па ушече у Горицу Црну.*

Да је хтео својега јунака да оцрни, лако бисмо помислили и казали, да лаже и црнолаже слаже, али наш певач хтео свом јунаку да осветла образ, хтео да га похвали и да хвали се, себе и своју *Горицу Црну*, тако да му можемо, скоро морамо веровати, јер ако је измислио све оне гадости за свога јунака, а вероватно да јесте јер и Бањани знају махат, измислио их није за себе, певача

Извесно да овде имамо само лошег певача, но лоше певаштво нимало га не правда од исто таквога човештва, и од елементарног знања шта песма може, и сме, као и шта човек сме и може

Да му је само посекао главу, песма би колико-толико остала јуначка јер неког јада од мотивације ту има (гледало се при освети да се убије неко вредан или угледан, чак и *љеган*, но овде су побркани многи лончићи, непријатељ и територија)

Да је само у *Горицу Црну* отишла побратимова глава, што се чак изричито и не каже већ само да је посечена, песма

би била мање црногорски црна, али она је највише црна црногорски јер каже изричито да су тамо пошле *џоке и долама*, те *џанки џевердан*, а све то учиниће да ова песма каже нешто што смо и у повесницу и приповесницу невољко припуштали, да није увек основни мотив црногорског бојовништва била освета Косова (*Већ ме ране не боле Косовске* – пева се у *Вијенцу*, или у Бећковића – *Носимо ли црно око главе*, што је подсет на значење црногорске капе)

Мотив црногорског бојовништва није увек била освета Косова (или то негда била па лако заборавила, мада се у *Вијенцу* то опет поставило или васпоставило као задатак), па ево чак не и света освета већ, ништа ређе, пука отимачина и разбојништво

Та сетимо се Вука Мићуновића из *Вијенца*, јер он је тај који каже – *Борби нашој краја биџи неће*, или тај за кога се каже – *Српкиња ја још рађала није*, те који је у спеву нека врста филозофа јунаштва, па оно што је Игуман Стефан за општи рат, то је Вук Мићуновић за рат србски, јер управо он је тај који све заснива на освети Косова, јер су – *мишца, име црнојорско/ ускрснули с косовске јробнице*

О Вуку Мићуновићу повесница зна врло мало, па има га у неким списковима са почетка осамнаестог века међу главарима, но и он и син му Милош били су млетачки војни најамници, недовољно да се потврди Његошев суд – *Српкиња ја још рађала није*, као ни суд злосрећне песме *Ојей Перовић Бајрић* у којој је он подли злочинац

Ако га нема у архивима, има га у песмама, па из једне од њих (*Поџибија Вука Мићуновића*) Његош и преузео, скоро дословно, суд о Мићуновићу, тако да у *Вијенцу* имамо, и то као глас Мнозине

*Мићуновић и збори и џвори!
Српкиња ја још рађала није
од Косова, а ни џријед њеја!*

у песми Вуковој пак

*онакоја сивоја сокола
још Српкиња џородила није
од Косова, ни џрије Косова!*

што значи да је Његош песму, очекивано, знао, јер је ово место само слободнији навод, но питање, значајно, да ли је знао и песму *Ојей Перовић Бајрић* која се ни по чем не уклапа у

његову националну филозофију, те како је и зашто од тог и таквог Мићуновића направио узор јунака и филозофа јунаштва

Уосталом, имамо као повестну чињеницу крвну освету, црногорски међусобни или међуплеменски рат против којега, свако на свој начин, борили се и Стриц и Синовац

*Сјрам неслоје наше унуџрашње
Рај с Турцима дође као свайба*

Да ли то значи да песама о домаћем рату није било, да се тај рат могао или морао осећати као непоетска тема

Ови промаци, ови *случајеви* говоре супротно

Тешко да закрвљена племена нису имала своје певаче, макар своја натезала или мрчигусларе која би одгудила свету освету ма и за само домаћу потребу и употребу, ма колико те песме нужно биле кратковеке, јер стара зла стално потискивала нова и друга

И Вук и Сима, па чак и други скупљачи били бирачи а не пуки збирачи, те и они на изврстан начин, попут Његоша, имали извесну националну идеју која могла или скоро морала бити некакво сито или решето

Да ли то значи да је слика наше певаније делимична или делом лажна јер је непотпуна

Наравно, нико не записује и прештампава оно што не вреди, или што вређа, али овде размишљамо о једној појави која имала више лица од којих су нам знана само нека, а друга никако или само делимично

Говори ли ова песма истину, питање је које се овде радо препушта повесничарима, јер оно са овдањег стајалишта и није много важно, чак је вероватно да не говори јер, видели смо, имамо три песме о погибији и освети Батрића Перовића, доста различите, па не може свака бити истинита

Ако лаже рог, не лаже коза, или, у преводу ове изврнуте пословице, ако лаже песма – не лаже певач, не лаже већ се слаже са песмом, па прочитајмо се поново у **крај и кџакао ове песме**, ни трага осуде *јунаштва* Вука Мићуновића-Перовића, већ само пуне сагласности са њим таквим, па певач као да одобрава и његов твор и његов незбор (*Више Вуче збориш не оћаше*), одобрава чак и то што *јунак* овај са мртвога побрати-ма, с којим се који часак раније изљубио и питао за јуначко здравље, одобрава што скида с њега *шоке и доламу* и са свим тим бежи – у *Горицу Црну*

У *Горицу*, у и даље невину *Горицу*, није тако казано само ради попуне стиха (могло се слогова десет наравнити и другачије јер испунити десетерац знало свако натезало), већ **ту је Горица хвалисавост, на месту где би само *јадисавост* и *жалисавост* били умесни**

Призовимо неколико дестерачких стихова Бећковићевих, епилошких (Сва је наша прича допричана), из поеме *Лелек мене* где коначно овај певач-казивач-језиковач, поново и скоро против своје воље лађа се десетерца, најпоузданијег певачког оружја, да би наставио Његоша, не више са наличја већ са лица налицканог, иако све то прожето ироничном сумњом, али и сумњивом иронијом

*Црна Гора – име мансиџира
Црнојорци што су црнојорци
Што мансиџир служе црнојорски*

те нешто даље

*Пет вјекова џрајала је биџика
Зајочеша на џољу Косову*

Да имамо две Црне горе, у исто време чак, или различите у времену, узастопне, то више скоро да није спорно, па питање је само која је права или која је претежитија, она наличкана или она изобличена, она која сама одала се или одавала

Видели смо, на почетку наше јуначке певаније имали смо више него недвосмислено човештво, у Марковској певанији али и другде, и животност и човештво и у клетви чести-тога кнеза, и у песмама о Марку

Касније из Марковске певаније човештво нестаје као тема и замењује је неретко и злочинство, нарочито при самом крају те певаније

Црна Гора заиста јесте могла бити збег косовских осветника (*што на вјеру џраву не џохули, / што се не хће у ланце везајти* – све то, ако и није у целости повесна истина, јесте повесни задатак, па сетимо се овде и песме Књаза Николе којом се затвара тај тематски круг, песме *Онамо, намо*), но питање је, овде повестно а у Марка само приповестно или певанијско, питање је колико је и да ли иколико Црна Гора то и остала, па касније пре него ли *мансиџир црнојорски*, била хајдучка јазбина

Сетимо се само како је мукотрпно и тешко поново васкравала идеја човештва или самог прочишћавања јунаш-

тва, те како и колико на томе радили и Петар први и Његош, те колико та идеја зрела и сазрела у Марка Миљанова (*јунак човјеку коња води*, те опет она славна одредба јунаштва и чојства: *јунаштво је кад браниш себе од другога, чојство кад браниш другога од себе*), па ставимо ли у ове образце Вука Мићуновића из песме *Ојей Перовић Бајрић*, добијамо оно предчим најрадије жмуримо

И међу ускочким песмама сењскога циклуса наћи ћемо сличне мотиве, српски међусобни рат, тек толико да песма *Вук Којривица и њој црногорац* не буде сасвим усамљена, тако да у трећој Вуковој књизи имамо под бројевима 60 и 61 песму *Бој међу собом*, савим невешто спевану и безвредну, те нешто значајнију песму *Вучко Љубичић* у којој такође имамо бој међу собом (Сењани притив Грачана односно њина јунака из наслова песме), песму која ни сама није особито вредна по себи већ више занимљива са гледања на јуначки морал и дух доба, нимало непознат али у тој песми дат у облику образаца

Када разправља са Сењанима око предмета које посеђује и око којих би да се још поратује, у главном је то оружје сењских јунака, Љубичић више пута поносно истиче

Све сам ојо, нишћ` украо нисам

Овај овде већ призивани стих који је много више него ли тек један стих, који је слика морала једнога доба када је суверено владао јачи (*јачи њлачи, увек јачи њлачи а више него ретко ум царује*), овај стих прво изазива лаки и надмоћни смешак, који, чим се мало промисли, одмах ишчезава

Је ли то напредак морала, од црногорског нестида од лоповлука, прелазак на отимачину као нешто јуначко, но наш смешак над овим моралом сасвим је сувишан јер јачи су увек отимали, нити су данас престали само што је та отимачина попримила нимало блаже али прикривене облике као што се проредила и непосредна освајања већ **силе то данас раде милом**

(Ниједног страног војника нема у данашњој Црној Гори, а она је поробљенија него икад, по туђој мери и намери само, а *од зла домаћега*)

Слично је било и са витештвом које је у свом часном облику имало извесна правила која се овде-онде помињу и у нашој јуначкој певанији (*срамота је двома на једнога*, или – *да не кажеш да је њријевара*, срамота је убити на спавању, срамота

та је убити с леђа, као што ни заседа није баш неко јуначко дело, а јесте мегдан јуначки, врло чест у нашој јуначкој певанији, но, колико се сећам, само у једној песми дат као чисто јуначко позориште када *двје војске леде*, а то је песма *Милош Стојићевић и Мехо Орујић*)

Спрам данашњег безчастија, отимати му дође сасвим часно – *јачи илаци* или *качи* – и треба му се склањати, јер и рачунало се да су ту негде вук и хајдук, па данашње отимачине попримиле су тако ужасавајуће подле облике, да нимало не чуди стални пораст савремене хајдучије коју данас само другачије зову, па тако, обилазно, долазимо до објашњења зашто су наши хајдуци били и слободари (и данас, преступници су неретко и родољуби, ма колико то понекада било на наopak или нездрав начин), јер би се у преломним тренуцима понадали да долази време правде или макар њихово време, па и данашња хајдучија јесте нека врста побуне (*својина је крађа*), ма колико она само увећавала зло у свету, не решавајућ ништа, јер се најчешће отима од слабих, не од оних који су отели (*иш си бољи е више ураби*)

Је ли српска Спарта била то само гледано из далека, из војвођанске равнице, те да ли је случајно што (како је неко добро приметио, мислим Црњански) ниједан од херцеговачких писаца (Дучић и ини) није делио тај занос Црном Гором јер су је добро знали изблиза, па ако и нису увек рушили ту митологију, избегавали јесу да се о њој изјасне

Ове и овакве песме и њини јунаци, од Тупана Панто или Вук Копривица, те више или горе од свих – Вук Мићуновић; такве песме немало збуњују, србске су по духу (по Богу и светом Јовану), али ипак у њима се тако лако, тако слатко и немилице секу србске главе, па ту нам се много шта не свиђа, нама који кројили смо повесницу по избору, наглашавали оно што нам се допада, пречујали оно што нам не одговара

Не само да ни на помолу нема у јуначкој певанији Светога Саве и његових четирују оцила, него нема ни јунаштву много ближе турске пословице – *не дај, Боже, да се Срби сложе* (у Вуковој варијанти ова пословица није десетерачка, а уместо Срба имамо Влахе)

Да ли су то постојали сан о србству и јава србства

О јави јављала песма, а она није лагала мада у њој имамо разилазак истине и поезије, што више истине, то мање поезије

Његош пак налагао, па то што он био владар и песник, то види се у његовој песми која требало да преправи и преусмери своје залутало племе да уместо за постиду, буде за понос, па тешко да има делотворнијег песничког дела које толико и тако примило се, те које радило оно што се од њега очекивало

Однос наше јуначке песме и истине, врло је сложено питање

Много је пута понављана Вукова процена да је у црногорским песмама више историје него поезије, но питање је колико има и историје, те нема ли нечег што само хоће да изгледа историјолико, што бојати се, није ни поезија ни историја

Тај однос је више него добро осветлио сам Вук на примеру песме о погибији Смаил аге Ченгића, те стављајући поред песме суве чињенице, заправо прво чињенице а онда прелазећ на песму да би видело се – *како је народ то у ијесму обукао*

Најчешће се мисли и доказује како у песмама постоји тек зрнце истине, а остало је само надоградња и машта, па најбоље се то види на примерима песама које темељно проучене са историјскога стајалишта

Песма *Женидба краља Вукашина*, од најбољих песама наших, побркала је и историју и географију, јер је Пирлитор, ваљда по звуку, сместила испод Дурмитора, а нешто од догађаја који се у овој песми опева, нешто само десило се у Пироту, у четрнаестом веку (војвода Момчило савременик је цара Душана), што заиста није више него зрнце, остало је машта, и песма

За прости народ песма је вековима била исто што и повесница, па сетимо се и Аврама Милетића који још концем осамнаестог века записао четири јуначке песме назвавши их историјама (*Историја о...*), но сетимо се колико је првог србског историчара Јована Рајића ужаснуо увид да песме не говоре истину

Или понекада, ипак, говоре, чак и тамо где бисмо то најмање очекивали

Сетимо се и песме *Бої ником дужан не остијаје*, песме која не звучи много вероватном но која је, рекло би се, од најисторичнијих

Предање каже да се ова трагедија десила у породици властелина Павла Радића, кнеза од Стига, где је Павлова супруга (и данас се каже *кучка Павловица*, што јесте и није доказ јер знамо, *брука Бранковића* није заслужена), опседнута љубомором према заови Јелици којој су браћа поклањала велику пажњу и љубав, да омрази брата и сестру, учинила све оно што се у песми опева, па му и заклала чедо у колевци и заови потурила под јастук кржаве ножеве

И остатак би приче, наводно, био истинит, па је кнез, уз сагласност брата Радула, наложио да се Јелица веже коњма за репове и тако растргне, па тамо где падали комади њеног тела, тамо избили извори поред којих народ касније сазидао цркве

Не бисмо овом предању овде поклањали оволику пажњу да оно нема тврдоглаве и другачије тешко објашњиве доказе, јер заиста у Браничевском крају постоји црква Заова, а тамо где ја наводно пала Јеличина рука, црква Рукумија, где брада, црква Брадача

На месту где почивају очи сестре Јелице настао је манастир Сестрољин

Како ствари стоје са истином песме *Ойейі Перовић Байрић*, како с обзиром да никаквих повесних података немамо, те колико и да ли иколико ту може да помогне логика и домишљање

Бојати се како у овој злосрећној песми, и ништа бољем њеном догађају, бојати се како је у њој више истине него што у песмама обично затичемо, те на чему заснивамо ову бојазан

Основна логика је да песме о злу не лажу, да лажу оне о добру; слично, не лажу песме о поразу, лажу о победи

Логицизирајмо даље: нешто овако одбојно, нешто такво не даде се измислити, иако певач јесте до зла бога наиван, а таквима ђаволи шапућу (спрам – *геци анђели шапућу*), па ако је певач увећао број Бањана без имена и презимена које Вук посекао (а скоро известно јесте), онда овог једног, са именом и презименом, врло вероватно није

Нешто овако одбојно могао да смисли само живот, стари комендијант, песник и песма никако, па то само залута-

ло у песму, или песма залутала у то, јер догађај овај није ни за причу, понајмање или нимало за песму

Чудно је једино што је Вук овакву песму могао затећи у животу после скоро век и по од живовања њених јунака, јер овакве песме, обично, не издрже провере памћења, поготову што пре *Вијенца* који им је својеврсни споменик, они ни из далека нису у равни Марка Или Милоша да се о њима пева вековима, мада је, могуће, песничка слава Вука Мићуновића и Батрића Перовића могла бити већа него што на основу сачуваног ми знамо, јер је Вук Караџић наишао у часу њенога падања и опадања, иако све то је мало вероватно, па Његош, тај се закључак мора извући, од сумњивог људског материјала градио своје зор-јунаке, па није се његово племе случајно као за сламку спаса прихватило *Горској вијенца*, који био појас за спасавање из мора зла домаћега

По нашу тему, а не само за однос поезије и истине, значајна је и прича о Црнобарац Станку, који је био јунак песме *Бој на Салашу*, и главни јунак најчитанијег романа србске књижевности – *Хајдук Станко*, но о којему повесна истина није ништа лепша него о црногорским хајдуцима, који и сам ро-био подједнако србско и турско, па отео, водио са собом и касније пустио за откупе једну од најважнијих личности тога краја и времена, кнеза Ива од Семберије (постоји и песма о њему и његовој моралној величини), па он само у том важном боју (на Салашу) притекао устаницима у пресудну помоћ и тако се на неки начин искупио

*Бе аферим Црнобарац Станко!
Да си синоћ мој брајџа убио,
И да си ми дворе зајалио,
Та све би иш данас ојросио*

Сетимо се колико је идиличан он у Веселиновићеву роману (скоро као Његошев Мићуновић, и он и збори и твори), и он и сви хајдуци

Може ли се, и како, отимање оправдати (уз знатно јасније од-уз-имање, и само от-имање негда било од-имање)

На извештајан начин да, па ту је, не знам више чија, мисао како – *својина је крађа*, но она је тачна нимало више него малочас навођено признање Леви Стросово како – *еџнолоџија је иџовест*, тј. и у једној и другој мисли постоји истиноносно

језгро које се, само оно и ништа друго ту и тад гледа, па колико то у нашим сеоским приликама слабо или никако држало се, најбоље се види, поготову у нашим брдским селима где није ни било правих збијених насеља већ где свака кућа са имањем била нека врста по свему и од свих одвојене државе и где свако живео од свог рада и рода, где није било ни првога греха, стицања, јер све било дело руку, где њива отимана од шуме или од камењара, где ни трага од крађе није било, мада било мало и својине, па та изрека, очито, важи једино тамо где је својине много, и својине и присвајања

ЗЛОЧИН И ЗЛОПЕВ

Реч *злочин* не треба објашњавати но овде сковани *злочин* ипак треба, па то није опеv зла, зло-опев, већ зла песма, песма која није успела нити оправдала своје часно име

Зло је од ретких србских речи које лако правиле сложенице – злослут, злогук, злодух, зловоља – за разлику од добра које такође зна да се слаже са другим речима али и ређе и теже, што пуно говори о природи нашег света, и нашег језика, и нас *црних без бијела*

Више се пева о злу него о добру (*Боља је жалост̄ неіо смијех*, каже се у Проповедника, никако зато што би зло било од добра боље, већ зато што *кад је лице невесело, срце ијостіаје боље*), те много важније, зато што се песмом зло прерађује, и бол прерадује, што се превладава, па сетимо се севдалинке о срцу у ранама – *шїіо іа иіаїња више свија/ іесма му је све милија*, те песмице на првом месту, а та слабост обртана-окретана свакојако па у Шелија читамо – *најслаћом іесмом нашом највећа шїуіа блуди*, а Ујевић дошао до закључка-закућка – *Јер, јао мени, дакле, блаіо мени*

Добро може и без речи јер оне га могу и слабити колико и појачавати, а зло је без речи неподношљиво (пословица, од наших најсиловитијих – *не дај, Боже, шїіо се иїрїеїї може*, те њој близак Шекспиров налог – *дај иїузи речи*)

Песма чешће јесте злоопев него ли опеv или допев добра, јер она је више или чешће утеха и утека, мада јавља се и као притока добра, но успешнија је и потребнија као тешитељница, а као притока добра често оспоравана (*усне ијевају само када не моју да љубе*)

Оно што зовемо овде злопевом јесте зла песма, а када је таква песма уједно и песма о злу, тако да се ту два зла састављају јер лако састављива и јесу (саслушати пословичне пресуде-посуде – *зло никада не иде само*, а о добру супротну – *два добра не састави*, те у Љубомира Симовића, не знам да ли је то пословица или само стих – *кад ње сѣане јад јагу додавајши*, те опет пословица – *чекај враже, држи ја ђаволе*), онда имамо што имамо, песму која то није, пораз песме који скоро да је мучнији од пораза опеваног којино, добро опеван, пораз и није јер је песма искупљење

Пословица, тај говор после говора, тај надговор, та посуда која воли да доживљава се као пресуда, та посуда која саму себе просудила као – *поштоњу ѡамеш* (*мајарцу ѡод реи*)

пословица, увек она, овога пута о злу и горем – *Од зла оца и од ѿре мајке*

Зла песма јесте неподношљива, песма која се јесте одстиховала, али само то, песма која нема никакав отклон од својих јунака, која не мучи ни моралне, ни поетичке проблеме, глува и слепа песма-непесма

Сетимо се Вукове женске песме *Сесѣра оѿровница*, како сестра отрује брата да би је љубило *момче нежењено* које се њеног брата плашило (слично и у песми о Милки коју, кажу, певао Опер-паша Латас, пре него што постао Омер – *Милкина браћа срдиша*)

Песма је ужасна, но песма та се, донекле макар, спасла јер јунак не пристаје на такву љубав, ма колико само из разлога себичних, нимало моралних

*Ид одаѿле једна оѿровнице!
Кад си своја браѿа оѿровала,
оѿроваћеш и мене јунака!*

па ипак, ма колико ово била песма са отклоном, са осудом злочина, ужасава не мало чињеница да се овакво нешто могло спевати-сдавати или грозоморно сневати, остала одбојним злопевом а помало и злопевом, не зато што квари нам идилу читанки од које често никада и не одмакнемо (*Највећа је жалост за браѿом*), већ понајвише зато што постоји тематика која се не може савладати и у коју је боље не улазити

Откуда или чему таква песма, те је ли и она могла поћи од неког стварног догађаја, или настала логиком – *боље сѣречѿи неѿо лечѿи* – па и била пре *сѣреч* него ли после *леч*, то не можемо знати али знамо да је нужно радиног човека онога

доба, стално на рубу нестанка од глади, морија или крвника, да је човека тога доба морала плашити свака страст

Са друге стране, нешто овако одбојно не може се измислити, па то важи и за јунаштво (*Ойеи Перовић Баирић*) и за троваштво које било женско оружје, па сетимо се неколиких Вукових песама у којима сестре трују браћу стављајућ се на страну мужева (и Марко Краљевић проведан кроз тај мотив), но док те несестре, по мери доба, бивају сурово кажњене, сестри отровници бива само одбијена љубав

Најстарија књига за коју знамо, *Гилгамеш*, недвосмислено поставља задатак јуначки, а посредно и певачки, па Гилгамеш се заветује да неће се смирити док све зло не истера из света, што је немогућ задатак, али што не престаје бити задатком, но касније и заувек, у еповима који ће тек доћи, тај највиши захтев не понавља се већ се јунак носи само са својим парчетом свеопштег зла, или чак само своје судбине, најчешће зле, тако да *Гилгамеш* остаће један и непоновљив јер све друге и треће приче, и *Библија* и Хомер, потоње приче да и не помињем, све друге и треће, неће бити као *Гилгамеш* идеално округле већ некако четвртасте, па мање бориће се против зла а више за своје добро, чак и за ко зна какво и да ли икакво добро

Јован Дучић који поредиће циљеве наше борбе и зборбе са Хомерским и иним, у том погледу биће дубоко у праву, јер наша песма била страдалничка

и светомученичка (Дучић подсећа на повод Тројанског рата који неко, мислим Сиоран, назвао *освештом једној ројоње*), па би се и оно што из уста нам излазило, песму-тешитељицу (*īде је бола, īде је јада, īесма блажи*), као и оно чиме смо се опијали, па бисмо обоје с разлогом могли звати – **србском мученицом**

(На другом месту овде казивало се и овлашно доказивало како *Сџари завей* баш и није увек света већ некад и грешна књига, па ево из *Књије Исуса Навина*, ево каза и доказа – *И ѿбише као ѿроклейо ошѿријем мачем све шѿио бјеше у граду, и жене и људе, и гјецу и сѿарце, и волове и овце и мајарце*, иако то старозаветни писац покушао оправдати, јер био то дух доба или зловера доба, оправдати проклетством које ми данас тешко или никако примамо јер не верујемо у проклетство магараца, не бар такво)

Песма је подршка том задатку, добру и само њему (ма колико обилазно – *per aspera ad astra*), подршка била и остала, па ретка су књижевна дела која нису припомоћ јуначким делима, која нису јуначка *огела*

Зло је ретко, и још ређе успело, добијало своје заговорнике и говорнике, врло ретко непосредно (маркиз Де Сад, но и он доказивао да је зло заправо добро), нешто чешће замућено, па сетимо се само увек сетног Хамлета који вели да – *нишћиа није ни добро ни зло нећо ѿа само наше менење чини ѿшаквим* – о чему говорећ ушли бисмо у најопштија етичка питања што овде вуче у страну

Прва песма је поставила задатак, и јунак и сасвим невидљиви певач треба да боре се против зла, пером и мачем, па иако, Хамлетовски, добро и зло могу да бркају се, но исто тако могу лако и да се пораздвоје, имамо и у нашој певанији јуначкој одлучан путоказ у речима Јевросиме мајке

Јер зло добра донијетии неће

а у Његоша, као позној надпесми, нешто мање одлучно и одбранашко

Зло чинићи од зла се бранећи

Ту злочинсћива нема никаквоћа

па речи Мајке Јевросиме јесу рано признање и знање да борба против зла лако постаје зла борба, а речи Његошеве одлазе по даље и подубље па знају и разазнају зашто и како

Нипошто не треба заобићи Хомера који неће попут песника *Гилјамеша* тако тврдо поставити задатак, који није први песник већ ко зна који и који ће читавом питању прићи много реалистичније, без залетања у немогуће, који ће схватити добро неизбежност и тврдокорност зла па ће рећи, како сами богови, посредствоим судбине или и без ње, *људима јадним* додељују и – *дарове добре и дарове зле*, тако да је, нимало случајно, богиња среће у неких старих народа представљана као слепа, но као да такав и наш Бог Један, почев од старозаветних увида – *мирне су колибе лућешке*, па до наших народских просуда, те питалице при дељењу, колико слатко шаљиве, толико и горко озбиљне – *хоћемо ли као Бої или као људи*, тако, јер Бог дели наслепо или неправо (ма колико то правдало се у Новоме завету – *ко има, даће му се*), а људи право и само тако

Хомеров задатак је у поређењу са *Гилјамешом* далеко скромнији, па као да ни песник ни јунак не надају се да ће ишта променити у свету, па јунак је ту да обави свој невелики

задатак, песник да га опева, јер владање светом, природа света у власти је виших сила или саме судбине

Ако је залутала борба, можда и није неочекивано да залута и песма, ако песму схватимо као слепог послушника јунаштва, па би песма јунаку коња водила

То да залута крв уждена, то није неочекивано, али песма би требало да буде свест, накнадна памет (*Још не знаће ишћо сће урадили/ Док чујеће од вјеишћа јуслара*), **песма која није прогорев крви уждене већ проговор охлађене главе**, иако певач волео себе да представља као извештача уживо – *о, да ти је сћаићи ња ледати*

Песма мора да враћа на пут, не и да сама лута, заправо она може да има своје лутање али нипошто лутање за јунаком

Основно питање јесте да ли је песма савладала своју тему или је од ње савладана

Ношење са темом имамо у свим значајним песничким подухватима која се баве тешким проблемима, имамо га у *Бхаџавадгити*, у *Хамлећу*, у *Вијенцу*

Школски је пример Еурипидова *Медеја* која је, знамо, чедоморка

И у Вуковим збиркама срећемо неколико чедоморки, у покушају, но скоро да ниједна не успева поетски јер клеца при мотивацијама, па изразито је таква и често хваљена песма *Јован и дивски сћарјешина*

Ти злоопеви су скоро известно имали нека стварносна полазишта (Јов каже – *јер чећа се бојак гође на мене*, а наша пословица – *ишћо чујеш у свијетју, очекуј у вијеку*), но песма не допушта да се те намере остваре, лажућ у корист добра и правде, јер је убиство деце највећи грех, док, видесмо, у песми *Сесира ои ровница* немамо сличну побуну против тровања брата, а ова песма није усамљена, ма колико са мотивацијом није најбоље изашла на крај

Јунаштво је залутало као што **по некој врсти природног закона залута све што постане једино, све па и јунаштво ради јунаштва, и песма ради песме**

Клетва Кнежева и клетва Његошевог сердара Вукоте јесу граничници, примери здравог и правога те болесног и извитопереног, но те две клетве, и *лгеве*, обе јесу на изврстан

начин идеалистичке, а између је много злог и горег, те обојег реалистичког

Обе ове клетве-гледве пут добра гледају или добру теже, но између је много онога што од зла бежећи само зло налази

Имамо зло као боју доба, где чак ни речи *доба* или *јодина* те догађај као до-год-јај (од *добити* и *јодити*, од *дојодити*), где те речи не одговарају већ су ближе истини: *јуба* уместо *доба* и *јадина* уместо *јодина*, те *јајка* уместо мајка, за чиме језик често и посезао

Имамо зло-чин, те над њим самосвест саме песме односно Јевросиме мајке – *јер зло добра донијети неће*, имамо повремено тај и такве проблеске свести који ће и у нашој повесници и у јуначкој певанији, склоној лутању, бити путокази

Имамо зло као боју доба, иако велико питање је да ли су потоња времена, и наше, да ли су ишта боља или је исти вучји закон само увијен у јагњећу кожу

Имамо зло као боју доба, и као губу свих добара, тако да **оно што највише изненађује, није зло-чин већ зло-пев**

Сетимо се, песма усмена, песма косовска и те како добро разликује вредности, и стиче их, и истиче

Доцнија песма их растаче што може да се објасни само на један начин, тиме што **чиницац је, најчешће – и певач**

Сетимо се причице – *кадија ше љужи, кадија љи суди*

Овде јунак чини (зло-чини) и пева (зло-пева), најчешће управо он односно укриво он

Не може бити случајно што најдаље су отишле или најгоре-најгорче залутале песме хајдучке, а у исти кош трпамо и ускочке, поготову што сами ускоци неретко себе зову хајдучцима, те песме црногорске које и саме могу бити зване хајдучким (*зебући од црногорских хајдука и херцеговачких љурака*, или у Његоша – *јаснија је моја хајдучина*), зато што су злочинци били у исто време и зло-певци (*ко се хвали, сам се квару*, и себе и песму као највећу хвалисавку)

Кажимо то парадоксом, тамо где имамо слепце као певаче-спеваче, тамо имамо и највећу видовитост или разбир у вредностима, и збир вредности

Да ли ову сумњиво округласту теорију потврђује четвртаста пракса

И да и не, скоро више не него да, па нимало ретко, најбоље песме и најбоље певаче имамо ипак у хајдуцима, нај-

чешће умировљеним (Подруговић) или ислуженим (Старац Милија), којано чињеница ипак прави разлику јер сами ови и овакви певачи оглашавају се са растојања, и временског и просторног, док је жива хајдучка песма (*гвожђе се кује док је вруће*, кује гвожђе али не и песма која добро кује се тек када се догађај охлади, мада, на жалост, ни то није круто правило, јер знамо како певао Вишњић, као прави извештач, али вешт извештач, који високо уздигао се изнад пуког извештаја, ка знатно ширем обухвату и схвату)

Размишљајући овако, **поткрао нам се суд да су певачи и песници, што нису или ретко јесу, већ само добри и лоши певачи, поправљачи или кваритељи**, за шта има тврдих доказа, верзија песама знатно старијих од певача, па *Орање* имамо и много пре Подруговића, у *Ерланиенском рукопису*, знатно другачије у потки иако у основи исто, те баш зато, да уопште не идемо ка другим примерима

Извесно је да су *чиниоци* (или њима блиски људи) уједно и певачи управо тамо где имамо догађајчиће (црногорске хронике, *ударе на овце*), о којима се ни певало не би касније већ или одмах или никада, па опстанку таквих песама припогло и записивање (позније су песме често и писане или полуписане пре него само записане), јер оне не би ни издржале пробу памћења

Зло било доба, губаво било доба, па када су зла у питању, песма ништа није измишљала, тако да све оне суровости при кажњавању жена, њих понајвише и најизразитије и најпоразитије, измишљене нису, па то често јесу и једине истине тих песама, црне истине

Да ли се певач, да ли се песма, да ли се обоје могло уздићи изнад тих и таквих истина

Да ли је певачима икако и иколико могла бити блиска вештина прећуткивања или прижмуривања, те да ли су могли одлучније одвојити се од стварности, и од доба

У најсрећнијим тренуцима и чинили тако и то, па *Мали Рагојица* и *Стари Вујадин* и овде могу бити призвани као примери

Јунаштво је залутало (*ужаса њламови* спопадају од клетве сердара Вукоте – *главе мушке не која од њушке*, што требало да буде благослов а јесте клетва, залутало чак и у

Његоша који на пут изводио), **посувратило се у шумско или горско, у црно и горско, у зверско или у одвише људско**

Залутала и песма, па као што јунак се, и не хотећи, нашао у расулу вредности, скоро једнако такво што на свом пољу нашао и песма, јер **свака вредност која се прогласи или разгласи као једина, сасвим изгуби се**

У слепој улици нађу се и јунаштво и приповедање о јунаштву, и крсташи и витешки романи, па није чудно да се у таквој улици некада нађе и наша јуначка певанија

Та читава приповедна уметност, стара бар, на неки начин јесте преступ и казна (*џираичка џрешка* не долази само из драматургије), злочин и казна, па за овакве јуначке подвиге, погубити побратима или отровати брата, песма тешко или никако налази ваљану мотивацију (некада је и не тражи па управо због тога и јесте злопев), јер ако није казна није ни песма, каз је ту казна или каз о казни, трећега нема

Песма *Сесџира оџировница*, извукла се колико могла, а није могла много, док назовипеванија *Оџеџ Перовић Баџирић* то скоро да није ни покушала, па као да и певач за својим јунаком утекао у Горицу Црну, у најцрњу

Овде помињана песма *Боџ ником дужан не осџаје*, то је наша вера коју не поткрепљује искуство, или не бар више, јер на овом свету нема правде, па то смо давно и дивно до блиставе а мрке шале довели – *Кривоџа, Боже, а џрави је одавно џоџинуо*

Скоро да није шала али шаљива јесте овде већ потрзана питалица – *као Боџ или као људи*

За разлику од Бога који може да чека (Бог није пандур, иако имамо пословицу-пошалицу – *Боџ је џандур, секо*), песма је та која мора да казни, или бар да осуди, иако то не мора бити изричито осуда и поука која би бола очи или парала уши, јер то се не мора ни рећи, па најбоља песничка дела казују прећутаном, јер кукњава над неправдама живота нигде не води, јер довољно је да знамо за јадац, а народ овај то као мало који добро зна, па треба саслушати и његове речи, не само приче, речи које се могу уоквирити, зацрнети, увећати – **ЈАДУ СЕ НАДАТИ**

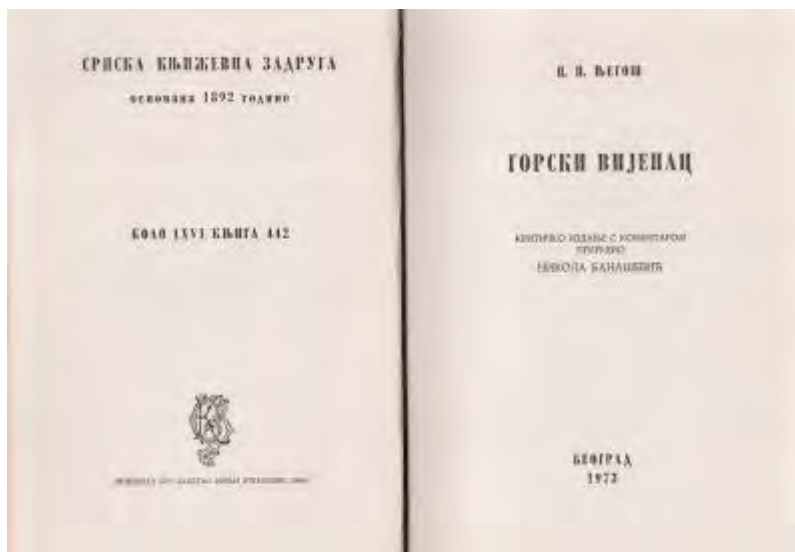
Јаду се надати, то је дно нашег удеса и врхунац нашег језика, што неко казао и за Његошев поклич – *Нека буде иџио биџи не може*, како то је најстрашнији налог икад изречен, но налазим и један и очајнији и убојитији, извучен за мото овога

списа, усмени стих-самац (тако, јер га нема ни у једној песми)
– *Не бојӣте се, добра бӣтии неће*

Скоро извесно да морамо веровати, али и *јагу се нага-
ӣти*, и добро знати да *добра бӣтии неће*, и ту нема никаквог про-
тивречја

Док не одемо Богу на истину, истину коју овде никако
не поимамо

Дотле, не као Бог, већ као људи

Лидија ТОМИЋ

О ТОКОВИМА АНДРИЋЕВОГ ПРИПОВЈЕДАЧКОГ ПОСТУПКА

ЕСЕЈ

Књижевно дјело Ива Андрића припада српској модерној књижевности двадесетог вијека. Жанровска поливалентност његовог дјела и одредница модерности у структури приповиједања, упућују нашу анализу у два правца. Први се тиче класично схваћене вриједности текста, а други, модерних облика реалистичког начина приповиједања.

Андрићеву лирску и експресионистичку фазу стваралаштва наслеђују приповијетке и романи хронике, различити по типу, од романа *На Дрини ћуџија*, *Травничка хроника*, *Госпођица*, до типолошки отворене форме *Проклетје авлије* или одијељених и обједињених цјелина, какве су и у форми лирских записа на крају књижевног рада. Сам појам интегралног реализма надилази одређење реалистичког приповиједања у класичном смислу те ријечи. Реализам Андрићевог типа значењски је усмјерен начином на који је створен књижевни универзум, али и више од тога. Андрићев приповједачки поступак огледа се у јединственом споју реалистичке мотивације и фикције, класичне *џриче* и *џричања*, мита и сасвим модернистички структурираног вишегласја у говору приповједача и ликова. Тема бића и свијета, тим начином, остварила је најшири опсег историјских и архетипских равни приповиједања, од слојева народних, културних и цивилизацијских токова до постојања ликова који укључују одређујућу егзистентност приповиједних токова. Они се у књижевном опусу Ива Андрића додирују и прожимају, од почетка до краја Андрићеве књижевне традиције. У односу на еволуцију Андрићевог књижевног опуса, с одређењима на која и сам указује у својим есејима о Вуку и Његошу, Кочићу и Матаваљу или у текстовима „Разговор с Гојом“, „О причи и причању“, „Уметник и његово дело“, поетско као начин приповиједања спаја лирско, епско и драмско приповиједаног свијета. Свијет приповједача и свијет предметности показују да је Андрић, од првих пјесама и лирских

фрагмената (пјесама у прози) до краја стваралаштва, до форми лирских записа, књижевно проблематизовао судбину бића, тему људске судбине, однос човјека и Бога, живота и смрти, пролазности и смисла постојања. Андрићеве лирске евокације говоре да лирско-медитативни начин приповиједања настаје на почетку, у тренутку приповиједања, а да теме и мотиви самоће, усамљености, заточења и наде, страха и молитве, из првих остварења, настављају тему бића и свијета у противрјечностима људске судбине.

Краће и дуже форме Андрићевих пјесама у прози, приповиједака, прича и романа, говоре да се њима конституише систем жанровски разноликих цјелина. Систем „приче у причи“, остварен у структурама Андрићевог укупног дјела, од књиге *Ex Ponto* до романа *Омер-џашиа Лаџас*, од приповијетке „Мост на Жепи“ до романа *На Дрини ћурџија*, од тамнице до „проклете авлије“, од ликова из народне поезије до личности историје, од легенди и предања до докумената и архивске грађе о конзулским временима, од судбине ликова у времену и временима до теме пролазности и ништавила или умјетности приповиједања у којој живи Андрићева мисао о смислу постојања. Она се открива у књижевном изразу, у перспективи приповиједања, у говору приповједача и ликова, у тежњи аутора да досегне истину приче.

У односу на прве пјесме и пјесме у прози, објављене у „Босанској вили“ 1911., 1912. године („У сумрак“, „Блага и добра месечина“, „Лањска пјесма“ и друге), у којима доминира резигнација, клонулост и мрачна расположења, књиге *Ex ponto* (1918) и *Немири* (1920), отварају простор космичких озарења. У експресионистичкој окренутости Богу, душа поетског субјекта доживљава и приповиједа тему човјека. Она се, реалистичком мотивацијом везује за јунаке приче, за приповиједање у трећем лицу или за свијет ликова, догађаја и изабраних ситуација. Прва приповијетка *Пуш Алије Берзелеза* (1920) започиње еволуцију тог споја – трагичног и комичног у људским животима, у појединачним и колективним немирима дана и немирима вијека, у врлетима и бреговима једног менталитета и погледа на свијет, коначно, у јединственом корпусу пада и озарења, негативног искуства постојања и саме приче, њене неполозне љепоте у егзистенцији ликова различитог поријекла и имена.

Тема душе изграђена је интуитивним приповиједањем песимистичких, романтичних и ејдетских суштина земаљске и небеске стварности. Чулна и мисаона реалност егзистенције, као и њена рефлексивност и имагинација, сјединиле су просторе угрожености и слободе, рата и тамнице с темама пролазности. Символи утамничења објективизују ауторов став према човјековој патњи и страдању. То је и разлог што књигу *Ex Ponto* Андрић посвећује „свима, широм цијелог свијета, који су страдали и страдају ради душе и њених великих и вјечних захтјева“. Аутор наглашава да су странице дјела посвећене „браћи својој у болу и нади“, с искуством зла и добра, таме и свјетлости.

Лирски начин приповиједања говори о особинама поетске прозе, о логици постојања упркос стању хаоса. Позиција лирског Ја проблематизује статус бића у теми „гријеха и несреће“. Агон за животом („Хоћеш да уснеш, сине мој? / Не оче, идем да живим“) афирмише тему божанске хармоније која подразумева сагласност двије супротности – живота и смрти. Приповједач слиједи импулсе душе и мисао да „сваки облик живота носи људско лице са својом жељом за срећом“. Мистика експресионистичких продора у однос човјека, Бога и природе, показује да Андрић формом поетских фрагмената и записа оспољава земаљско утамничење. Њега карактерише песимистички поглед на свијет, мрачна и тамна расположења, резигнација. У односу на ту линију нарације, приповједачево обраћање Господу уноси молитвену вертикалу, мир и надахнуће у тражењу добра, због чега се супротности сједињују и усмјеравају ка једном – екстази у говору отпора и немирењу са смрћу. Човјеково опредељење за живот, упркос трагичној кривици, говори о томе да су мотиви спасења видљиви у Андрићевом експресионистичком активизму и лирској побуни. Књига *Немири* развија „немире вијека“ и „немире дана“, с просторима негативног искуства који се у овој књизи преноси на реални хронотоп босанских „брегова“. Мотив Бога и овдје „избија из сваке ствари створене и сваког живота који се миче“, чиме се виши принцип егзистенције огледа у мистичној сфери човјекове самоће и издвојености („Сам, као птица, заједно с вриском...“). Приповједачева окренутост Господу у складу је с причом о „напаћеном и пониженом човјеку“, о болу и патњи војника, робијаша, утопљеника, дјецe, побједника и поражених, кажњених и прогнаних, једном ријечју, нес-

рећних ликова. При том, Андрићев песимизам у овим књигама није нихилизам којим се приповиједа одрицање од живота. Напротив, ауторски став се поистовјећује с ријечима приповиједача који каже да „иза свих мојих горких ријечи крије се, ипак, увијек људско лице са својом жељом за срећом“).

Иако је писац своје рано стваралаштво сматрао „полазном тачком“, Андрићеве прве књиге показују неке од поетичких константи укупног дјела. У њима се налазе примјери кратких прича, и поетске асоцијације које се могу довести у везу и с перспективом књиге *Знакови њорег њуша*, на крају стваралаштва. Лирски, епски и драмски токови једног приповиједног искуства прелазе у поетички одређен свијет приче и причања који настављају и шире визију бића у темама љепоте и бола, унутрашњих раскола и историјских сукоба. Андрићева проза почела је лирско-медитативним начином приповиједања, контемплацијом и рефлексивом бића и свијета.

С обзиром да систем „приче у причи“ почиње у раној фази стваралаштва, у причама на нивоу скице о неколико ликова, од „жене у сјећању“, свештеника из воза, тежака Николе Балте и Јелене из *Ex Ponta* до прича о робијашима, војницима, дјеци, зликовцу и прогнанику Мори Ипо у *Немирима*, прилика је да напоменемо да је од приповиједача о Томи Галусу, реконструисан и објављен роман *На сунчаној сирани* који обједињава више прича, од којих је, повезивањем и обједињавањем настало дјело у традицији лирских романа српског експресионизма. Перспектива трећег лица учинила је да се отвори хронотоп људских судбина и да се у структури романа сублимира мисао о „проклетој историји“, чија слика, предочена формом исповијести и сјећања, говори трагику бића и увијек присутну наду у спасење („Али Галус није више могао да се заустави и умери. А стражареве грдње изгледале су му као најлепша музика, која га прати на његовом чудесном узнесењу из пакла у свет где греје сунце и живе разумни људи“, Андрић 1994: 109). Смисао егзистенције огледа се у разумијевању текста који књижевном структуром предочава судбину ликова у историјским размјерама.

У поетичком тексту „О причи и причању“, Иво Андрић каже да прича садржи искуство постојања и да је „... у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства“. Свијест о постојању не детерминише историја у директном значењу ријечи, већ „истина“ и искуство приче, од

најстаријих митова, легенди и предања до свеукупности људске историје. Андрић има у виду хронотоп вјечности и „дух којим је надахнута прича“, као и мисију саме приче („Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“).

Приповиједни свијет Андрићевих приповиједака, као и романа, инпресионира бројем ликова, цивилизација, религија и култура. У особеностима сваког од њих, аутор остварује особине реалистичке, психолошке и философске прозе, с веома постојаним фабулама и развијеним приповиједним линијама, с широко разуђеним простором Босне, цјеловитим ликовима и разноликим сужеима. Миметички начин приповиједања подразумијева непосредност информација и сазнања које не исказује свезнајући приповједач, већ инстанца приповиједања која укључује и друга знања и искуство, било да је ријеч о видо-кругу традиције, ликова, од дјечије, инфантилне перспективе одређене друштвене средине до ирационалних и тајновитих стања јунака, мистичних и фантастичних, с неизвјесношћу коју нуди перспектива доживљајног Ја. Полифона структура приповиједања говори о томе да је Андрићев приповједач не само приповједач који припада свијету приче, него и изабрани лик који обједињава искуства приповиједања. Андрићева смирена нарација укључује знања и сазнања ликова и ситуација, простор за коментаре, ставове, идеје којима се, често, и гномским начином приповиједања, ствара универзална раван с јединством појединачног и општег значења. Андрићев приповиједач, видимо то у есеју „Разговор с Гојом“, приповиједа с енергијом умјетника који кристализује и мозаички надограђује причу. Он причу наслојава дубином успомена и сјећања, односно, ширином егзистенцијалног искуства. Андрић полази од егзистенцијалног трагизма, од перспективе неподударности оног што јунак јесте и оног што би желело бити. Андрић тематизује сукоб бића са собом и свијетом, с изазовима порока и сна о срећи. Андрићеви јунаци живе стања несигурности, неиспуњења и страха, као и ситуације зла, како на малом, тако и на широком плану слике свијета.

Андрићев приповједач се, од дјела до дјела, мијења, јер се приповиједање одвија према мјесту и улози приповиједача. Полифона структура оног ко зна, ко прича, ко је видио и ко преноси причу, омогућава да се обухватност приповједачких перспектива остварује у вишегласју које говори о сложеном

односу тачака гледишта. У мозаичној структури једне и више цјелина, промјенљивост наративне перспективе омогућила је полицентричну структуру Андрићевом дјелу, изграђену приповиједањем из више облика казивања. У том смислу, разумљива је Андрићева мисао у *Свескама* да никад није писао књиге, „него раширене и разбацане текстове који су се с временом, с мање или више логике, повезале у књиге-романе или зборнике приповедака“.

Андрић тематизује живот на простору стварне и имагинарне Босне. Он захвата и друге средине, од Београда до Цариграда, али се свијет ликова и прича претежно тиче овог изабраног простора. Тим начином, отвара се егзистенцијални простор у непосредном и метафоричком значењу историјских токова и људских различитости, традиција и култура. Из те перспективе, Андрићеве приповијетке груписане су око Андрићеве запитаности над бићем постојања, над спознајом незадовољних, несрећних и трагичних јунака који из најдубљег неспоразума са собом и свијетом трагају за вишим смислом. На трагу смо епистемолошки (не)досегнуте среће и испуњења. Андрићеви ликови су трагични јунаци историјске епохе и једног вишег, метафизичког искуства, оног које приповиједа тему пораза. У психолошкој и филозофској равни ликова да превазиђу ограниченост постојања, аутор мотивише приповједача да у сваком паду отвори и тему добра. И док Андрић пише о људској несрећи, о „погрешном првом кораку“, о пороку и страсти, о насиљу и патњи, о искуству зла, он говори о могућностима и достојанству хумане егзистенције, оне коју карактерише свијест о постојању упркос пролазности и ништавилу. Теме насиља, жртвовања и страдања, из искуства зла, хармонизује дух отпора, непредавања и одбране. Чулна и духовна спознаја људске природе улази у смирени ритам Андрићеве реченице, у јединствену чистоту и једноставност Вуковог језика, у мудрост нарације која гради слику бића и свијета с укупношћу симбола, метафора, поетских асоцијација које универзализују тему човјека између истине и привида. Поменимо само неколико ликова – Ђерзелез Алија, везир Јусуф, Мустафа Маџар, Радисав са Уништа, Жан Давил, фра Петар, Ђамил ефендија, као и топониме – симболе Андрићевог књижевног простора – мостове, текије, касабе, градове, схватићемо да у њиховој семантичкој вишезначности постоји згуснути смисао психолошких и метафизичких ознака преломних времена,

људских судбина и сукоба, страсти и порока, убијања и поробљавања, тамновања и смрти. Појаве и феномени Андрићевог приповиједног свијета, дакле, говоре о томе да су унутрашњи садржаји ликова оспољена реалност хаотичног свијета, а да је Андрићев наратив, тим односом, испуњен драмом бића и чудесном хармонијом људских могућности.

Андрићева визија свијета укључује субјективни и објективни аспект приповиједања, говор средине и ликова у вишем смислу поетске наратије. Ширина слике свијета говори о патријархалном и модерном добу, о традицији и токовима постојања, у оквиру Босне и Балкана, Истока и Запада. Андрићеве приче се памте по интензитету збивања, по контрасту зла и добра, по трагичном крају јунака и искуству које одређује ток приче (нпр., Мустафа Маџар каже: „Свијет је пун гада“). Супротност човјекове угрожености и увијек присутне идеје добра, варира теме љубави и славе у трагизму бића, судбински одређеног првим гријехом, и тежњом за превазилажењем зла. Андрићев начин приповиједања, тим паралелизмом, говори о контрастима и пуноћи која сажима суштину симболичког „вилајета“. Драма ликова омогућава аутору да стања изгубљености, помјерености, самоће и безизлаза, развије говором душе, тијела и духа егзистенције, односно, мотивима сурове стварности у љепоти стварања и постојања.

На симболичком плану, мотиви земље, моста и „проклете авлије“ везују доминантне просторе људске патње, паралеле турских и аустријских времена, прошлост и савремени тренутак, живот приче и њено бивство у судбини јунака и поентама приче и приповиједања.

Мотиви љепоте („дани се нижу у ђердан љепоте“) и бола („И што год погледам све је пјесма и чега год се такнем све је бол“), сустичу се у митским и историјским токовима егзистенције. Они се, на широком плану Андрићевог дјела, везују за симболе времена, од којих је симбол „проклете авлије“, „варошица од затвореника и стражара“, простор застрашујућег страдања у круговима насиља, неслободе, прогонства.

Тамница (затвор, авлија, круг), детерминисана је ознакама „сиве и тврде угажене земље“, с „два-три убога и мало-крвна дрвета“. Унутрашњи простор личи на „вашариште разних раса и народа“, на „ђаволско острво“ на којем, сасвим гротескно, живи „чудан свет“. Ликови „реже један на другог“, „прете“, „ударају“, обарају се и савијају под теретом сопствене

несреће. Космичко и митско зло дио су историјског зла. Митска прича о Каину и Авељу наставља се историјском перспективом приче о Џем султану и Бајазиту, односно, о књижевном јунаку Тамил-ефендији и његовом покушају да измијени судбину „губитника“. Лик трагичног јунака изграђен је на архетипу „зле среће“, на теми „проклете авлије“, с значењем „страшног живота“ у симболима помјерености и гротескне игре са злом. Карађозева игра са злом је „излишна“, „несхватљива“, „недостojна“, „замршена и извитоперена“, али је и „добро и трезно срачуната“. Приповједач вјерује да „у Карађозу седи и из њега говори сам ђаво, и то не један“ и да је, Карађозев видокруг правде у функцији неког, „каквог – таквог реда“. Непостојање невиних било би одређујуће својство зла да није мудрости садржане у исказу да „није сваком писано да овде хлеб једе“. Концентрација мотива зла преноси се у простор егзистенцијалних суштина, због чега не чуди што фра Петар, учесник и свједок догађаја, у причи губи осјећај времена. Приповједач каже да он „прича о свему као човек за кога време нема више значења и који стога и у туђем животу не придаје времену ни редовном току времена неку важност“. У теми „проклете авлије“ сустичу се страхови и опсесије, насиље и замршени снови, ћутање и побуна свих Андрићевих јунака, оно вјечно у искуству трагичног „Ја“ и егзистенцијалног „ми“. Мисао да авлија „живи сама за себе, са стотину промена, и увек иста“ казује да паралелизам „дубоке трагике“ у овој књизи носи „један трајнији и значајнији живот“ у дискурсу Андрићеве приче и приповиједања.

На крају, рецимо да је Андрић у свом дјелу био пјесник, приповједач и причалац, есејиста и мислилац, нобеловац који је сјединио тему човјека и свијета у теми историје и времена.

Ђуро БОДРОЖИЋ

АНДРИЋЕВИ РОМАНИ ИЛИ РАД НА
НАЦИОНАЛНОМ ПАМЋЕЊУ

ЕСЕЈ

Иво Андрић рођен је у Травнику у римокатоличкој породици, а то се према приликама места и времена и пракси римокатоличке цркве, равнало са хрватством. Зарана је примећено да се код Андрића проблематизује верско наслеђе и „баштина дједова“, па ће Драгутин Прохаска, у приказу *Ex Ponta*, указати како се у овом поетско-прозном делу распознаје црта која долази од богумилског наслеђа и како „стари богумилски стећци оставише нашем пјеснику крв...“.¹ Национално наслеђе и национална припадност код Андрића се не проблематизују. Он се тиме није бавио. Његово српско опредељење није актуализовано након 1918. године, где би он, вођен спољашњим разлозима и рачуном, пристао уз српство, како подмећу злонамерни.

Иво Војновић га је упознао почетком Првог светског рата. У писму брату Луји вели: „Шаљем ти дјело *Ex ponto* које је пробудило велику сензацију. Писац млади катол, Србин из Босне, идеални младић, Иво Андрић, 26. год., затворен три године по свим могућим тамницама гдје је добио туберкулозу. Он је сад овдје на челу „Књ. Југа“, мој свакидашњи друг, једна од најбољих и најрафиниранијих душа што сам игда нашао. Ово ће његово дјело постати *Das gemein gut'* свих народа кад се преведе.“²

Иво Андрић није једини римокатолик из Босне и од приморја који је себе држао Србином. Дакле, нема места питању: зашто је постао Србин? Он није Србин зато што је то постао, већ зато јер је то и остао.

Подаци из Андрићеве биографије: није одлазио у богомоље, по неколиким сведочанствима извесно време био је члан масонске ложе, чланство у СКЈ, грађански брак, заједно

¹ Драгутин Прохаска, „Људима који ису нашли својега мјеста“, Југословенска књига, 1918, бр. 51/52, стр. 851.

² Рашко В. Јовановић, *Иво Војновић: живиој и дело*, Београд, Институт за књижевност и уметност, 1974, стр. 83.

са женом се уписао у друштво „Огањ“ и одлучио за кремирање без присуства свештеника, говоре да код њега верска мотивација није могла имати велику улогу.³ Девиза: ко је црква католичка тај је народ хрватски - на Андрића није могла утицати.

Лексикографску одредницу о Иви Андрићу, за *Енциклопедију Јуџославије*, написао је Милан Богдановић. У њој је, уз место и време рођења, написао да је хрватског порекла. Кад је копију текста дао Андрићу, био је замољен да избрише оно како је он хрватског порекла.⁴

Корисно је обратити пажњу на Андрићеву докторску дисертацију где ће он написати како је турска најезда поделила српски и хрватски корпус и јасно оцртала линију њиховог разграничења. „Тако се - пише Андрић - догодило да је посред јужнословенских земаља повучена линија која је, без обзира на снажне флукуације, углавном ишла *Дунавом, Савом, Уном, Динарским њананима*. Тај зид раздвајања поделио је српско-хрватски расни и језички комплекс у два дела, а његова сенка, у којој се одвијала језовита историја у трајању четири столећа, морала је на рубовима са обе стране као терет да притискује до у далеку будућност.“⁵ Тиме се јасно препознаје у којој етнички корпус Андрић смешта Босну.

Најбољи доказ да Андрић није имао проблема с идентитетом јесте то што он то питање није ни потезао. Андрић никад није давао повода питању шта је био, нити је сам осетио потребу да објашњава или сведочи. Колико је познато, први запис где он сам говори о својој националној припадности је његово писмо Светиславу Стефановићу, комесару Српске књижевне задруге, у којем, одбијајући да његова приповетка уђе у антологију српске приповетке и изиђе у окупираној земљи, каже за себе да је „српски приповедач“. Али, он тиме није желео да искаже своју националну припадност, она се подразумева, већ шта му је, као таквом, дужност: „дужност је бити са својим народом“, говорио је. То би могла бити девиза целокупног његовог дела, а он је управо својим делом показао где припада. То је његова лична карта из које се види његов идентитет, боље него из оне издате у СУП-у 15. јуна 1951. где у

³ Ерих Кош, *Шре око Андрића*, Београд, Књижевност, бр. 6, 1991, стр. 605.

⁴ Енес Ченгић, *С Крлежом из данау дан (1989-1990)*, Сарајево, Свјетлост, 1990, стр. 172.

⁵ *Иво Андрић*, Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине, *сир.* 26.

ставци народност стоји - „српска“; или у војној књижици, где 19. јула 1951. уписује да је „Србин“.⁶

У образложењу Нобеловог комитета, који је 1961. године Нобелову награду за књижевност доделио Иви Андрићу, каже се да му се то признање додељује „за епску снагу којом је обликовао мотиве и судбине из историје своје земље“. Андрић естетизује историју, а то значи да јој даје лик у којем се препознаје оно што је судбинско. Захваљујући Андрићу, његовом труду и таленту, судбина српског народа, издигнута је на висине на којима је види цели свет. То је „непролазна задужбина коју је завештао Андрић свом народу разапетом између Истока и Запада и набијаном на колац не једном у својој историји“.¹⁷⁸

Нико боље од Андрића није проникнуо у суштину српске историје, осетио је и приказао као драму. Указао на порекло те драме, одредио јој одлике, указао на *Горски вијенац* као на место где је она добила уобличење, а у његовом аутору изнашао оличење њеног трагичног јунака. Своју беседу, *Ње-џиош као џираични јунак косовске мисли*, изговорену 24. децембра 1934. године, у згради Коларчеве задужбине, којој би у нашој култури могло припасти оно место које је код Руса заузела беседа Достојевског о Пушкину - с песником је морални лик нације добио одређеност, у беседи писаца дух је добио израз⁷ - Андрић је започео реченицом: „Ова је драма почела на Косову“.⁸ И тиме је све речено.

Главни јунак Андрићевог дела је српски народ. Тамо где је колектив главни јунак, појединац, ма где био и ма шта чинио, увек је епизодичан и неминовно трагичан; његово је да чини што мора и да претрпи колико може.

Кад се у хајкама, које се изнова догађају и којима се не види краја, руку под руку, нађу људи од угледа и озбиљна посла и гомила беспослене сиротиње, кад се не пита ко је ко већ ко је чији, кад се обрушава и на најубогије чељаде, придајући му епитете који иду уз државнике и војсковође, ни за кога нема заклона из ког би могао довикнути: мене се ово не тиче.

⁶ Мило Ломпар, *Дух самојорицања*, Нови Сад, Orpheus, 2012, стр. 297.

⁷ Игор Волгин, *Досјојевски њоследња година живојиа*, Подгорица, ЦИД, 2003, стр. 469.

⁸ Иво Андрић, *Исјо*, стр. 9.

Како каже једна Андрићева јунакиња: „Ах, тиче, синко, још како. Опет ће бити по јадним Србима.“⁹

А онда се казује рецепт којим се у тим приликама преживљава: чува морална личност и глава на рамену: „Чим те она руља види тако блиједа и снуждена, видјеће да се бојиш што си Србин, и страдаћеш. Него дигни главу и разведри лице, па прођи слободан између те фукаре!“¹⁰

Андрићеве романи су рад на националном памћењу - националном памћењу српског народа. Само из те перспективе можемо разумети Андрићево приповедање и његове романе, па и онај главни: *На Дрини ћурија*. И техничка страна главног Андрићевог историјског романа, као и његова композиција, може бити разумљива само онда ако уочимо главног јунака у роману. Тај јунак није ни „мост ни Дрина, него народ српски који живи на њеним обалама. Заправо је сам српски народ тај историјски мост којим су газили освајачи са југоистока и са северозапада. Тако је мост реална слика судбине српске. Потресна слика саткана од трпљења и патњи, страхова и надања, жеља и илузија једног народа којег су газили и сатирали, разапинали га, ионако распетог између Истока и Запада, ударали му у темеље и пресецали га у средишту. Али тај народ, српски народ, као и мост, одолевао је свему и упркос свему. Јер је 'јачи од свега што време може да донесе и људи да смисле и учине'.“¹¹

Али тај мост није случајно на Дрини, нити има случајности што је радња романа смештена у касабу на овој реци,, јер Дрина, *илемениџа међа*, спаја својим обалама Босну и Србију, а својим водама црногорске планине и Панонску низију, дакле север и југ“.¹²

У роману је приказана сва трагичност српске судбине, судбине народа који је патио и страдао. Трагичност је утиснута у сваку епизоду и свако догађање од доласка Турака па до доласка Аустријанаца. Можда ништа не указује на ту трагичност колико то што је писац прешао преко XVII и XVIII века као да нису ни постојали. Нема овде случајности, нити превида, најмање би се то могло догодити Андрићу. Ако у историји једног народа прођу два века а да хроничар не забележи било

⁹ Иво Андрић, *Госпођица*, стр. 95.

¹⁰ *Истио*, стр. 116.

¹¹ Милан Будимир, *Истио*, стр. 239.

¹² *Истио*, стр. 238.

шта вредно пажње, већ остави зјапећу празнину, онда то најбоље говори о његовој несрећи. Тек с оним ватрама које су плануле 1804. године започиње догађање које се зове историја, а Андрићева приповест постаје истинска историјска хроника без празнина. С Карађорђевим устанком започиње српска историја прекинута на Косову, а све претходно догађање, и кад га је било, било је одјек бивше историје сачуване у причи око црквеног олтара и домаћег огњишта и уз гусле: „Често се деси да наиђе гуслар, обично Црногорац неки, испоснички мршав, сиротињски одевен, а правог држања и светла погледа, изгладнео а стидљив, горд а упућен на милостињу. (...) У њему се невидљиво рву многа супротна и непомирљива осећања, а нарочито величина онога што носи у души са бедом и слабошћу онога што може да изрази и покаже пред другима. Због тога је увек помало збуњен и несигуран пред светом.“¹³

А све се завршава епском сликом којом се испуњава заветна мисао песме Вишњићеве: *Дрино водо ѿлемениџа међо, / измеђ Босне и измеђ Србије, /наскоро ће и ѿо време доћи...* У истом тренутку: Алихоца, тврдокорни заточник оријенталног реда, „издише у кратким трзајима“, Аустријанци беже, а каменом ћупријом на Дрини одјекује корак српског војника.

Могла је босанска свакидашњица бити туробна и једнолична, али човек који је у њој поникао, његова психа и карактер, далеко су од једноставног и лако схватљивог. Само је човек великог дара и „изузетне дисциплине, која иде до емоционалног и интелектуалног аскетизма“,¹⁴ која тражи стрпљење и упорност, предани рад и дисциплиновање огромне ерудиције, могао у то проникнути и саткати фреску којом пролазе најразличитији типови и појављују се највећи контрасти: „У тој и таквој земљи имамо с једне стране питоме овчице које мирно иду под нож, а с друге стране атентаторе и револуционаре који изазивају опште превртаније од 1914. наовамо.“¹⁵

За Андрића, Војислав Ђурић ће казати: „он је, скоро непрекидно, лебдео изнад босанског простора и у магли његове историје проналазио и уметнички оваплоћивао безбројне несрећне, убоге и заборављене душе, које су немо провеле век у тами и којима је требало дати облик и глас зарад људске

¹³ Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, стр. 206.

¹⁴ Милан Будимир, „Иво Андрић“, Београд, *Андрићев зборник*, 1962, стр. 6.

¹⁵ Милан Будимир, „Андрић и антика“, стр. 239.

правде и зарад тога да знамо какви смо били да бисмо знали какви јесмо и какви бисмо могли и морали да будемо“.¹⁶

Јер, та земља, само споља и површно посматрана, могла је изгледати једнолична и непокретна. У њеној дубини укрштао се најчудеснији сплет различитих религија, народа и класа, култура и традиција, настао оштрим сударањем Истока и Запада на њеном тлу, за неколико векова. И сваки пут, кад настану ванредне прилике, показивало се да је сплет змијски. „Треба да наиђу дани као што су ови па да се право види шта све живи у овој вароши која је просута као шака зрња делом по стрмим падинама околних брда, делом у равници око реке. Треба да се деси овако нешто као ово што се десило, или можда и неки мање крупан догађај, па да разголити све што се крије у овим људима који иначе работају или дангубе, расипају или сиротују по стрмим или кривудавим махалама које личе на вододерине. Као свака оријентална варош, Сарајево има своју факир-фукару, што у овом случају значи руљу која живи десетинама година повучена, раштркана и привидно припитомљена, али која се у оваквим приликама, по законима неке незнане друштвене хемије, одједном сједини и букне као притајен вулкан, ригајући огањ и блато најнижих страсти и нездравих прохтева. Ту масу лумпенпролетаријата и ситног, гладног грађанства сачињавају људи различни по својим веровањима, навикама и начину одевања, али једнаки по унутарњој урођеној и подмуклој суровости и дивљини и нискости својих нагона. Припадници трију главних вера, они се мрзе међусобно, од рођења па до смрти, безумно и дубоко, преносећи ту мржњу и на загробни свет који замишљају као своју славу а пораз и срамоту комшије иноверца. Рађају се, расту и умиру у тој мржњи, тој стварној физичкој одвратности према суседу друге вере, често им и цео век прође а да им се не пружи прилика да ту мржњу испоље у свој њеној сили и страхоти; али кад год се поводом неког крупног догађаја поколеба устаљени ред ствари и разум и закон буду суспендовани за неколико сати или неколико дана, онда се та руља, односно један њен део, нашавши најпосле ваљан повод, излива на ову варош, познату иначе због своје углађене љубазности у друштвеном животу и слатке речи у говору. Тада све оне дуго задржаване

¹⁶ Војислав Ђурић, „Иво Андрић“, Београд, Институт за теорију књижевности и уметности, 1962, стр. 6.

мржње и притајене жеље за рушењем и насиљем, које су дотле владале осећањима и мислима, избију на површину и, као пламен који је дуго тражио и најпосле напokon добио хране, загосподаре улицама, и пљују, и уједају, ломе, све док их нека сила, јача од њих, не сузбије или док не сагоре и малакшу саме од свога беса. Затим се повлаче, као шакали подвијена репа, у душе, у куће и улице, где опет оживе годинама притајене, избијајући само у злим погледима, ружним узречицама и опсценим покретима.

Тај сарајевски бес мрзости, који столећима негују верске установе, коме погодују климатске и друштвене прилике а подржава га развој историје, избио је и сада и сручио се на улице модерног дела града које су грађене са другим претпоставкама, за другачији ред и начин опхођења.¹⁷

Нико боље од Андрића неће проникнути у драму преврништва и открити психологију човека са свом драмом коју такав положај са собом носи, драмом у којој се сударају све оно што је био и оно што је постао, јер веза с коренима никад се не прекида, ма колико се то желело, ма шта се чинило. Остане нешто што личи на „црну пругу која с времена на време, за секунду-две пресече груди надвоје и заболи силно“,¹⁸ а траје до смртног тrena. И ништа је не може одагнати ни почињени зулуми и крвави трагови какви су остали иза Омерпаше Латаса, нити начињене задужбине попут Мехмедпашине ћуприје на Дрини; а вишеградска ћуприја не беше му једино што је подигао у завичају, њему на помен а људима на корист.¹⁹ Андрић, што му се ретко дешава, у вези с Мехмедпашом пребрегава његове историјски потврђене везе са завичајем и непрекинуто сећање само зато да би била истакнута она веза која остаје на несвесном нивоу, опомена коју не поништава заборав, не прекида време.²⁰ Рески бол, као сечиво посред груди, који је носио градитељ моста носиће и његов чувар Алихоца Мутевелић осећајући „оловни бол у грудима“. Тај преврнички бол, од свесне или несвесне кривице, не умире с директним преврницима. То је бол који се преноси потомству, наслеђује од предака, опомена и предсказање. Андрићев Омерпа-

¹⁷ Иво Андрић, *Госпођица*, стр. 98, 99, 100.

¹⁸ Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, стр. 25.

¹⁹ Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић*, Београд, Српска књижевна задруга, 1971, стр. 359-377.

²⁰ Петар Цацић, *Исио*, стр. 62, 63.

ша Латас крсти се навиклим покретима из чега се види да то није глума подешена за сусрет са гатачким кнезом Богданом Зимоњићем, јер ако су покрети *навикли*, ради се о ритуалу који се упражњава учестало и без сведока.²¹

Има и одвећ разлога да се каже како „Андрићеви романи показују нашу историју тачније и филозофски дубље неголи историографски списи који су о њој написани“.²² Јер историографија бележи само оно што је појединачно, без тежње према општим формама духа, а код Андрића налазимо баш то. У Андрићевом делу спајају се психолошко и митско, историја и легенда, допуњавају се и супротстављају, истовремено.²³ Андрићева метафора, својом сугестивношћу, превазилази оквир одређен временом и омеђен местом, с њом је српска прича досегла висине с којих се види цео свег. И зато је у расправи на тему српског идентитета, Андрић незаобилазан.

У књизи *Са Ивом Андрићем*, на питање Љубе Јандрића да ли прати савремену књижевност, Андрић је одговорио да му стање очњег вида то не допуншга, јер кад би оно време које може одвојити за читање потрошио на то, не би могао читати оно друго. А то друго били су Вук, Његош и народна песма. „На моју младу душу - казао је - ништа није оставило такав печат као народна песма. Она ме је и у сну и на јави узимала за руку и одводила на Косово, на мегдане, у хајдучке дружине.“²⁴ Том приликом подсетиће на став Максима Горког: „Читајте Пушкина, учите од Пушкина и бежите од оних који вам говоре да је застарео“.

Народна песма и Његош јесу пут којим се стиже у средиште Андрићевог дела, а његово дело ћуприја преко које се ступа у *Горски вијенац* и народну песму - да нам се *Горски вијенац* отвори на непознатим странама, а народна песма проговори неизреченим стиховима.

(*Преузето из: Ђуро Бодрожич, Српски идентитет, СКЗ, Богдад, Књижевна задруга СНВ, Подгорица, 2016*)

²¹ *Исио*, стр. 58.

²² Станко Кораћ, *Андрићеви романи или свијет без боја*, Загреб, Просвјета, 1970, стр. 15.

²³ Петар Цацић, *Исио*, стр. 8.

²⁴ Љубо Јандрић, *Исио*, стр. 230.

Шћепан АЛЕКСИЋ

СРБИ ИЗМЕЂУ ЗАПАДА И ИСТОКА

Прошло је више од двјеста година откако су Срби подигли виле, косе, крампове, мотике и понеку сабљу и пушку, у настојању да се ослободе средњевјековног мрака и турског ропства. Исто толико траје и модерна српска историја. А за та протекла два вијека трају и расправе и спорења на тему да ли су Срби ближи Западу или Истоку и коме више припадају. Наравно, сво то вријеме постоје и они Срби који тврде да не припадамо једнима ни другима него да смо своји и на своме. Лијепо је рећи и још љепше чути то „своји и на своме“ и тако би онајбоље и било кад би како могло да буде, али је тешко повјеровати да је икад тако било. Сви мали народи и све нејаке земље, хтјели то или не, морају да се прислањају и наслањају на велике и јаке, па тако и Срби. Уосталом, добро је знано да су и Срби, попут свих других малих и нејаких, увијек били уз некога и са неким. Али са ким и уз кога? Уз Запад или уз Исток?

Одговор на то питање је сасвим једноставан: Срби су били и остали уз Запад, па се зато за њих комотно може рећи да су народ Запада.

Оваква једноставна и категорична тврдња, наравно, захтијева и темељито образложење. Захтијева прије свега због тога што ће многи, који су се бавили и још увијек се баве овим питањем, устати против ње, тврдећи да је неаргументована, нечињенична, па самим тим и потпуно погрешна. Устаће онајприје политичари и то управо они који су се посве предали моћном Западу, али би исто тако, бирача и гласова ради, жељели да се сврстају у оне који подржавају и које подржава Исток, као да врана истовремено може стајати на два коца. Потом ће на ред доћи поједини умјетници код којих је срце увијек у првом плану, па ће, као и у свим ранијим приликама устати први и на основу својих осјећања, тврдити да смо били и остали ближи Истоку. А на Истоку је велика, моћна и непобједива православна Русија. За њима устаће и историчари. Они ће тражити тврде доказе, документа, папире...

Никакви, међутим, ни папири ни документи ту нису потребни. Треба само поћи од већ знаних и давно доказаних и утврђених историјских чињеница, па ће се видјети да је тврдња како припадамо Западу, потпуно аргументована и необорива. Зато пођимо редом.

Кад је 1804. године избио Први српски устанак под вождом Карађорђем Петровићем, Срби се се, жељни слободе и бољег живота, ослањали на свакога ко је хтио да помогне, само да би се избавили из вишевијековног турског ропства. Помагао им је понеко и понешто, нико превише и нико мимо властитих интереса. Много више Исток, односно царска Русија, него Запад. И чим је Наполеон Бонапарта, са моћном француском војском, најсилнијом и највећом у дотадашњој историји свијета, 1812. године, кренуо на Русију, српски устанак је био угушен и докрајчен. Русија, заузета властитом невољом и борбом за пуко одржање, више није могла да помаже, па су Турци то искористили, дочекавши свој жељени час освете. Турско обећање да ће Срби живјети у миру и мировни уговор са Русијом о ненападању Србије, наравно, није више важио, као што уосталом у историји човјечанства, сем пуке силе, никада ништа није ни важило. Све је и тога пута, као и у свим ранијим и каснијим приликама, било и остало према оној народној: „Јачи тлачи“ и „Није вјера тврда у јачега“. Туска је жешће него икад кренула на Србију, па је Вожд Карађорђе био принуђен да пребјегне у Влашку, а српски народ се дао у бјезанију по шумама и планинама. Било је, међутим, и оних Срба који нису успјели да побјегну, па су друмови и градови по Србији данима били закићени њиховим главама и тијелима набијеним на колац. Запад, који је увијек заузет властитим питањима и проблемима, наравно није стигао да помогне, премда су Срби тражили помоћ и са те стране, тврдећи успут да њима и припадају.

Други српски устанак, који је плануо 1815. године, био је по много чему сличан претходном угушеном устанку, а првенствено по томе што се помоћ тражила и са Истока и са Запада. И тога пута више је, међутим, помагао и помогао Исток. Разлика је била у томе што устаничко руководство није одмах тражило све него се до циља ишло постепено. Тај устанак донио је устоличење династије Обреновић која ће, почев од родоначелника Милоша па до посљедњег Александра, са краткотрајним прекидом од 1842. до 1858. године, владати Ср-

бијом практично цијели остатак 19. вијека. И за сво то вријеме Обреновића владавине, историја нас то учи, Србија је била орјентисана углавном према Западу, премда је и Исток имао утицаја. Прозападна аустрофилска политика дошла је посебно до изражаја у вријеме краља Милана. Са те стране су стизали савјети и очекивана помоћ, које је увијек било тек толико да се не би могло рећи да је никако није ни било и тек ради тога да би се одржао утицај. Додуше, помагала је и Русија, и то више него Запад, али се о тој помоћи није превише говорило. Зато историја и вели да је скоро цијели период владавине Обреновића био обиљежен углавном прозападном политиком. У то вријеме једна од водећих свјетских војних и економских сила Аустроугарска, имала је великог утицаја на Србију и у Србији јер су се Обреновићи увелико ослањали на њу, бранећи се тако од Турака и ослобађајући се поступно од турске владавине. Тако је углавном било све до 1903. године, када су у такозваном Мајском преврату убијени посљедњи из династије Обреновића краљ Александар и његова жена краљица Драга Машин. Додуше, краљ Александар Обреновић се у вријеме своје владавине добрим дијелом почео окретати и према Истоку и одржавати добре везе са Русијом, али се никада до краја није ослободио западног утицаја.

Није само Србија у то вријеме водила прозападну политику него је и друга српска држава Црна Гора била под западним утицајем. Такође је историјска чињеница, којој одавно нису потребни никакви додатни докази, да је црногорски књаз а касније краљ Никола Петровић, водио прозападну политику, увелико се ослањајући првенствено на Аустроугарску монархију. Тако је било и остало све до Балканских ратова, а поготову послвије познатог догађаја у Сарајеву када је у атентату, на Видовдан 1914. г. хицима из пиштоља, Гаврило Принцип убио аустроугарског престолонаслѣдника Франца Фердинанда. Краљ Никола није могао издржати притисак јавности, па је тешка срца пристао да се придружи Србији, односно у Првом свјетском рату силама савезницама које су је подржавале.

Враћајући се поново Србији као српској матици, најприје ваља рећи да се Мајским превратом и поновним доласком династије Карађорђевић на власт, у погледу вођења државне политике пуно тога промијенило, али је упркос свему, државна орјентација остала практично иста. Наиме, Запад је и даље остао она страна свијета од које се помоћ очекивала и на

коју се онајчешће гледало и њихов глас онајвише ослушкивао. Сада, међутим, више није у првом плану Аустроугарска као пријатељска земља, којој краљ Петар Први Карађорђевић окреће леђа, али јесу друге западне свјетске силе, у првом реду Француска, али и Енглеска. Русија је и даље ту, али је у другом плану.

Први свјетски рат и период стварања и постојања заједничке државе јужних Словена, познате најприје под називом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца а касније Југославија, само су учврстили западни утицај код Срба. Француска и Енглеска тој новој држави биле су ослонац и заштита. Београд то уосталом није ни скривао него на сва звона оглашавао заборавивши потпуно на Исток, чему је свакако доприносила и чињеница да је, послвије Октобарске револуције 1917. године, Русија кренула стопама комунизма и социјалистичког друштвеног уређења.

Други свјетски рат код Срба је посебна прича. Требало би написати цијеле дебеле студије да би се објаснио положај Срба, њихова опредјељења и утицаји на њих током тога рата, највећег у историји човјечанства. Чудно је и тешко објашњиво да се историчари данас мало баве тим занимљивим и тешким, а још увијек историјски недовољно испитаним периодом наше прошлости. Додуше, неко може рећи да је о томе периоду наше историје писано и превише што и јесте чињеница. Али све оно што је написано у периоду социјализма, писали су побједници или они који су били уз њих. Због тога је све написано и објављено у доброј мјери и подређено једнопартијском комунистичком систему. Све оно што је о том периоду наше историје писано послвије, односно од деведесетих година прошлога вијека, када се поново враћа вишепартијски систем, углавном се своди на критику периода социјалистичке револуције и система, критику која је често историјски неутемељена и непоткована чињеницама, па је понекад ближа политици и политиканству него историји. У тим текстовима и књигама социјализам и социјалистичка револуција су често Србима криви за све и свашта. И док се наши историчари и издавачи посљедњих деценија орјентишу на Први свјетски рат, у вези са којим и нема превише непознаница и недоумица и који је поприлично изучен, изузимајући наравно чињеницу да је тај период наше историје у оно социјалистичко вријеме био помало запостављен, Други свјетски рат се данас, намјерно или случајно, код

нас прескаче и заборавља. Али оставимо се тих коментара јер су то питања за једну посебну опсежну расправу, па се вратимо основној теми и запитајмо – да ли су Срби током Другог свјетског рата били ближи Истоку или Западу?

Одговор на то питање је једноставан и недвосмислен: Срби су у том периоду наше историје били углавном под утицајем Запада и са те стране очекивали сваку врсту помоћи и заштите. Додуше, Срби су током Другог свјетског рата, били разједињени и међусобно завађени и зарађени, али су, упркос тој чињеници, практично све стране биле орјентисане према Западу. Пођимо редом.

Званична и од многих непризната Влада Србије, на челу са Миланом Недићем, била је под потпуним утицајем нацистичке Њемачке, а Њемачка је била и остала Запад. Југословенска војска у отаџбини, скраћено најчешће дефинисана као четници, под командом Драже Михајловића, била је у потпуности препуштена западним савезницима, дакле Енглеској и САД. Комунистичка Народноослободилачка војска Југославије, скраћено означена као партизани, такође је била под утицајем западних савезника, дакле Енглеске и Америке. Овдје ће се побунити многи историчари, бивши и садашњи политичари и теоретичари, тврдећи да су партизани и њихово руководство били потпуно орјентисани према Совјетском Савезу и Црвеној армији, односно према Русији. Партизанска прича и тврдње да желе да изграде бољи свијет, односно земљу радника и сељака, све по узору на Совјетску Русију, заиста је ишла у том правцу. На тим тврдњама се заснивала и њихова популарност код српских широких народних маса, па је то у највећој мјери и допринијело да постану побједници и заиста и отпочну са изградњом нове Југославије и то све на социјалистичким основама. Али завиримо мало побоље у тај период наше историје, односно Други свјетски рат, па ћемо се увјерити да партизанско руководство, на челу са Јосипом Брозом Титом, није баш мислило онако како су народу причали. Помоћ и признање су прије свега тражили од Запада, дакле од савезника Енглеске и Америке. И добили су је у љето 1943. године, па су тако, након Пете непријатељске офанзиве, односно доласка енглеске војне мисије, званично признати као једина снага у Југославији која се бори против Хитлерове Њемачке и њихових помагача. Енглеској и Америци чак су боље одговарали и комунисти, према којима у тим земљама постоје

патолошка мржња и страх не мањи него према фашизму, него четници и југословенска влада у Лондону. Енглеска и Черчил су чак наговорили или можда присилили југословенског краља Петра Другог Карађорђевића да на Радио Лондону званично прочита саопштење да се у Југославији само партизани боре против фашизма и да само они имају подршку Југословенске владе у изгнанству. У истом том прогласу наложено је припадницима Југословенске војске у отаџбини, односно четницима, да се прикључе Народноослободилачкој војсци Југославије, односно партизанима, са којима су се жестоко тукли, а то је практично значило да се предају у руке својих најжешћих непријатеља који су према њима били немилосрдни сматрајући да су великосрпство и Србија највећа препрека и брана до освајања власти и успостављања новог поретка. Није историјски доказано нити је до сада гдје помињано, али није ни немогуће да су Јосип Броз Тито и најуже југословенско партизанско-комунистичко руководство још 1943. године тајно договорили сарадњу са Западом и окретање леђа СССР-у, што се касније и десило. Од периода савезничког западног признања и почиње успон и снажан раст партизанског покрета, који је 1945. године, завршетком Другог свјетског рата, постао побједник и кренуо са успостављањем власти и новог поретка у Југославији.

Тих првих година по Другом свјетском рату, можда су широке народне масе, првенствено Срби као најбројнија нација, која је уосталом најснажније и најпреданије и подупирала комунизам, имали утисак да је Југославија потпуно орјентисана према Истоку, односно СССР-у. Тешко је, међутим, закључити на који начин је размишљало најуже комунистичко руководство, на челу са Јосипом Брозом Титом, и да ли је оно већ тада имало јасну визију ослањања на Запад и тајне договоре о сарадњи са замљама тог дијела свијета. Ако је у то вријеме још и било дилема, све су оне разбијене 1948. године избијањем Резолуције Информационог бироа. Југославија и њено руководство су, у договору са Западом првенствено САД, потпуно окренули леђа СССР-у односно Истоку. Услиједио је дивљачки суров и крајње бруталан обрачун са неистомишљеницима из властитих редова, такозваним информбиривцима, који су изразили подршку Истоку. Југославија и њено руководство у потпуности почињу да се ослањају на САД и Запад. Наоружање и војна опрема, потом и храна, одјећа и машине стижу са те стране, додуше под изговором да ће то све послужити у случа-

ју скорог напада СССР-а и све уз тврдњу да имамо снаге сами да се одбранимо. Комунистичко југословенско руководство се, међутим, у потпуности ослања при том на Америку и њене савезнике, дакле на Запад и од њега тражи заштиту, коју је уосталом и добило. Тако је сво вријеме владавине Јосипа Броза Тита, односно постојања социјализма, може се комотно тврдити, Југославија била чврсто ослоњена на Запад, упркос сталним тврдњама да је ријеч о самосталној и несврстаној земљи. О томе јасно свједоче и подаци да је цјелокупна југословенска индустрија рађена по западном моделу, првенствено цивилна али и војна. Онога тренутка кад је Запад ускратио подршку, односно одлучио да разбије и распарча Југославију, сва та индустрија је једноставно доживјела крах. Додуше, друштвени поредак је био другачији од западног, али је у свему осталом тражена и добијана подршка Запада.

Настављајући хронолошки причу о Србима и њиховим везама и ослањањима на велике и јаке, стигли смо и до распада Југославије, чији је вијек истекао након више од 70 година. Стижући до тога времена треба се одмах запитати – а гдје су Срби током грађанског рата у Југославији и да ли су се више приклањали Западу или Истоку? Одговор је опет једноставан: Срби су и у том периоду били искључиво орјентисани према Западу. Таква тврдња стоји упркос чињеници да се Запад односно НАТО пакт, бомбардујући Србе најприје 1994. и 1995. а потом и 1999. године, отворено ставио на страну српских противника Хрвата и Бошњака. Срби и њихово руководство уствари нису ни имали прилику да се приклоне Истоку све да су то и хтјели. СССР се, наиме, распао, а Русија била толико слаба да није могла помоћи ни сама себи, а не коме другоме, па је и било логично да се српско руководство о свему договарало и преговарало са Западом. Можда је у том периоду наше историје српски народ живио у лажној заблуди ослањања на Исток и Русију, тјешећи се да му нико ништа не може ако је то тако, али је стварност била сасвим другачија. Чак је и српски лидер Слободан Милошевић, кога је Запад сатанизовао заједно са народом који је водио, био орјентисан према тој страни свијета. Кад је рат завршен Запад се сурово обрачунао са њим и свим другим виђенијим и значајнијим Србима, који су били непослушни и нису на вријеме испунили захтјеве које су диктирали НАТО, Америка и Европска унија. Хашки трибунал и данас ради и судећи према изреченим пресудама и свему оста-

лом, очигледно је да је и створен првенствено ради Срба. Нека Србима и њиховом руководству никада више не падне на памет да се противе моћном Западу, да буду непослушни и да се не држе савјета који са те стране долазе него да одмах и извршавају оно што им је и савјетовано или, боље речено, наређено.

Све српске владе у 21. вијеку биле су и остале прозападне. То првенствено важи за Србију, а потом и за Републику Српску, али и за Црну Гору која је, слагала се са тим њена тренутна власт или не, такође српска земља. Све најјаче, најзначајније и најбројније политичке партије у Србији, Српској и Црној Гори данас, орјентисане су према Западу. Свака од њих у своме програму има строго зацртан пут према Нато и Европској унији као приоритетан задатак и правац који, како се то политичким рјечником најчешће каже „нема алтернативе“. И не само то него све те партије подршку сваке врсте првенствено проналазе на Западу. Тамо су им и савјетодавци и наредбодавци, често и финансијери. Ако се некад могло и рећи да српски народ није западно орјентисан и да је прозападна политика резултат одлуке ужег руководства односно режима, данас свако мора да призна да су управо грађани прозападно орјентисани и да управо они и желе да припадну Западу. Да није тако не би на изборима убједљиво побјеђивале странке које у свом програму имају зацртан улазак у Нато и Европску унију. За оне које су другачије програмске орјентације мало ко гласа, па једва да понека од њих успије пребацити гласачки цензус и угурати се у скупштинске клупе са свега по пар посланика.

Ако се све то зна онда се мирне душе може констатovati: Срби су били и остали народ Запада. И ту би причи о томе коме припадају и камо стреме Срби, био крај.

Треба се, међутим, још само запитати и ко је кроз историју Србима више био пријатељ и више помагао – Исток или Запад?

И ту је одговор једноставан – помагали су једни и други. Исток ипак више.

Образлажући тврдњу да је Исток ипак више помагао, треба се поново вратити више од двије стотине година уназад, па се присјетити Првог и Другог српског устанка. У оба су се Срби највећим дијелом ослањали на царску Русију без које тешко да би имали прилику и да помисле на подизање буне. Русија им је била не само заштитник и помагач него и земља

на коју су се угледали на сваки начин и по свему. Из Русије су у Србију стизали бројни добровољци, који су својим знањем, искуством и храброшћу дали велики допринос српским побједима и коначном ослобађању из вишевијековног турског ropcтвa. И у каснијим свим приликама током 19. вијека Србима је помоћ стизала из Русије упркос чињеници да је српска власт била више наклоњена Западу него Истоку.

Слично је било и у 20. вијеку. Са историјског гледишта данас се, на основу много чега, може тврдити да су Срби у Првом свјетском рату били искључиво ослоњени на Француску и Енглеску, али не треба заборавити ни улогу Русије. Примјера ради, да руски цар Николај Романов није запретио да ће Русија иступити из рата и потписати мир са Аустроугарском и Њемачком, велико је питање да ли би Французи и Енглези икада послали бродове да на грчко острво Крф превезу потпуно исцрпљене српске војнике.

Надаље, и у Другом свјетском рату, Југославију односно српске крајеве нису ослобађале ни Енглеска ни Америка него славна совјетска Црвена армија, наравно уз садејство јединица Народносолободилачког покрета, односно партизана.

Па и на крају 20. вијека, када је дошло до грађанског рата у Југославији, Русија је, иако поприлично немоћна и недовољно утицајна, помогла Србима. Да ње и њене ријечи није било, наравно и чињенице да је Запад морао респектовати и такву Русију, Срби би вјероватно прошли и још горе, па не само да би им били отети Српска Крајина и Косово и Метохија него вјероватно и Војводина, а Републике Српске не би ни било.

И још се само на крају треба запитати: коме су Срби кроз историју више били захвални за помоћ – Истоку или Западу?

Одговор је и у овом случају једноставан и без било какве додатне расправе, једини могући: Срби су много више били захвални Западу него Истоку.

Образлажући овакав категоричан став, превелико објашњење није ни потребно. О ономе и онима који упомоћ пристигли са Запада Срби су додјелјивали и додјељују бројна одликовања и друге почести, подизали им споменике и славолуке, писали о њима књиге и давали им улице по бројним својим градовима. Истовремено, руски добровољци, којих је било знатно више, су брзо багателисани и још брже заборављани.

Примјера ради, у југословенском грађанском рату у српским редовима није било превише добровољаца са стране, али међу онима који су били највише је било Руса. У Босни и Херцеговини и Српској Крајини, борећи се у српским редовима, више је чак погинуло Руса него добровољаца из Србије. За њих данас не само да нема никакве захвалности него су у Србији уклоњена и сва скромна спомен обиљежја подигнута у њихову част. А и у Републици Српској, не само да их нема превише него је и оно мало што постоји исувише скромно, па се данас дешава да се руска помоћ у том рату код Срба заборавља и намјерно скрива.

Још једна незаобилазна чињеница која Србе сврстава међу народе Запада, садржана је и у српском писму. Срби су, наиме, поред националне ћирилице, за своје званично писмо прихватили и латиницу која је дошла са Запада. Тако су сада код Срба оба та писма потпуно равноправна. Успут ваља напоменути да су остали народи, попут Руса, Бугара, Грка и других, задржали своја национална писма. Код Срба, међутим, латиница не само да је равноправна него је и писмо које се знатно више користи од националне и традиционалне ћирилице. Примјера ради, у Црној Гори ћирилице данас нема ни од корова, а на све оне који се још увијек служе тим писмом, актуелна власт гледа са подозрењем и сумњом, прећутно их сврставајући у своје противнике, односно оне који се, како се то политичким рјечником каже, противе европском путу напретка и бољег живота. И не само у Црној Гори, него је и у Београду, ћирилица скоро потпуно протјерана. Тог писма има само на званичним установама, док су бљештеће и шљаштеће рекламе, затим натписи фирми и све остало оку видљиво, на латиници. Није много боље ни у Републици Српској. Дјелује нестварно а помало и тужно да Срби, у Републици Српској и Србији, редовно негодују кад се у Федерацији БиХ и појединим дијеловима Хрватске лупа и црним спрејом крижа ћирилица, а сами се слабо служе својим националним писмом. Да ли је честа употреба латинице код Срба последица помодарства, жеље да се пословно буде ближе економски јаком и неприкосновеном Западу или је у питању нешто треће, тешко је одгонетнути. Истину, међутим, не треба заобићи, ма каква она била.

Због свега треба на крају још само гласно рећи: Срби су народ Запада!

Дамјан ЋУЛАФИЋ

АМАЛГАМИ РУСКЕ И СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ЕСЕЈ

Позив да, својим скромним, уводним, словом, отворим изложбу највеће словенске – руске књижевности, доживио сам као недовољно заслужену част, али, истодобно, и као велику одговорност, и то као одговорност пред руским писцима – класицима, првенствено, тим „учитељима и мучитељима“, на којима сам васпитаван, који су ме образовали, и уз чија дјела је и мој, рођењем беспрекоран, вид почео рано да слаби. Не жалим за видом очињим, јер је утицајем руске писане, романсиране, поетске, религиозно-философске, правне и друге мисли и ријечи, које сам упијао, отворен духовни чеп мога бића за супраллокална и надземаљска пространства словенске душе и свијета.

Намјерен сам да руској литератури приђем, у методолошком смислу, компаративно, па да кажем да и она, као и српска књижевност, коријене има у усменом казивању и приповиједању. Ти зачеци десили су се на селима, у народу. Почетне литерарне усмене форме су – стих и поезија – а нарочито она која је славила јуначке подвиге народних првака. Та, прва, руска јуначка народна пјесма је у историји и теорији књижевности позната под називом – *билина*. Билине су живјеле пуним животом међу Русима до 17. вијека, али невоља је та да су кодификоване тек, негдје, од 18. вијека (и то је рађено врло скромно), док се интензивније записивању билина приступа у чудесном вијеку руске књижевности, у 19. вијеку. Персоналитет се јавља као основни сужејни моменат у билинама, па су теме тих казивања били познати народни јунаци, а међу њима, рецимо: Иља Муромц, Љоша Попович, Добриња Никитич, трговац Садк и други. Усмена књижевност је код Руса, дакле, као и код Срба, као и код многих (да не кажемо свих) културних и цивилизованих народа Европе и свијета, претеча класичне и модерне књижевности. У поезији су билине смијениле *историјске пјесме*, које се се, наравно, на њих надовезују, али које су реалне, без елемената бајке (или какве друге ире-

алне књижевне врсте), а чији су јунаци историјске личности, попут: Ивана Грозног, Петра Великог и других.

Темпорално, са билинама (чија је окосница народни јунак), у руском народу онога доба, појављују се књижевне форме са изразито религијским мотивом, као и, уосталом, код Срба. Ствараоци поменутих написа су, махом, црквени посленици, који су, због познавања језика, који је, у то вријеме, био општеусвојен као књижевни, имали ексклузивну могућност да читају и пишу. „Стара руска књижевност није писана на руском, већ на старословенском језику, језику цркве, који је донет са Балкана... Стара Русија је, дакле, имала два писана језика: свакодневни руски, практичан језик, и црквенословенски, књижевни језик“. Религијска нит није прожимала руску литературу и стваралаштво само у споменутом, почетном, периоду, већ је она њен стуб од „Кијевског периода“ (11-12. в.), преко „периода кнежевина“ (средина 13-крај 15. в.), па све до тзв. „Московског периода“ (16-17. в.). Књижевна форма, која је трајала, од почетака, до краја Средњег вијека у Русији, а коју је испуњавао конфесиони тренутак, кретала се између житија, љетописа, посланица и расправа, односно у руској старој и средњевјековној књижевности доминирају хагиографски списи и византијске теме.

Тако, у 11. вијеку, дакле у Кијевској Русији, хагиографско стваралаштво је у зачетку. Оно се вишевјековно развија и свој зенит доживљава у 16. столећу, и то стварањем „Великих минеја“ (који представљају потпуну збирку живота свих светаца, за сваки мјесец), а који су састављани по методолошким упутствима митрополита Макарија (око 1482-1563). „Велики минеј“ је *non plus ultra* руске старовјековне и средњевјековне хагиографске продукције. Но, незаобилазно је нагласити да је Кијевски период – и период „љетописне књижевности“, која је у Руса, као и код Срба, била изузетно важна литерарна активност, а врхунила је у љетописима: „Повијест о минулим временима“, „Несторов љетопис“ и у „Првом новгородском љетопису“, свима створеним у 11/12. вијеку. Као што се да закључити, настанак руске писане књижевности коинцидира, временски, приближно са настанком српске (при чему треба имати обзира за периодизацију српске књижевности, јер се научни ставови о њеном почетку разилазе – од оних који тврде да је српска књижевност настала у 9. вијеку, превођењем *Светишћој иисма*, са јелинског, од стране Свете Солунске Браће Ки-

рила и Методија, до оних који су несаломиви у констатацији да је српска писана књижевност настала у цркви Светог Петра и Павла, у нама сусједном Бијелом Пољу, писањем *Мирослављевој јеванђеља*, у 12. вијеку). Како год било, неспорно је да су и једна и друга почеле да броје прве године другог тисућљећа свога живота.

На тзв. „Кијевски период“ надовезао се „период кнежевина“, у ком је, тачније у 14. вијеку, стварана и чисто световна биографска књижевност. Два најбоља дјела тога типа су: „Житије Александра Невског“ и „Житије Димитрија Донског“. За житије Александра Невског се, и поред ставова књижевне доктрине, могу наћи легитимна мишљења (особито код Руске и Српске Православне Цркве) да и оно спада у хагиографску литературу, а оно је, као такво, нама, Васојевићима, много ближе.

Од 15. стољећа се смјењују „посланице“ и „расправе“, које исписују – монаси, кнежеви или цареви – намећући своје идеје. Жестини сличних списа супротставио се знаменити „Домострој“ (или „Кућни ред“), анонимног аутора, који је проповиједао миран, породичан и домаћи живот.

Доцнија, „Московска Русија“, у књижевности (а и у историографији) памти се по величању тзв. Трећег Рима, послије којег, по профетовој ријечи, „четвртог неће бити“. Глорификација је најоучљивија у опширном љетопису, компилованом у Москви, под насловом „Књига о степенима царског родословља“, - та „горостасна, фантастична генеалогичка московских царева.“

Занимљиво је да је штампа у Московској Русији уведена 1560. године. Ако се узме у обзир чињеница да су Срби почели да штампају 1494. године (на Цетињу, црквену књигу „Октоих“), онда и тај податак гордо свједочи о међупреплетености руског и српског интелектуалног литерарног сазријевања.

Међутим, по изласку из Средњег вијека, Русија, у 17. и 18. вијеку, улази, у друштвено-политичком смислу, у доба кризе, али кризе која није онемогућила да настане језички раскошно дјело „Житије протопопа Авакума“, по многима ремек-дјело старе руске књижевности. Ти, тешки, вјекови родили су велике руске писце: Димитрија Ростовског, Симеона Полоцког, Феофана Прокоповича, као и прве модерне руске писце: кнеза Кантемира, Тредијаковског, Ломоносова. Овог посљед-

њег је Висарион Григоријевич Бјелински, чувено име руске књижевне критике 19. стољећа, сматрао зачетником модерне руске књижевности. А Михаил Ломоносов (1711-1765), хемичар и физичар, издвојио се и као филолог, јер је творац новог руског стиха – „силаботонски“ – „који почива на правилној наизменичности наглашених и ненаглашених слогова“. Но, осим модерног правца у књижевности, у 18. вијеку расцвјетава се и пулољак театра. Смјењују се драмски писци: Владимир Лукин, Јаков Књажин, Василије Капнист, и, особито, Денис Фонвизин (1745-1792).

Међутим, тешке социјалне и политичке околности у Русији нијесу престале доласком 19. вијека. Наиме, вијек, можда, најтежих околности у којима се руска књижевност развијала, родио је највеће, свјетске, писце. Историографија руског цара Николаја I (1825-1855) памти и по његовим прогонствима књижевника. За његову личност се везују непочинства према многим руским писцима: смртна казна за декабристу Риљејева, протјеривање у Сибир Достојевског, Чернишевског и Королјенка, заточење Горког и Писарева. Публициста Чаадајев је, чак, 1836. године декретом проглашен лудим. Под Николајем I се, како каже историја књижевности, „ћутало на свим језицима“. Али, снагу руског духа, отеловљеног у књигама његових носилаца, експонира и то да 19. вијек у Русији није вијек цара, већ вијек класичне руске књижевности, писаца: Аксакова, Чернишевског, Жуковског, Грибоједова, Љермонтова, Салтиков-Шчедрина, и многих других. То је вијек руског реализма, реализма Гогоља и Тургенјева, психологизма и богословља Достојевског, натурализма Толстоја, поезије Пушкина и Њекрасова, критике Бјелинског, кратке приче доктора Чехова, практичног духа Доброљубова и Херцена. Величину епског захвата руског романа изразио је понајбоље мађарски философ Ђерђ Лукач, казавши да „код Достојевског и Толстоја нема нове литерарне форме, него изразито 'новог свијета'„ Ова философска премиса је на линији максиме да је постављени тоталитет једног књижевног лика најуспјешнији као Чичиков код Гогоља, или Обломов код Гончарова. Коначно, „роман са најснажнијом трансценденцијом ка епопеји“ створио је руски писац 19. вијека. Напоредо са тим, над српским 19. стољећем гордио се философско-богословски свесловенски дух Владике Рада, по многим највећег словенског пјесника, уз Пушкина.

На темељу тог „великог вијека руске литературе“ на-зидан је 20. вијек. Са несмањеном страшћу, умјетничком жес-тином и квалитетом су на свјетски литерарно-артистички про-сценијум приступили (неко у отаџбини, неко у туђини) вели-ки, тада совјетски, а у ствари руски, писци. И док су славу срп-ске културе свијетом проносили Андрић, Црњански, Павић, Ћосић, Киш, Булатовић, Бећковић, Владика Николај, и многи други, совјетски период руске књижевности обиљежили су: Ремизов, Блок, Мандељштам, Ахматова, Цветајева, Хлебни-ков, Мајаковски, Буњин, Јесењин, Андрејев, Пастернак, Ба-бел, Леонов, Замјатин, Зошченко, Еренбург, Островски, Шо-лохов, Солжењин, Јевтушенко, Вознесенски, Бродски, Ша-ламов... Не би, сложићете се, свијет био исти без Андрићевих ћуприја, фратара и несрећника, без неизбројаних запета у ре-ченици Црњанског, без морбидно-реалног свијета Булатовића, без глагољивости и знања Владике Николаја и Аве Јустина, али би немјерљиво био сиромашан и без стиха Мајаковског и Јесењина, без техницизма Замјатина, сатире Зошченка, свједо-чења Еренбурга о руској расијаној интелектуалној елити, без стила Шолохова, документарне емпиричке истине Шаламова и Солжењинина, продаје Јевтушенка и Бродског...

Захваљујући Цветајевој знамо да је умјетничко дјело „плод труда и чуда“, захваљујући Бабељу како се ствара при-чом фрагментаран роман, захваљујући Пастернаку да је поези-ја исто што и проза, захваљујући Солжењинину да је „за укус мора довољан један гутљај“.

И у 20. стољећу су Срби и Руси градили своје књижев-не културе. У протеклом вијеку Срби свијету дадоше једног, а Руси пет књижевних нобеловаца.

И, ето, поштована господо, неколико спона руске и српске књижевне историје, неколико историјских књижевних паралела, као послуга за кројење интегралног повијесног амалгама ове двије словенске цивилизације.

Етички пориви и нагони интелектуалног поштења ми налажу да нагласим да су у савременом свијету и друштву најснажнија копча међу књижевностима, ипак, преводиоци, а ми се, Беранци, можемо похвалити да су са руског језика на српски преводили и, чак, претакали из једног у други језик, људи беранских коријена: академик Милосав Бабовић (један од најзначајнијих слависта свога доба, у свијету), Радован Ла-лић (чије име носи и наша, градска, библиотека), Радован Зо-

говић (знаменити српски пјесник), а мало је познато да је и недавно преминули књижевник и новинар Влајко Тулафић, међу својим рукописима, оставио неколико десетина пјесама руских поета преведених на српски језик.

Руска писана ријеч је оправдала њихову народну пословицу: „Потоци хуче, а велике ријеке теку тихо.“

Своју данашњу ријеч могао бих свести дистихом Марине Цветајеве, којег бих и ја, недостојан, могао упутити несагледивој руској књижевности:

„Ко те призва, грешно,

У моје дане младе?“

али се одлучих да своју љубав, и љубав домаћина, према руском народу и стваралаштву, изразим цитатом Светог Петра Цетињског, ријечима којима је Свети Владика завршио свој „Тестамент“, антиципирајући потенцијалне реакције које, у ово вучје вријеме могу измамити, као што су и мамиле:

„Исто тако да Бог даде и ономе који би вас од вјерности к благочестивој и христољубивој Русији одлучити поискао и свакојему, ако би се који од вас Црногорацах и Брђанах нашао да помисли одступити од покровитељства и наде на јединородну и јединовјерну нашу Русију да Бог да јаки те од њега живо месо отпадало и свако добро временито и вјечно одступило.

Свијема пак добријема, вијернијема и који гођ ово моје потоње писмо послуша и изврши, да буде моје најусрдније, отачаско и архипастирско благословеније од рода у род и ва вијеки вјекова – амин.“

(Изговорено на отварању изложбе *Руска књижевност*, у оквиру вишедневне свечаности „Дани руске културе“, Беране, 25. јул 2017. године)

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

II-44374

ГОРСКИ
ВИЈЕНАЦ

ВЛАДИКЕ ЦРНОГОРСКОГА
ПЕТРА ПЕТРОВИЋА
ЊЕГОША

1813
ЈУБИЛЕЈ
1913

ПРЕВЕДЛА
ПРВО ИЗДАЊЕ У ЦРНОЈ ГОРИ
КЊИЖАРА А. РАЈИВАЈНА
ЦЕТИЊЕ

1913

ЦИЈЕНА 1 ПЕРПЕР

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Горан КОМАР:

*Повеља монаха Симеона (Немање)
манастѐиру Хиландару*

Ненад Р. КЕБАРА

Синиша Кордић – ѧесник бића

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ :

*Срби у ѧуѧој ису јарославској
ѧосадској човјека 1721- 1722. ѧодине*

Небојша РАШО:

*Вицко (Маѧов) Триѧковић – Поднојолски
(1870-1938)*

11/13
1997.7
ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ

Приредио
АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

33.5.1. 24

»ОБОД«
ЦЕТИЊЕ
1996

Горан КОМАР

ПОВЕЉА МОНАХА СИМЕОНА (НЕМАЊЕ) МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ

Препис повеље Св. Симеона манастиру Хиландар чува се у манастиру Пива. Када је краљ Александар Обреновић посјетио свету царску лавру манастир Хиландар 1896. године, поклоњена му је оригинална повеља. Документ је до 1914. године чуван у Народној библиотеци Србије када је нестao. На повељи се налазио златни печат са натписом на грчком језику. Повељом су се бавили и издавали је многи истраживачи српске старине, а овај препис који се чува у Пиви, објавио је Радичевић у листу „Јавор“ 1885. године. Сматра се да је повеља настала после издавања хрисовуља византијског цара Алексија III јуна 1198. којим рушевни Хиландар ставља под власт монаха Симеона и Саве, а прије упокојења монаха Симеона 13. фебруара 1199. године.

Овдје се доноси текст преписа сачуван у Пиви уз употребење са текстом повеље штампаним у зборнику: **Владимир Мошин, Сима Ћирковић, Душан Синдик, Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књ. I, 1186-1321, Београд, 2011, 68-69.**

Како подвлачи акад. Михаило Динић који је интензивно изучавао требињску и хумску властелу, елемент из хумске повеље кнеза Андрије Мирослављевића који истиче древност његове владалачке лозе (као хумске)¹, мора говорити за старост и аутохтоност рода. Кнез Андрија се, дакле, на историјској позорници Јадрана јавља јако рано. Када он каже: „како су и моји стари имали с вашими старјејшимима у стари закон“, тада свакако не мисли на свог родитеља великог хумског кнеза Мирослава. Када се гледа у томе смјеру, тада постаје јасно да је старо гробље у Врањевом Селу², као и читава та регија зале-

¹ Михаило Динић, Хумско-требињска властела, Београд, 1967, 4

² Tihomir Glavaš, Nekropola knezova Nikolića u Vranjevom selu kod Neuma, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, NS Arheologija, sv. 42/43, 1989. Горан Ж. Комар, Ћирилични натписи

ђа Неума, неоцјењиво важна за српску народну политичку и црквену историју. Још једном, у свим државним актима-повељама па и оним регионалних великаша, истиче се древност тековине пријатељства, а капацитет-легитимитет се налази у старини рода. И у свим случајевима и документована историографија³ подупире низ. Па и само свједочење Св. Симеона садржано у акту највишег ауторитета у држави, у повељи Хиландару 1198/9., која као јавно-правни акт свакако води рачуна о своме међународном плану, сугерише древност посједа Хумске земље. И ту се говори о древности рода: „...дарова нашим прадедовима, и нашим дедовима да владају овом земљом српском...“, али и територијалном опсегу који се придодаје: „...и подигох погившу своју дедовину и придодах од морске земље Зету са градовима“⁴. Стефан Првовјенчани указује на: „велики метеж у оној страни српске земље, и Диоклитије, и Далмације, и Травуније...“, „...а он изиђе из буна њихових у мјесто рођења својега, по имену Диоклитија“. Немања се означава као „сакупилац пропалих земаља отачаства његова“. Овдје се, заиста, јасно говори о изласку из буна, али се такође јасно оцртавају побуњене области као искључиво приморске. Каже се: „...он изиђе“. Када говори о градњама цркава, Првовјенчани истиче да Немања „Дошав, нимало не задоцнив, поче

Старе Херцеговине (са прегледом крстова), треће издање, Подгорица, 2016, 64, 110

³ Као истраживач који није школовани историчар, али истраживач који је видио насеља и гробља Хума и Босне, можда ми и припада, сасвим примјерено, улога особе која ће угрозити свој научни дигнитет изношењем одређеног низа утисака и тврдњи. Зашто овдје не рећи: утисак је да је и критичка историографија могла западати у екстремизам и замку негирања појава које су очигледне, а ни једнога часа ми није намјера побијати тешке и стратешке погрешке националних романтичарских писаца и историчара који су постајали метом оштрице првих научника који су улагали велике напоре да упознају сачувану архивску грађу. Али, погледајмо дјелове књиге Павела Ј. Шафарика „О пореклу Словена по Лоренцу Суrowјецком“, Архив Војводине, Нови Сад, 1998, 56-59: о погледу Грка и Римљана на „варварске народе“; 128-140: о имену „Срб“. Такође: Јелица Стојановић, Употреба лексема од основе срб- у српским средњовјековним изворима (граматички и семантички аспект), Слово, часопис за српски језик, књижевност и културу, година XIV, број 51, август 2017

⁴ Слободан Продић, Из рукописне племените баштине, Трбиње, 2013, 23

журно зидати у отачаству свом...“ И у Савином житију Св. Симеона каже се да Немања „придоби од приморске земље Зету са градовима“⁵ Онако како сугеришу многе касније исправе, хајде да овдје поменем само писмо папи упућено у периоду патријарха Јована (Кантула), Немања излази са мора⁶. Ова потреба Првовјенчаног да истакне интензитет подизања ипак отвара питање искључиво реактивирања древнијих сједишта Цркве у Хуму у којем се не приступа градњама изнова. Та се област тиме, могуће, указује као политички безбједна-стабилизована, а црквено-градитељски поткријепљена. Немања је знао да у процесу укључивања у свијет византијског „комонвелта“ постоји само једно црквено одређење – православно. А „доње земље“ се тако, можда, у почетку бацају током фронталног наступа у Византију (као земље под доменом Рима). Низ значајних аутора-пионира (Јиречек, Ковачевић, Самарцић, Деретић, Радојчић), указало је на заборав у народу ранијих српских владара прије Немање, јер је за клир и династију и вјерну властелу, постојао само родоначелник Немања,

⁵ Слободан Продић, Савино житије Светог Симеона Мироточивог као историјски извор, Шибеник, 2013, 67

⁶ Ивана Коматина, Велико краљевство од прва: крунисање Стефана Немањића и “традиција Дукљанског краљевства“, Историјски часопис, књ. LXV, Београд, 2016, 23; Владика Јоаникије (Мићовић), Слово о Немањи, Свевиђе - лист епархије Будимљанско-никшићке за вјеронауку, хришћанску културу и живот цркве, март 2017, бр. 107, 4-7; Зашто је поменути и увјерење старих српских историчара попут архимандрита Јована Рајића о поријеклу Немањића из Захумља: Ј. Рајић, Историја словенских народа, Немањићи, Мрњавчевићи и Грбљановићи, Бранковићи, Београд, 2003, 36-40 / Историја разних словенских народа објављена у Бечу 1794. године. Писац је заснивао на архиепископу Данилу, М. Орбину, Лукарију. Историје политичког живота народа, по моме увјерењу, носе крупније зрно неизвјесности, нетачности, него предање. У вези са историографијом у дјелу Данила: Милош Благојевић, Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II, у: Архиепископ Данило II и његово доба, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, децембар 1987, Београд, 1991, 139-154; Станислав Хафнер, Данило II као средњовековни историограф, у: Архиепископ Данило II и његово доба, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, децембар 1987, Београд, 1991, 131-137. Име и Немања и Завида присутно у Далмацији: Јиречек-Радонић, Историја Срба, књ. I, 1988, 147-148, нап. 2 и 4.

па се историјски темељ конституише његовим именом⁷. Немањин политичко-црквени национални програм је овјерен печатом Рашке епископије из древног обухвата Василијеве византијске катедре. Утисак је да се са постигнућем циља – крунисањем Стефана, учинило могућим истаћи истину о поријеклу која је посредно исказана и раније: азъ велн жѣпанъ немана пѣшаю сплѣканы да си излазе свободно ѡ мою землю и сѣа ми растка ѡ хльмскѡ землю.. Ни Немања ни Стефан у повељама 1198-99, и даље, не помињу Хум као тековину освајања, а Стефан у животопису оца каже: поврати и Диоклитију и Далмацију. Јован Кинам каже о византијском освајању Далмације, али и устанку Срба 1172. на који су Србе потакли Венети⁸.

У повељи Хиландару Немања каже: ...обновихъ свою дѣдннѡу и больше оутврѣдихъ бжню въ подокнию и своєю моудростию дановъ ми ѿ вѣа. и въздвнгохъ погнѣвшю свою дѣдннѡ. и приобрѣтохъ ѿ морскѡе земле зетоу и съ градовы... По мом осјећају Немања казује о обнови и бољем утврђивању своје дједине (цјеловитошћи српске земље) и одмах, даље, подизању погинуле (пропале) своје дједине и приобрећењу од морске земље Зете са градовима. Очигледно је да термин обрѣтохъ важан за тумачење овог дијела текста повеље. На још једном мјесту у повељи, у сусрету са Хиландаром, употребио је Немања ову ријеч: ...нзидохъ нзъ ѿуства своего .въ стоюю горю и обрѣтохъ монастырь нѣколн бѣвшн зовомы хиландаръ въведенне стѣе и прѣславне влѣуице наше бѣе ндѣже не бѣ камень осталъ на каменн ноу разваленъ... Како је познато обрѣтати

⁷ Лука Мичета, Стефан Немања. Настанак европске Србије, III издање, Београд, 2013, 105-106. Корисно је погледати: Јован Ковачевић, Историја Црне Горе, књ. прва, Од најстаријих времена до краја XII вијека, Редакција за историју Црне Горе, 1967. Показује се истицање у раним списима поријекла из Рашке, а у свим изворима послје крунисања Стефана Првовјенчаног из Дукље и Далмације. Утисак је да се са постигнућем циља – крунисањем Стефана, учинило могућим истаћи истину о поријеклу. Веома је користан и подстицајан рад: Иван Д. Стевовић, Прве српске епископске цркве. Запажања о историји и архитектури, Зборник Матице српске за ликовну уметност 44, Нови Сад, 2016, 41. Како су историчари 19. вијека гледали на старе владаре види се и у: Младен Црногорчевић, Писма, Херцег Нови, 2001, 41-41: писмо Ђорђу Стратимировићу/приредио Горан Комар.

⁸ Реља Новаковић, Поводом података о Растковом боравку у Захумљу, у: Свети Сава. Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175-1975, Београд, 1977, 25-28

(обрѣсти - обрѣж - обрѣшн) значи *налазити*⁹. У традицији Цркве овај глагол се употребљава у смислу налажења скривеног, забаченог, изнова налажења, на пр. Главе Св. Јована Крститеља. Српски владар, сада калуђер, свакако у мислима има глагол „налазити“, „проналазити“, у смислу његове употребе у традицији Цркве Истока.

Немања у овом тексту нигдје не помиње Хум нити Рас. Он Зету са градовима издваја из „морске земље“, али и цјелокупности српске земље-дједине, налазећи је као Главу погинуле своје дједине. У повељи Немања помиње Српску земљу: ...дарова нашимъ прадѣдомъ и нашимъ дѣдомъ обладати сиювъ землювъ сръбскоювъ... Када касније, 1207-8., велики жупан Стефан Немањић потврди Хиландару поклоне свог оца поменуће: снѡвъ землювъ сръпскоювъ.

Хумски кнез Стефан Мирослав, ктитор цркве Св. Апостола у Бијелом Пољу у свом натпису не помиње Немању. Миодраг Марковић у детаљном раду посвећеном завршним словима ктиторског натписа великог кнеза скреће пажњу на помен Немање у Благајском натпису и натпису Мавра Кацафранга (1194. и 1195). Тумачење аутора слова: „О“ и „Х“ као ознаке године прикраћене за цифру за хиљаду, води нас у 1162. годину¹⁰. Познато је да је из тог периода сачувано мало докумената за историју Србије. 1155. окончан је рат Угарске и Византије и са власти је збачен српски жупан Урош II, да би на власт ступио његов брат Деса. Поуздано је, према византијским изворима, да је управљао облашћу код Ниша и да га је цар Манојло управо 1162. довео на власт у Рашкој¹¹. Мавро Орбин казује да је Деса сахрањен у манастиру Св. Петра и Павла код Требиња. Коначно, слиједећи нит предања које биљежи Орбин, ваља погледати и на чињеницу укопа жупана Грда и Прибилше у Полицама (Св. Јован, Требиње). Уколико у виду имамо предпоставку о ступању Немање на трон великог

⁹ Петар Ђорђић, Старословенски језик, Матица српска, 1975, 252, 255

¹⁰ Миодраг Марковић, О ктиторском натпису кнеза Мирослава у цркви Светог Петра на Лиму, Зограф 36, Београд, 2012, 37-38

¹¹ Јованка Калић, „Српски велики жупани у борби с Византијом“ у: Историја српског народа, прва књига: Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Београд, 2000, 206-207

жупана 1166., старији брат Стефан Мирослав¹² могао је четири године раније подићи или проширити цркву у Бијелом Пољу.

Не треба заобилазити ни предања. На примјер, наш народ говори да је једно црквиште у Дријеви (Кастел Габела), ктиторско дјело Немањиног оца. Стоји у Бјелопавлићима и традиција о селу Кујава као имену Немањине сестре.

Нигдје се у овим раним државним актима Немањића не помиње освајање, запосједање Захумља. Након 1217-1227. године краљ Стефан Првовјенчани ће учинити поклон манастиру Св. Марије на Мљету: *и семоу же манастирю прѣтѣныѣ влѣтнице наше гѣѣ еце въ млѣтѣ снѣ дароую отоукоу всѣ и бабыно поле оу дрогомѣ отоуцѣ оу крѣкрѣ црѣвъ стѣа вида ѣннуоу ѣ съ поповомѣ люкомѣ стѣо стѣфана и стѣа гесорѣнѣ (сада се виде слова) а меге нмѣ въ соутѣ жоулыманѣ ѿ мора до мора и ѿ дгоуге стране ѿвъ мѣпоужьнице ѿвъ мора до мора оу стонѣ црѣвъ светаго ннколы снѣ да боуѣтъ метохне стѣ еце млѣтѣскке црѣвъ и внноградн коупль шпате црѣвннмѣ добытѣкомѣ да боудѣтъ црѣвы оу рѣцѣ и оу жрьновьннцн прѣ доубровннкомѣ снн всѣѣа да боу(доу)тъ црѣвн.*

Српска историографија ипак је ускраћена за поглед у дубину периода који је морао носити развијену ћириличну писменост и коначно црквеност¹³. Јосип Врана је 1960. објавио

¹² Јавила су се и мишљења да Мирослав није рођени брат Немањин, већ рођак, као и да сходно томе, Захумље није удеона кнежевина - није била у саставу Немањине државе: Борислав М. Радојковић, Политички положај кнежевине захумске у време владе рашког великог жупана Стевана Немање, Историјски записи св. 1, година XIII, књига XVII, Титоград, 1960, 21-22, 24. Овакво је мишљење одбачено, али корисно је скретање пажње на Хиландарски летопис који каже да је Немања дошао на чело српске земље која се звала Рашка у вријеме Емануела Комнена у 24-тој години његова владања, а да је његов брат Мирослав у то вријеме био кнез Захумске, док су Далмацију држали Грци. Овај рад, по мом утиску, доноси доста стварних наговјештаја државно-правног статуса Захумља као изузетно високог, самодржавног, у хришћанском јединству његовог владара са братом. Користан је и поглед на Ансбертову историју крсташког похода Фридриха I у којој се кнез Мирослав означава као владар Хелменије и Крације. Истиче се, такође дистанцираност Мирослава у сукобу Немање са браћом и уговарањима брака његовог сина Тољена, те предвиђени положај Тољена који казује за аутономију његове државе.

¹³ Григорије Острогорски, Порфирогенитова хроника српских владара и њени хронолошки подаци, Историјски часопис 1,

рад којим показује аутентичност Бабинопољских¹⁴ повеља захумских владара 11. и 12. вијека. Потпуним одбацивањем аутентичности ових докумената ускраћени смо за слику политичко-територијалних расчлањивања српске земље у комнинском периоду. Ј. Врана, по мом скромном мишљењу, у обзор историје, и то ране историје Захумља, враћа захумске кнезове Љутовида и Хранка, па и Славогоста (име Хранко у натпису сачуваном у проскомидији цркве Св. Петра у Петропавловом манастиру-Требиње као *Храмко*, а Славогостићи су село у Бобанима надомак Требиња). Деса¹⁵ је своју даровницу Венедиктинцима из Апулије учинио 1151., а његови предчасници

Београд, 1948, 24-29. Није могуће не истаћи и чињеницу присуства стогодишње пукотине: непостојања сачуваног преписа са протографа Браће просветитеља, али у радовима на тему примарности једнога од два словенска писма истичу се увијек хипотезе да је ћирилица била и прије Ћирила уређена у Бугарској, чињеница присуства ћириличких допуна у српском Маријином Јеванђељу, коришћење Писма од стране Словена два вијека прије Браће Просветитеља, препис књиге Малих пророка попа Упира Лихија „из куриловице“ (1047): Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1987, 20-22

¹⁴ Бабино Поље је једно од најстаријих насеља на Мљету. Населили су га Словени кроз 7. и 8. вијек, када су миграцијама према западу острва наишли на плодно тло. Према легенди, име дугује старици којој је велики жупан Захумља Деса 1151. поклонил земљу као награду за савјете које му је давала за време борбе са дуком Ремином. Док та „старица“ заправо значи дванаест бабинопољских родова, који су, у знак захвалности за учествовање у бици против Римљана на западу острва, добили земљу уз плодно поље. Границе земље тих дванаест родова видљиве су и данас те оне оцртавају данашњих дванаест бабинопољских заселака. Током 11. вијека становници Бабиног Поља граде прву цркву коју су посветили Светом Панкратију, првом заштитнику острва. Захумски кнез Љутовит поклања цркву Св. Панкратија и цијели посјед који је био везан за њу опату Петру, запретивши свим осталим становницима да ни на који начин не смеју угрожавати или ометати тај посед.

¹⁵ Јованка Калић, *Византијски извори за историју народа Југославије том IV*, Византолошки институт САН, посебна издања, књ. 12, Београд, 1971, 59-60, нап. 141; 63, нап. 152, 64 (код Јована Кинама); 139, нап. 105 (код Никите Хонијата). Помишља се да је Деса власт у Рашкој могао преузети 1162. Помиње се повеља из 1151., истиче се да се о његовом животу мало зна прије него се умјешао у борбе у Рашкој, те да је његова дјелатност у Зети византијским писцима остала непозната

почастили су Венедиктинце са Локрума који су подigli цркву Св. Панкратија, али не и манастир. Ј. Врана тиме објашњава укључивање припадника реда из Апулије. Аутор говори и о повељи бана Борића и стонског епископа Гаврила са баном Растимиром, те коначно, одлуци Првовјенчаног који опредјељује Венедиктинцима са Мљета¹⁶. Ј. Врана подсећа: „Још више треба размислити о томе, хоћемо ли са *Šišićem* прогласити измишљеном личношћу и бана *Rastimira*, који се спомиње међу издavaocима последње бabinopoljsке исправе. Prema мишljenju повjesничара *Mihaila Dinića* *Nemanjin* sin *Rastko* prije svoga odlaska u manastir upravljao je dvije godine *Zahumljem*, pa bi i ova isprava, ako dokažemo njezinu autentičnost, mogla poslužiti kao dokaz, da je *Zahumlje* bilo ona pokrajina, koju, prema riječima *Domentijanove* biografije, roditelji dadoše *Rastku* „u oblast i na veselje njegovim slugama“¹⁷. Историја српског народа (2000) у склопу расправе о заснованости тезе о постојању од Василија II засноване теме Србија указује на разматрања Јадрана Ферлуге у *Византијским изворима III* који је питање теме оставио отвореним. Говори се овдје о повељи кнеза Љутовида коме се не оспорава историчност, а који би, као протоспартар, ипат и стратег Србије и Захумља, даривао локрумским Венедиктинцима посјед на Мљету¹⁸. Брзо послије рада Ј. Вране, стигао је прилог Ивана

¹⁶ Josip Vrana, *Isprave zahumskih vladara iz XI. i XII. St. O Babinu Polju na otoku Mljetu*, *Historijski zbornik*, godina XIII, Zagreb, 1960, 155

¹⁷ J. Vrana, *Isprave zahumskih...*, 158. У наше вријеме учињена је опаска о могућој садржини Благајског натписа (који је оштећен будући уграђиван у гробницу Кате Борас), гдје је могло стајати име Растка: Ивана Коматина, Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века, Београд, 2016, 220, нап. 809

¹⁸ Љубомир Максимовић, Тријумф Византије почетком XI века, у: *Историја српског народа*, прва књига. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Београд, 2000, 173, нап. 12; 174. Ипак, вјерујем да убудуће треба дужну пажњу посветити овим питањима. Када је нестало цара Василија (1025) наступила је криза у држави, а тек од осамдесетих година 11. вијека збивања у Србији су јаснија. Јавља се жупан Вукан са братом Марком и он је везан за дукљанску династију. Срби се по први пут шире преко линије Рас-Звечан-Пећ. Вукан дјелује и у Дукљи послије смрти краља Бодина 1101., а почетком 12. вијека јавља се Угарска као чинилац експулзије. Српска династија је и могла чинити продоре на Косову обилазећи домене дукљанске. Угри су потчинили обалске градове и Босну до треће

Кампуша којим се доносе аргументи за аутентичност Десине повеље¹⁹. Аутор пружа преглед ранијих тумачења подсјећајући на мишљење Ф. Шишића о Десином запосједању Захумља и узимању Требиња око 1148. Био би, по Шишићу, исправан датум, интитулација, короборација са тачним низом свједока, као и писар, свештеник Матија. Винку Форетићу припада заслуга за проналажење у Дубровачком Архиву два акта кнеза Десе из 1151. И Грегор Чремошник први Десин акт сматра ваљаним, док Михаило Динић то оспорава²⁰. Аутор истиче и чињеницу да је и препис Десине повеље 1338. даван на увид млетачким правницима и да је Венедиктинцима управо на томе темељу дато право на Мљет за вријеме прије Првовјенчаног²¹. Расправљајући најдубљу српску историју Владимир Ћоровић помиње давнашње писмо рашког жупана Вукана византијском суверену Алексију I 1093²². Не треба подсјећати да је Мљет и након продаје Стона Дубровнику остао у посједу српске државе²³.

исконн сътвори бѣ нѣо и земљю и убоки на нѣн и блгословн ие и да нмъ властѣ на вѣн тварн своен и поставн овн царѣ доугне кнезе ннн владнкы и ко моуде дасть пасти стадо свое и съблоудати е ѿ всакога зъла находештаго на не тѣмъже (група приређ.): темъже) братне бѣг прѣмн-ло(с)тнвы оутвърдн гръке цѣрѣмн а оугре краљмн и когожде езника раздѣ-лнвъ и законъ давъ и н'равы оуставъ и владнкы надъ нмн по правоу и по законуу раставъ своєю прѣмоудростню тѣмъже по мнѣозѣн его и нѣнзѣмѣрнѣн мнлостн и убокѣколюбно дарова нашнмъ прадѣдомъ и нашнмъ дѣдомъ овладати снѣвъ земловъ сръбьсковъ и въсакѣко бѣ строе на оуныша убокѣкомъ не хоте убокѣун гнѣлан и поставн ме велнега жоупана нареуенаго въ свѣтѣмъ крѣщенн стѣфана неманѣу и овновнхъ

деценије 12. вијека. Занимљиво је и питање политичког савезништва српске куће са Угрима у контексту свеопштег прихватања угарске круне (Босна, обала)

¹⁹ I. Kampuš, Novi prilozi o lokrumskim falsifikatima i Desinoj darovnici pulsanskim benediktincima, *Historijski zbornik*, godina XV, Zagreb, 1962, 318, 321, 324. Доноси преглед ранијих настојања

²⁰ I. Kampuš, *Novi prilozi...*, 317-320

²¹ I. Kampuš, *Novi prilozi...*, 321

²² Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, IV издање, Зограф, Ниш, 2001, 120

²³ Погледати: Дејан Јечменица, Хрисовуља цара Стефана Душана Дубровчанима са два пратећа акта, *Стари српски архив* књ. 11, 2012, 57: 1349. године; Раде Михаљчић, Мљетске исправе цара Уроша, *Стари српски архив*, књ. 3, 2004, 75, 79: 1357. године

свою дѣдиноу и больше оутвердихъ бѣни въ подокню и своєю моудростию дановъ ми ѿ бѣа. и въздвигохъ погнѣбшюю свою дѣдиню. и приобрѣтохъ ѿ морске земли зестоу и съ градовы а ѿ арьбанасы плоть а ѿ грѣуке земли лабъ съ льпанемъ гльбоунцоу рѣке загрѣлатоу лѣвуе вѣлицѣ лепаницоу и божнювъ подокню и сконмъ троудомъ та вса приобрѣтъ поспѣшенемъ бжнемъ миръ и тихость въсьпрнемьшоу (группа приреж.): въсьпрнемьшоу) влѣѣствоу моемоу ѿ вьсоуда заухъ пощравати мысль свою и пооуавати оумъ скон въждѣлѣвати и пещи се ѿ дѣи своен въ которое (группа приреж.): которе) унсло въ утень бѣдоу вѣднь страшнаго сѣда и како ен мощно (группа приреж.): ми мощно) въспрети ми англъско и апѣстольски образъ и послѣдовати влѣ(н)уемъ глаголомъ: възмыте нго мое на се и наоунте се ѿ мене тко кроткъ есмь и смѣрень срѣцель нго бо мое благо и брѣме мое лько есть. мннѣвоувоу же вѣрѣмени многоу влѣка мон прѣднлостивы не прѣзрѣбь молениѣ съ плѣсканиѣ своего нъ тко щедры трѣдоположннкъ и мьздовьздаатель нже рече нескврннми сконми оустн не придохъ призваати праведннкъ нъ грѣшннкъ въ (группа приреж.): ко) покѣнне и мьнѣ по милосрѣдню его вьнезапоу приклоуѣшоу се вѣрѣмени тсно. и вса мнра сего усть и слава ни въ утѣ же ми вьмѣнена бы(ть) и вьсоу красотоу жннѣ сего и дивно възрѣнне тко и дымъ ми бы(ть) виднмо а хѣва любви паце привезоваше се къ мьнѣ аще и къ недонстонноу и вьнезапоу оставивъ владнѣство мое и въ самѣбь разлнунѣ мѣхѣу нзвольшоу тако и прѣстѣн госпѣжди бѣи и сподѣб мѣ грѣшнаго стѣго нга его благаго. и шѣщнника мѣ сътвори устьнаго и англъскаго и аплѣскаго образа малаго и великаго селоу же коньуавшоу се о мьнѣ (группа приреж.): мьне) оустрою селоу вьваемоу оставнхъ на прѣстолаѣ моемъ и въ хѣ (группа приреж.): хѣ) дарованѣмъ ми (группа приреж.): н) влѣѣствѣ лоуѣвьнаго ми сѣна стѣфана велинаго жоупана и севастократора зети ѿ бѣа вѣнѣуанаго кнрь алезнѣ цѣа грѣукога и аште и недостаннъ рабъ хѣу нареши се нмѣонъ мннхъ вѣгословнхъ и всакнмъ вѣгословенемъ ткоже вѣгослови нсакъ и ткова сѣа своего еже поспѣшьствовати емоу ѿ всакомъ дѣлѣ блазѣ оу влѣѣствѣ своемъ и благосрѣдѣвннѣ на миръ крѣстнѣнскы и ѿ црѣквахъ пещи се и о слоужещнхъ въ ннхъ и никакоже быти зазорноу ѿ вѣсѣхъ творьца и гѣ. по сѣмъ же нзвольенемъ влѣкы моего нѣ хѣ ткоже вѣщаваеть писанне некотори же прѣрокъ въ ѿуствѣ своемъ прнеть есть наухѣтъ подвизати се мысль мѣбь нзннн ми ѿ знаннѣ моего и дѣти и постнгноутн нѣкое мѣсто и тоу полоуунтн спѣсенне и не оставн мене влѣка мон и моего желаннѣ пауе ко раджеть се ѿ грѣшннцѣ кающи се .нзидохъ нзъ ѿуства своего .въ стоую гороу и шѣрѣтохъ монастнрь нѣколн бывши зовомы хнландарь вьведенне стѣе и прѣславнне влѣунце наше бѣе ндѣже не бѣ камень остаъ на камени ноу развалень ѿноудъ и потрѣднвъ старость свою поспѣшьствоуѣшоу ми сѣноу ми велнемоу жоупаноу стѣфанѣу съподѣбн мѣ влѣка мон быты емоу кѣнтнороу и уести его погнѣбшѣе вьзнскахъ и шѣновнхъ и по нзвольеннѣ

владѣнцѣ вѣце .н да ере нспроснхъ парнке оу цѣра оу призьрѣнѣ да дахъ ѿ
 ннхъ манастирѣ оу стѣн горѣ стѣн бѣн .оу мнлаѣхъ .непрѣкнца .момоушоу
 .сламодравѣ .ретнклоу .трѣзнне .ретнвѣщнца .трѣновѣць .хоуа .н дрѣга
 хоуа .н трѣгъ тѣнге н дѣва .винограда тѣнге насаднхъ н оуланѣнне .д.
 еднѣн оу трѣпезѣхъ дѣгн оу давѣшорѣ .трѣн .ѣ голншевѣ .уѣствѣн .ѣ
 парнѣхъ . а за конмѣжде оуланѣннкомѣ .по дѣва уловѣка .н планноу
 .богауоу а ѿ влахъ .радово соудѣство н лѣрѣгево .а вѣсеге влахъ .р. ѿ. н
 дахъ ѿ бытъка уѣто моге н оу зетѣ ковнѣ н солн .л. съ поудовѣ н аке
 кѣто оудѣ манастирѣскнхъ лѣдн бѣжн нан влахъ одѣ велнега жѣпана нан
 код ннога кога да се бракау опетѣ .ако лн оудѣ жоупаннхъ лѣдн прнходе
 ѣ манастирѣске лоудн да се бракау опетѣ .н вѣса елнко дахъ
 манастьбѣревн оу стѣоу гороу .да нѣ трѣбѣѣ нн моемоу дѣтетевн нн моемоу
 .оуноуѣетевн .нн мо(емоу) ро..моу нн нномоу ннкомоуѣре ако лн кѣто сне
 прѣтворн (да) моу бѣѣ соудн .н да моу е соупѣрнннца стѣ бѣа на
 страшнѣомѣ соуднщн ономѣ н ѣзѣ грѣшнннкѣ ннмѣсонѣ.

кр^с нмѣѣ

+

н подѣпсанне : ~

Билешка на полеђини: Илија В. Наранчић терговац из Ужица.
 Шаљем ову Диплому пи(в)ском манастиру. У Ужицу 1850га
 м(есе)ца октонбра 13.го.

В Х Е Л Н Ж У П Р М В К Л Д Т Н К
 С Е Н П О А В П Н С Х В
 Т Ж З Д К Н Е З В М Н Р О С Л Ф В Л
 Т К Л В М А С Е Н П О А В П Н С Х В

Потписи жупана Стефана Немање и кнеза Мирослава на уго-
 вору са Дубровником 1186. године

Ненад Р. КЕБАРА²⁴

СИНИША КОРДИЋ – ПЕСНИК БИЋА

Апстракт: Песништво Синише Кордића²⁵, скрајнутог ме-ђуратног српског аутора, сагледава се у три важна аспекта:

²⁴ lirakragujevac@gmail.com. Главни уред ник у Издавачком предузећу *Лица*, Крагујевац

²⁵ Синиша Кордић (Пожаревац 1897 – Београд 1977) се родио у грађанској породици. У Пожаревцу је завршио основну школу (1904-1908) и нижу гимназију (1908-1912), а вишу започео у Ужицу (1912-1913), у чему га је прекинуо почетак рата. На прагу пунолетства учествовао је у повлачењу са српском војском преко албанских врлети на Крф. Нашао се у пробраном делу српске младежи која је у току Првог светског рата упућена на школовање у Француску. Матурантски течај (1916-1917) положио на Српском универзитетском батаљону у Жозијеу, на Филозофском факултету у Београду (1923) дипломирао је на групама за француски језик са књижевношћу и упоредну и југословенске књижевности. Од 1921. године до пензионисања (1953), као привремени предметни учитељ, суплент, професор и директор разних гимназија у Србији (Београд, Зајечар, Ниш и Врњачка Бања) и као писар провео је свој радни век, одликован је Орденом св. Саве V реда (1924). Писао је и објављивао у многим листовима и часописима; оснивао их и уређивао књижевну рубрику (*Свешки љрејлед* 1921, *Прејечча* 1927-1931); издавао независне публикације у сопственом и у издању његових пријатеља и поштовалаца. Жанровска амплитуда тих прилога кретала се од дневних до есејистичко-манифестних у критици, афористичких, песничких и романа (*Песме о мени* 1922; *Умејносћ и неумејносћ* – есеји и критика 1924; *Необичан свеш, живош и доживљаји Ивана Пејровића* – психолошко-сензационални роман 1930; *Разговори са самим собом* – афоризми 1936; *Пробуђења* – одабрана дела 1972). Осим есеја, песама, романа и афоризама, неизоставна су и две краће приповедне целине, дужине приповетке, које су неки сврстали у мемоарско-путописне текстове: *Мој љријајшељ*; *Госјодођа Теф* (*Свешки љрејлед*, бр. 4. и бр. 7, 1921. Други светски рат затекао га је на месту директора гимназије и обележио његов каснији друштвени живот, будући да се нашао међу потписницима *Ајела срјском народу*, који је окупациона

а) у светлу негативне књижевне критике репресивне друштвене свести; б) између традиције и модернизма; в) као песништво посвећено истраживању бића.

Кључне речи: критика, традиционално, модернистичко, логички и лексички појам, биће

КРИТИКА И СУДБИНА ПОЕЗИЈЕ

Присуство Сенише Кордића у српском песништву након Првог светског рата са данашње временске дистанце није лако сасвим тачно проценити; његов улазак у узбуркани књижевни живот почео је песничким прилозима у листовима и часописима истовремено са књижевно-критичком активношћу, најчешће, о савременицима. Критичко сведочење о овоме писцу које су оставили његови савременици обилују експресивним изразима привржености или одбојности, насталим као резултат вануметничких и ванкњижевних потицаја, више на афективној основи доживљаја личности песника а готово нимало на процени његовог песништва. Савременицима у међуратном периоду од песничких текстова била је доступна, изузев прилога у часописима, само његова прва књига *Песме о мени* (Кордић 1922), а ми ћемо имати у виду и неупоредиво комплетније издање поезије у закаснелим одабраним делима у књизи *Пробуђења* (Кордић 1972).

О његовом песништву после тога у српској књижевној јавности објављена су само два прилога. То су текстови Радомира Константиновића (Константиновић 1983) и Радована Вучковића (Вучковић 2003). У њиховим закључцима нећемо наћи коначне одговоре на питања о Кордићевој поезији, али они нам дају, готово колико и сама поезија, разлоге да их не изоставимо из нашег увида. Треба најпре кренути од онога што су ноторне чињенице, чије познавање није без значаја; наиме, нити један нити други поменути књижевни историчар није се бавио само Кордићевим песништвом, него су равноправно анализовали свеукупно жанровско присуство овог писца. Констан-

власт изнудила од српске научне и културне елите. Неки од потписника, по ослобођењу, ургентно су ликвидирани, а други, међу којима је и Сениша Кордић, били су осуђени на тзв. грађанску смрт. Појава његових, раније објављиваних, одабраних дела *Пробуђења* пет година уочи смрти (1972) у потпуно новој културној и књижевној атмосфери, у том књижевном тренутку, није имала никаквог утицаја.

тиновић је и више од тога узимао у разматрање, он је Кордића посматрао у свим могућим друштвеним, социјалним и породичним аспектима, а песништво му је спорадично послужило као извесна поштапалица којом је подупирао унапред изложена хипотетичка гледишта. Раскорак између наслова целе едисије (*Биће и језик у искуству њесника...*) у којој се нашао његов текст о нашем песнику и методологије и циљева овог текста у свему је непремостив. За Вучковићево бављење целокупним Кордићевим књижевним стваралаштвом, у неупоредиво краћем тексту, има сувислих оправдања, он је сузио циљеве истраживања на дијалектички (динамички) додир разних струјања у српској књижевности на прелому епоха – разматрао је живи додир традиције и авангарде.

Оба истраживача не делују репрезентативно по питању познавања предмета истраживања, у почетним деловима својих радова они дају био-библиографске увиде, који, међутим, у себи садрже и битне погрешке или недовољну обавештеност. Будући да се не ради о ауторима који се нису доказали на српској књижевној и културној сцени, једини закључак који се намеће је тај да су и пре неголи су се подухватили приказивања књижевног дела овог писца, потценили његов значај, те су се о одређеним делима и подацима информисали из друге руке. Код Константиновића се тако може пронаћи: „(...) objavio je [Кордић] samo jednu knjigu pesama *Nove pesme o meni* (Beograd, 1922), u sopstvenom izdanju: *pesme iz ove knjige, zajedno s pesmama napisanim u međuvremenu (od kojih su neke i štampane po časopisima, između ostalog u Srpskom književnom glasniku i Letopisu Matice srpske)*, štampaо је недавно, u knjizi *Probudjenja, jubilarно pišćevo izdanje o pedesetogodišnjici*“ (Константиновић 1983: 15), даље ћемо да нађемо како је прва књига (1922) састављена од *седамгесетак њесама* и како их у поновљеном, јубиларном издању (1972) има *око две стотине*. Сама та диспропорција бројева говори да не може бити речи о поновљеном издању, него о једној сасвим новој и неупоредиво обимнијој књизи поезије, особито ако се има у виду да изван број песама из прве књиге, који није мали, није ни пренет у касније издање.

Но, Константиновићеве бројке су иначе сасвим произвољне и непоуздане, нарочито за некога ко је желео да се бави најсуптилнијим питањима бића – он чак ни потпуно вањско није успео да открије, оно што је требало само да буде пребро-

јано, без икаквих текстолошких упоређивања. У књизи песама која се зове, и библиографски је заведена под насловом, *Песме о мени* а не *Нове џесме о мени*, како наводи Константиновић, налази се од 3. до 53. стране педесет шест песама Синише Кордића у стиху. Од 53. до 62. стране тог издања су песме у прози под заједничким насловом *Њене мисли*, на 62. страни започиње песма у стиху без наслова и завршава се, као и књига, на следећој страни. За песничке прилоге у том делу сазнаћемо из песникове белешке у књизи *Пробуђења*: „Под горњим насловом [*Њене мисли*] изашле су ове песме у прози Анкице Кордић у пишчевој књизи 'Песме о мени'.“²⁶ (Кордић 1972: 222) У Константиновићевом огледу видимо да је он свестан ове напомене, међутим, не може да процени тачан број Синишених песама, као ни наслов књиге.

Са бројем песама у књизи *Пробуђења* случај је још неизвеснији, у њој не да се њихов број не креће око две стотине, колико овај истраживач претпоставља, него их тачно има триста педесет шест, за разлику од издања из 1922, оне су сада све насловљене. Ту треба додати и дугу песму од сто дванаест терцина (триста тридесет шест стихова) *Бишка код Велбужда* и песма-посвета *Анкици* од пет терцина (петнаест стихова), које се налазе иза *Њених мисли*. У књизи је и посебно *Стефан краљ, историјска драма у 5 чинова у стиху и слику из 14. века*, која припада жанру драмског песништва и састављена је од приближно четири хиљаде стихова. Све то обимом вишеструко превазилази Константиновићеве произвољне претпоставке. Овде не треба заобићи ни Константиновићево непознавање по питању Кордићевог романа, којег овај истраживач равноправно анализује у тексту о бићу песништва. Њему је познато да је Кордић аутор романа *Необичан свети* (Кордић 1930б), али очигледно није упознат са тиме да је роман *Албанске мистерије*, објављеног у *Пробуђењима*, који само наводи у библиографском опису, готово истоветан *Необичном свету*. Да се Константиновић бавио само његовом поезијом како то и назначавача едиција у којој се нашао овај оглед, то би било и разумљиво и оправдано, међутим, методологија и корпус за који се одлучио никако не дозвољавају да се искључи познавање обе верзије овога романа.

26 Анкица Кордић била је животна сапутница Синишина.

Радован Вучковић се ограничио на Кордићево живо учешће у књижевним приликама иза Првог светског рата, стога се може прихвати третирање Кордићевих књижевних прилога само из тог времена, премда ипак сматрамо пропустом што је изостала библиографска назнака да је овај писац дао неупоредиво обимнију књижевну, нарочито, песничку грађу много деценија после. То се исто тако односи и на роман *Албанске мистерије* будући да је узимао у разматрање *Необичан свети*, јер су у питању две минимално различите верзије истог романа. Елементарна грешка нетачног навођења наслова овог романа као *Чудан свети* (Вучковић 2003: 120), претпостављамо, плод је непажње, али истовремено смо уверени да она овде мора бити исправљена због иманентне склоности грешке да се мултиплицира у наредним текстовима. Још мање значајном сматрамо недовољну тачност биографског податка о службовању оца Сенише Кордића.

На неке, искључиво књижевно-критичке, пропусте указаћемо кратко у наставку. Материјална грешка коју Вучковић чини у своме огледу је и то што *Њене мисли*, за које је песник посведочио у помињаној напомени у *Пробуђењима* да су то песме у прози његове супруге Анкице, сматра песмама самог Сенише Кордића, из чега књижевни историчар нужно изводи сасвим промашене закључке: „Драга говори из положаја иреалног и апстрактног бића и мистификује свог партнера као Еуридика која би се из таме подземног света обраћала Орфеју.“ (исто: 119) Песникова упута којом је расветлио ауторство *Њених мисли* говори нешто сасвим друго, а то значи да је овде реч о ауторству стварне драге – његове супруге Анкице Кордић и о мистификацији књижевног историчара.

ИЗМЕЋУ ТРАДИЦИЈЕ И МОДЕРНИЗМА

Сениша Кордић је по много чему аутентична фигура у историји српске књижевности треће и четврте деценије двадесетог века иако се и међу нашим писцима, као и у европским књижевностима, нашао знатан број оних који су наступили са позиција сопствених, превратничких позиција. Они су као појединци (Милош Црњански, Љубомир Мицић, Бранко Ве Пољански, Раде Драинац, Драган Алексић) или као групе (експресионисти, надреалисти) дали манифесте, своје уметничко *вјерују*, и то су са мање или више књижевне уверљивости преточили и у оригинална књижевна дела. Наш једини нобеловац

је у неким оригиналним књижевним делима оставио главне ставове своје иманентне поетике а у другима ставове о телеологији човекове судбине – прво у *Разговору са Гојом* и у *Говору у Шиокохолму њриликком добијања Нобелове награде*, а друго у *Ex Pntu*. То је један заиста веродостојан и експлицитан поетички исказ, али и Сениша Кордић је доследније од било кога међу њима у књижевним остварењима изградио систем сопствених поетичких ставова. Иманентни ставови, више, о животу, а нешто мање о стварању, помешани се налазе и у роману *Необичан свети*, у ономе што Станко Кораћ назива *дефиницијам* и разликује од *слика*. (Кораћ 1984: 224) Будући да се ради о различитим врстама мишљења које и у једној и у другој врсти изражавања изгледају неуклопиво, онда се то појављује као битна препрека поетском изразу који је пресудно обележен оваквим идејама. Сукоб теоријског и искуственог догађа се на различитим али не и међусобно независним нивоима језика.

Међутим, као ретко где, у Кордићевој поезији имамо сасвим супротну ситуацију, песникова мисао некада је дата, уобичајено за такву врсту књижевног текста, песничком сликом, а веома често и чистим појмом духовних наука, те се онда поставља питање колико присуство тих дефиниција, како их је назвао Станко Кораћ, руши устројство песме? То никако није лако или чак ни могуће одредити једном општеважећом констатацијом, не постоји теоријски услов који би искључио директно присуство теоријског у поетском тексту. И, уистину, код Сенише Кордића теоријска, претежно философска, мисао протеже се од прве до последње песме. Радован Вучковић наводи да се разликују песме по ауторовој старосној доби у којој су настајале, но у смислу претходног, Кордићева концентрисаност на одређена суштинска питања живота и стваралаштва трајала су несмањеним интензитетом од почетка до краја његовог књижевног стварања. Несумњиво да језик којим се појмовно изражава теоријска мисао има мањак *прејиходне семантизације*, односно, наслага непосредног искуства и да је он испражњен од утисака који су садржани у звуковној равни песме или колоритности слике, међутим, у додиру са таквим језичким изразом који је њему иначе несвојствен, а који представља израз индивидуалне личности, елементи теоријског језика могу постати интегралним делом песме. И то се код Кордића и збива дајући веће или слабије резултате на плану поетске остварености.

Ко год се бавио књижевним стваралаштвом Синише Кордића, кажемо књижевним јер је ретко ко диференцирао песништво од есејистике и романа, посматрао је овог песника у односу према генерацијски му сродним савременицима, при томе га нико није сасвим укључивао у авангардне песнике нити га је искључивао потпуно из те групације. Учили смо већ да је такав и наслов Вучковићева огледа *Синиша Кордић у годину и у сукобу са авангардом*, чиме се наглашава амбивалентна улога овог песника у авангардном таласу. И то је, без сумње, најтачније што може да се каже о њему. Управо у време Кордићевог књижевног стасавања, појавом помињаних стваралаца српског модернизма, десила су се озбиљна померања на плану формалног израза прозе у смеру приближавања поетском говору. Већ у поезији модерне почињу да се појављују формална нарушавања песничке форме која је од класицизма до симболизма имала статус регуларности, нормативности. Код већине песника, замало код свих који експериментишу обликом песме, нарушавања се догађају у спољашњем изразу, заобилажењем или избегавањем строге строфе, метра, риме и сл. На тај начин строги закони песничког израза добијају атрибуте факултативности, у прво време у веома малој мери а веома брзо та факултативност готово да добија облик норме.

Међутим, ништа се ипак не дешава одједном и издвојено изван опште духовне активности. Много пре модерниста у европском песништву су наговештена померања изван постојећих законитости, слобода белог стиха, којим је замењена дуга традиција строгих класицистичких рима, даровала је неспутаност новијим песницима да раздвајајући вербални текст, по својој склоности, све учине песмом, при чему их је одсуство сваке омеђености, неки пут, понело у стихију неизрецивог. Ове промене никада као у време модернизма, можда, у културној историји нису ишле толико напоредо и истовремено са ликовном уметношћу, а нарочито са сликарством. Можда би се то могло рећи исто тако и за поезију и музику будући да су те промене очигледне на музичком нивоу поетског језика, али за нас музика у овом смислу није толико видљива, па се углавном ограничавамо на сликарство. У то време почев од импресионизма, а нарочито у кубизму, појавиће се низ свежих експеримената уметничким медијима и поступцима, па ће се у кубофутуризму нарочито истаћи поступак *пресецања* у поетском тексту. Тај поступак сликовито је образложен и на песничким

текстовима Црњанског и Матића, у очигледно различитој примени код ова два песника. (Петковић 2002: 18-28) У оба случаја ради се о претежно формалним иновацијама у настанку поетског говора, код Матића сасвим као спољашњи израз који служи разноврсним асоцијацијама, готово свим могућим које се могу постићи датим језичким материјалом, а код Црњанског у много тешњој вези са унутрашњим светом песме.

Код Кордића, насупрот томе, упркос изневерицама у рими, стопи, строфи, не постоји никаква нарочита иновација у вањској форми песме, коју он, видљиво у његовим есејима, и не признаје као носиоца неке значењске самобитности, његове песме поштују неколика утврђена традиционална облика песме, који пут, чини нам се, једино због тога да би се остварени текст на тај начин сматрао поезијом, тј. разликовао од есеја. (Кордић 1930а: 440) И код Константиновића и код Вучковића наћи ћемо констатације да су то римовани једанаестерачки и дванаестерачки катрени и терцине, што није најтачније, они јесу преовлађујући, али постоји и стихови другог метра, као и одређени број песама слободног стиха или строфаида са другачијим бројем стихова, па чак и оне у прози. (Вучковић 2003: 116) Вучковић наводи још једну версификацијску одлику Кордићеве поезије која, за разлику од претходних, нема чак ни релативан значај, он истиче да су обележја ове поезије и стопе (трохеј, јамб, амфибрах). Да ли се и оне могу детектовати у неким песмама питање је другог реда, али њихово присуство није уопште на нивоу својства овакве поезије. Тим пре што Кордићево песништво, и ту се у основи разликује наше разумевање, не припада тонској организацији стиха него силабичкој која је наслеђена из народног песништва. (Матић 1930: 120) Извесна пријемчивост за утицај тонске организације стиха на силабичку могла је да доспе преко немачког псеудокласицизма, у чему се не бисмо сложили и у чему се разликујемо од Вучковића који проналази разноврсне утицаје са те стране, као и из руске поезије, што јесте могуће, тим пре што су установљене блиске везе наше народне поезије и руске народне песме *билине* у прасловенској епоси. (Маројевић 2012: 41-47) Одступања од традиционалног израза код нашег песника, дакле, није пресудно у спољашњем облику песме где се веома спорадично среће, оно је опредељујуће уколико је унутра, у бићу песме.

ПОЕЗИЈА ОНТОЛОШКОГ ИСТРАЖИВАЊА

Централно тематско-мотивско присуство *бића* је оно што је поезију Синише Кордића квалификовало код Радомира Константиновића, негативни однос овог филозофа књижевности у овом случају није толико важан колико неизбежност предмета његове пажње, о чему и сâм сведочи: „Siniša Kordić je najradikalniji pesnik metafizičkog usmerenja u srpskoj poeziji dvadesetog veka: ne postoji drugi pesnik koji bi u težnji ka metafizičkom govoru u stihu mogao da ga prevaziđe.“ (Константиновић 1983: 15) До Кордића, изузев Диса и Срезојевића делимично, у српском постромантичарском песништву имамо ствараоце који имају надређени поетички план у којем се прелама стварни свет доживљаја, тако да је истина тог поетског света диктирана иманентном поетиком онога који је даје, тј. његовом мишљу, у крајњем случају апстрактним начелом. За разлику од тога, Синиша Кордић настоји да из учешћа у догађају непосредно-интуитивно изведе своју мисао и такву је да у стиховима. У том случају аподиктичност је додељена само методу али не и крајњем резултату, док је код апстрактно-рационалне свести аподиктичност сазнања већ унапред одређена полазиштем. Онда имамо ситуацију да песништво ових других стваралаца веома често изгледа виртуозно, чак и када је опредељено на факултативност традиционалних облика песме, али иза вештаствености поступка веома често је дат предумишљај а не живо мишљење, томе је у Кордићевим песмама, као и у есејима, небројено пута исказана примедба.

Лако је закључити да је истина најкрепкије остварена у поезији, мада не у свему што се под тим именом нотира већ само у *правој поезији* (Кордићев термин – прим. Н. К), јер је она тако сачињена да на сваки упит одговара новим питањем. (Кордић 1937б) Тамо где даје готове одговоре престаје да буде поезија, јер се губи сазвучје њених других елемената у корист реторичке убедљивости. Факултативност, односно, нарушавање традиционалног модела код овог песника је, заправо, у сталној запитаности и оспоравању видљивог које се као прелест обмотава око бића и чини пут сазнања до њега непрозирним. Наизглед проблем Кордићевог песништва је у томе што код њега изостаје метафоричност у улози коју јој је доделило модернистичко песништво, а оно је изникло на општетеоријској основи научног мишљења двадесетог века, те се ствара утисак да је језик његове поезије једнозначан и непомерен из

осе основног значења. То, наравно, није тако, јер је његов песнички говор понирући, не можемо га посматрати по оси метафоричности, не простире се по принципу суседности, али је по дубини усмерен ка смислу.

Модерни поетски текст мора бити двопланског карактера – он нужно има конкретно, денотативно, а на динамици његове композиције и стила и успостављено пренесено значење. Песник мора да рачуна са тим да је читљивост сваког таквог покушаја обезбеђена једино онда ако ма каква натприродност, боље рећи чудесност, стоји над објектном природом, јер уколико стоји сама или над собом она је тек сува апстракција која се дотиче једино онога који је измаштао. Двопланска природа је важно начело, али и када је она успостављена, и када имамо напетост између директног и метафоричког говора, то још увек није све да би неки језички исказ постао песничким. Стога је уметничка веродостојност подједнако утемељена у непосредној слици света коју Кордић претпоставља другим елементима поезије и у поступку грађења слике света у поезији коју модернисти надређују и самој слици света. У том смислу стоје оне примедбе према песничкој вештини Синише Кордића које се односе на његово теоретско залагање у многим песмама за непосредност песничког израза, јер управо она, у недостатку аутентичне песничке слике, ту изостаје. Тамо где је избегнута замка теоретског песништва, од овог песника, непоречивог стихотворачког дара, остали су запажени прилози за историју српске поезије. Када му је то полазило за руком, када је успевао да поред неоспорне аутохтоне слике света и изван традиционалног знања о прављењу римоване поезије, учини напор више и поступком обележи свој рад, испод његовог песничког пера излазили су стихови непролазне вредности који тек очекују објективне критичаре.

„У тексту песме стихована схема није непосредно дата, и критика је открива као што би онај ко проучава састав платна откривао његову невидљиву основу. А оно што се непосредно види у ствари је потка, једнобојна или разнобојна, која је ту основа између њених нити уткана. У песми (као на платну) уткивају се (као потка) садржаји које још једном набрајамо: осећаји, осећања, језички појмови, језички кодиране (етимолошке и фразеолошке) и нове слике, затим описи и мотиви који се уводе у песнички сиже. Оно што критика овде расветљава и тумачи заправо су поступци којима песник обликује све

те садржаје (или само неке) да би сачинио један сређен модел, или слику света, или најпосто виђење света и човековог (сопственог) положаја у њему, које је исто толико доступно нашим чулима колико и нашем уму. Зато поезију не примамо само једним делом нашег бића, или чулно-чувственим или мисаоним, него у исти мах и једним и другим.“ (Петковић 2002: 35)

Има ли тумачење књижевности осим разматрања о чистим елементима књижевног дела (песничког) право и на разумевање природе тих елемената у сваком конкретном случају? Када не би било и тога све би се завршило неколицином великих песника и не би постојало ни васколиког разноврсја песништва, јер се у непоновљивости сваког песничког случаја налази богатство поетске чудесности. Дакле, поезија је више од поступка онолико колико без њега не би било ни ње. Будући да се сваки песнички поступак коначним остварењем песме губи и ишчезава у сопственој и коначној аморфности, поетски свет остварења у евокацији емотивне непотрошивости нужно мора да пронађе свакидашњу младост за ново читање. Иако га обухвата, то истовремено значи и неизоставност оригиналног поступка при грађењу песме. Када је у питању Синиша Кордић то, наизглед, представља тешкоћу, јер његова иновативност, када је има, прикривена је у унутрашњем свету песме и на специфично индиректнији начин се манифестује у облику, за разлику од песника форме.

Ту се може повући паралела са стваралаштвом народног лирског песника, како по сличној незаинтересованости према насловљавању песничких целина, тако и по многим другим особинама које углавном проистичу из унапред задате форме, али задате тако да она истовремено и не представља важан услов. Супротно бројности лирских народних песама је разноликост њихових облика, народни певач није, за разлику од уметничког ствараоца, истраживао могућности новог и другачијег обликовања, чак и у насловима, који се понављају изнад различитих састава. Неки основни облици могу се установити, али формална шароликост потпуно је искључена. Код Синише Кордића уочени су многи етаблирани облици лирске поезије, али на сличан начин као код народног певача, они нису суштинско обележје његове песме. Исто тако, песма се код нашег песника, као и код народног, увек дешава између унутрашњег света песничког субјекта и изворно природног света који се манифестује у космолошком и вегетабилном

садржају. Естетизовање природе се одвија на нивоу најсуптилнијих доживљаја, креће се обострано, од појава ка лирском субјекту и обрнуто, уколико је достигнут неки ниво основног осећања или расположења постигнут је у садејству субјективног и објективног. Објективно је овде оно што сврставамо у природно, у основном смислу, и то на начин на који је то разумевао човек који још увек није знао многе рационалне одговоре, већ их је проналазио у митској окренутости Сунцу, у неким врстама природног света и у митским објекцијама. Јер он, углавном, и јесте аутор народне лирике, а његов, у доброј мери наиван, доживљај света није значајан целином своје истинитости, већ сличности са субјективном ситуацијом. Овим је, у извесном смислу, осветљена и природа унутрашњег света Кордићевих песничких остварења, она је само заклоњена а не истакнута његовом версификаторском вештином, али је истовремено и сужен број тих песничких облика.

Кордић је имао изузетно ваљано филолошко образовање, а из његових есејистичких текстова видимо да је у српској књижевности давао магистралну предност оној струји која је исходила из народног песничког генија и која је, пре свега, рефлектовала истинско биће српског народа. Тај однос објективне природе и бића песничког субјекта, који се успоставља у песничкој слици, није баш тако једнозначан као што се површним увидом претпостављало. У том смислу песник сели свој сентимент из себе у феномене природе, из феномена природе у артифицијелну стварност других уметности. Претакање речи, слике и музике постаје уметничка алхемија којом се стиже до најдубљег букета стихова, они су више од вербалног, више од ликовног и више од тонског, тек сви заједно одуховљено попуњавају празнину света и егзистенције. На тај начин се додирују и превазилазе оквири сопства и остварује се пуноћа бића у ономе што Достојевски назива *свисџвом*. Комплетирајући разноликост чулних утисака у духовну слику, природа губи јасне физичке границе и постаје мистичан простор у којем ће да се обзнани биће:

*У мир, шћо гушу оиџа и вуче
Као у нову сферу да ѿнесе.
Ко свећо шайаџи разбуђеној мрака*

*Месец се јавља да гушу унесе
У ѿразан ѿросџор без земаљској знака
У све даљине шћо свечано звуче (Кордић 1922: 18)*

Ознака *све* и *све̑а* у *свему* је тежиште духотворне мисли овога песника и у његовим поетским саставима. Он природну продукцију и када је она наизглед величанствена и бујна сматра само великом продукцијом смрти, једино када је одуховљена и просветљена божанским смислом учествује у бићу света. Тај пролазни свет појава и ствари које се размножавају, настају и убрзано нестају, за песника су невидљиви, а видљиво је оно што се уобичајено сматра невидљивим, мистичним, и које не настаје и не нестаје у елементарној производњи еволуције и потребе него се открива тајном:

Јер ти си за ме само лажје ши̑и̑о!
Очи и лице, сва твоја ле̑и̑а
Није њун израз твоје̑а живо̑а!
Јер твој је живо̑и ко мистично 'заш̑и̑о'
Изван свих цр̑а, изван свих њокре̑а,
Изван свих боја, мириса и звука
У мистерији, међ два чудна све̑а:
Веч̑и̑о̑и мира и веч̑и̑о̑и хука...

Ту је твој живо̑и! Све крај ње̑а чему?!
Чему и разум, и божанска мисо,
Ши̑о њраже кроз све̑и свој разло̑и и смисо:
Јер ти си оно, ши̑о је све у свему!

И мој се живо̑и зачарано слама
Преко свих ствари у ка̑и тво̑а вина,
И из ње њлаче гра̑им музикама
Кроз та̑јну све̑а, ствари и ши̑ина!

(Кордић 1922: 11)

Смисао света који се открива као тајна, разуме се, није могуће дефинисати или описати стилским средствима која рационалним путем упућују на његове особине, он мора бити дат неком апофатичком селекцијом, тј. одбацивањем онога што он није. Стога се у Кордићевој поезији, будући да је она усмерена на непрестано трагање за бићем и осветљавање таме која запречава пут према његовом дну, веома често сусреће директно или индиректно негирање, односно, присутно је одбацивање онога што биће не може да буде. Немогућност да се експлицитно именује оно што јесте, исказано је и веома честом употребом поредбене речце *као*, коју је апострофирао и

Радомир Константиновић, али у сасвим промашеним констатацијама о Кордићевом *покушају врхунској поверења у мрак*. Ево како филозоф бића рационално-апстрактно тумачи песников пут ка бићу и при томе своје запажање инкорпорира у поетски поступак, чиме методолошки све изврше наглавце будући да би разматрајући песнички текст критика морала нешто од тог текста да садржи у себи а не обрнуто – да песма има нешто од суштине критике која је настала много касније изазвана песмом. На концу, поезија је израз тог вишег реда, а задатак критике је да је рашчлани и у својим могућностима објасни, али не и да је уништи сопственом немоћи.

„У најдубљој унутрашњости (оној која не зна ни за какву 'форму', која још није постала 'stvar') jeste mрак, 'prvобитно stanje sveг postanja', биће које нас све обухвата (сва бића-и све ствари): vratити се бићу значи vratити се mраку. Биће је у mраку. Зато је увек исти imperativ 'unutarnjem mраку sveга прићи'.“ (Константиновић 1983:34)

И сâм филозоф књижевности, као што видимо, каже *биће је у мраку*, дакле, није биће мрак да би песник био у *покушају врхунској поверењу у мрак*, али је пут до тог праисконског просветљења непрозиран и заптивен вековним наслагама мрака којима се човек одвојио од себе и од истинског света.

На сличан начин, методолошким заменама, овај приказивач песничтва Синише Кордића приписаће му чудна својства *рационално-ајсџиракћиној ирационализма*, тврдећи притом да се и сâм песник претворио у *појам-фанџом*. Ако бисмо ставили Константиновићеве тврдње с лева а напореда Кордићеве стихове на које се те тврдње односе са десна стране и детектовали мисаону основу обе те јединице, лако бисмо утврдили да је свака Кордићева строфа и сваки стих плод непосредно-интуитивне свести за разлику од приказивачевих тврдњи које се заснивају на рационално-апстрактном мишљењу. Појмови које филозоф књижевности установљава (рационално-апстрактни ирационализам, појам-фантом и сл.) углавном не постоје ни у књижевности нити у другим духовним дисциплинама јер су плеоназмични или нису дискурзивни, они су метафорични, конотативни и установљени тако као да их је измислио сâм песник о коме је реч. То, наравно, никако не може да опстане ма колико овај песник у српској књижевности предњачио метафизиком песничког исказа, јер песник не може поседовати и

критичареву и своју свест, као што свако увек заступа своје стајалиште. Стога појмовност коју Константиновић приписује Кордићевом песничком исказу уопште не постоји у његовој поезији, појам је у њој замислив само као сублимација песничке слике као језички (лексички) а не и логички.

„Чини се да нам овде од извесне користи може бити једно опште запажање о природи теоријског мишљења. Оно се не задржава на изворним језичким појмовима, који се називају и лексичким, него их надилази: напушта их као недовољно прецизне, преводѣћи их при томе у логичке творевине. Постоје, дакле, језички или лексички и логички појмови. Однос између њих могао би се одредити једноставно: као однос нечистог и чистог с логичког становишта, односно пуног и празног с језичког становишта, јер се изворна језичка пуноћа празни, приметно се укида. А то што се празни није ништа друго него талог сакупљан вековима, док је језик, преносећи га, посредовао у обликовању људског искуства. И управо он у аналитичком мишљењу може бити реметилачки чинилац, јер садржи неразлучено укупно искуство: заједно чулно, чувствено и мислено, затим вољно, стоичко и, широко узето, етнопсихолошко. Обичан људски језик, као што је добро познато, није у свему логичан: ни у граматичком систему, ни у исказима.“ (Петковић 2002: 6)

Као што се види из овог минуциозног теоријског цитата Новице Петковића, језик као *димензија човековој свети*, када није очишћен, тј. испражњен од света, у теоријском и књижевно-критичком тексту о поезији постаје реметилачким фактором за дискурзивно разумевање. Разликовање те две несводљиве појмовности најбоље се очитује у средишњим строфама дуге песме *Песникова исјовесј*, којој и Константиновић признаје вредност, али готово да одриче Кордићу аутентичност песничког исказа:

*У души мисли нейлогне још мало
Да се у ране ѿрејворе ван мене
Ничеја шїо сам годирнуо собом;*

*Велик жуїи месец у крин бео вене,
Над мојим срцем, шїо још није сїало,
Сїиснуїи мноме као ѿуїим іробом*

*У овој љусци којом сам се крио
Од самој себе и од целој свеиша
Ја сам живео, ал се нисам збио!*
(Кордић 1972: 102)

Ове строфе *Песникове исјовесџи* најречитије оповргавају мишљење критичара о рационално-апстрактној основи Кордићевог ирационализма, у свакој строфи је напрегнути однос статичности незбивања и дијалектичности песничких слика којима је незбивање представљено. Одсуство стварности у *нејлодним мислима* које се претварају у *ране* је приказано као антидогађај јер се њихова метаморфоза одвија изван песничког субјекта; не може бити ни непосреднија ни интуитивнија слика из друге цитиране терцине: *Велик жуџи месец у крин бео вене* којој се доста немушто одриче могућност присуства на овом месту (Константиновић 1983: 29); у трећој наведеној терцини носилац језичког динамизма којом је приказано незбивање (статичност) бића је стих *У овој љусци у којој сам се крио*, где не може бити говора о апстрактно-рационалном ирационализму. Све три терцине утврђују засебне *језичке (лексичке) ѿјомове* који се надовезују или преклапају међусобно расветљујући и дајући укупну слику неоствареног бића и у њима нема ни трага од *лоичкој ѿјома*. Онај који оспорава место стиху *Велик жуџи месец у крин бео вене* признајући му симболичност у *духу извесној симболизма који је ѿу ѿрисуџан* тврди да је он, *иџак, рационалан колико у њему има ѿредсџава*. Да ту, ипак, нешто није у реду са књижевним знањем критичара белодано ће нам бити јасно ако погледамо шта о томе тврди један од идеолога симболизма:

„Поновимо укратко да постоје две форме стваралаштва модела (симбола): као прво, представа изазива садржај свести који се доживљава, као друго, доживљавање изазива представу. У другом случају стварност се схвата као свет видљивога из кога доживљај, као ендорска чобаница, позива потребну представу, као Самуилову сенку. У првом пак случају ова чобаница је сама представа природе, а доживљај само ставља сенку на њу.“ (Бели 2008: 35)

Представе или слике од обе ове врсте садржане су у све три наведене терцине *Песникове исјовесџи*, и кад су искуствене и кад су замишљене оне зраче јасноћом песничког исказа. Неразумевање језичког (лексичког) појма у Кордићевим

песмама је при томе било и априорно, у што ми не можемо да улазимо овде јер је то потпуно ванкњижевна и извандуховна ствар, макар се обрачун са овим песником маскирао прекорима према Блезу Паскалу, Анрију Бергсону, Димитрију Митриновићу, Владимиру Вујићу и Милошу Н. Ђурићу. Разлоге и за обрачун према наведеним философима Радомир Константиновић је могао имати у детерминисаности сопствене философске мисли, али су ти обрачуни овде само због тога да би се што јаче могло ударити по песнику. Отуда су у том тексту изречене потпуно ванкњижевне, вануметничке и ванкултуролошке констатације о Синиши Кордићу, ми ћемо се ипак само на кратко ограничити на инсинуације о *епопизизму*, којем је још придодат и невероватан атрибут *ајсипрактиан*, који се ипак односи на једну више-мање књижевну чињеницу. Реч је првенствено о примедби наслову књиге *Песме о мени*, где су аутори негативних приказа сасвим површно сматрали да је тај наслов производ песникове нарцисоидности. Већ смо напред изнели податак да у тој збирци ниједна песма није имала сопствени наслов и да је песник и у новом, знатно проширеном, издању своје поезије давао, слично народном лирском песнику, релативан значај насловљавању песама, али је и критика, исто као и ми, запазила да су ове песме готово све усмерене ка опсервацији бића – песниковог, поезије, света, Бога; мноштво песама доноси елементе иманентне поетике Синише Кордића на такав начин да се готово цела његова поезија може сматрати манифестом. Но, како он стваралаштво и постојање не двоји, поезија је једина могућа егзистенција, оно што је изван, неодоуховљено, представља хаос и ништавило. Принцип Кордићевог стваралаштва, као и постојања, ситуиран је у основном начелу мита – у космогонијском и теогонијском функционалном напору савладавања хаоса. У том смислу замерке наслову збирке *Песме о мени* потпуно промашују циљ будући да је песниково присуство неодвојиво од света песама у којој се он непрестано бави онтолошком загонетком коју покушава да докучи на скали метафизичког односа светлости и мрака сопственог бића, о чему јасно сведоче стихови песме без наслова чији почетни стих гласи *Песмо о мени у себи скривена*:

*Све оно што се није знало да је
У чудном бићу, у шеби је нашло
Израз, и шако нейосредно зашло*

*У њвоје небо и у њему њраје!
 Ти ниси више коменџар... и само
 Досџава бледа о зраку и џајни;
 Ти живиши душом ни овде, ни џамо,
 За цео живој и џросџор бескрајни!*

*Твој је џлас миран и личи на вечан.
 Горд је, и ојей миран као свила...
 Он буди џвој лик блед, дубок и свечан,
 И њејов израз ко сан неизречан
 Свеџа и сџвари са џворчевој крила.
 (Кордић 1922: 13)*

У овим стиховима непосредно је исказано песниково *вјерују* о Богу, свету и песничком стварању: неограниченост промисли – *за цео живој и џросџор бескрајни*, која полази од Бога према човеку и кристалише се у језику, а при томе није *досџава бледа* – обична порука која линеарно прелази из једног у друго биће. *Ти живиши душом ни овде, ни џамо* је супституција за значење *и овде и џамо*, фигуре негације су моћно стилско средство у књижевном тексту када се њима апофатички негира управо оно што се потврђује. Као и код других значајних модерниста, сетимо се Црњанског, нарочито његове сугестивности у *Ламенију над Беоџрагом*, све Кордићеве песме су испеване у личном тону, песниковим обраћањем у другом лицу. То је поуздан показатељ неодвојивости песничког света, песничког субјекта и аутора песме, односно, настојања појединачног бића да се стопи са апсолутним. Међутим, расцепљеност бића је евидентна још из дна времена, и на сваком кораку, тако да циљ који се поставља пред творачком акцијом може да буде достижан само великим подвигом. Несагласност духа природе и апсолутног вешто је песнички представљена у песми *У разноврсној чудној сајласносџи...* где је песник на неколиким местима постигао модернистичку иновативност у изразу, почев од наслова и првог стиха, у којима несагласност, која ће се истаћи у наредним стиховима, није директно означена али је атрибуисана као *разноврсна*, што, разуме се, одмах доводи у питање и укида истоврсност.

*У разноврсној чудној сајласносџи
 Природа сџољна бедна нам
 У свом слейшлу усред садржаја*

*Који се види к'о узор јасности,
Више неј' да се у сунцу оіледа
Ту сјољности крајна саму себе ваја...*

*Као да јој је још у древно време
Целина била расјочена ѿростио
У форме шјіо се у нове целине*

*Цейале нису да свом циљу сјіреме;
Дух оілођења ѿприроде заості'о
Кроз форме вири целином из ѿмине.
(Кордић 1972: 175)*

Овде треба истаћи и врло успело разламање стиха опкорачењем, нарочито завршни део *колона* треће са *комом* из наредне терцине чини јединствен исказ. Односи колона и кома у модернистичкој поезији, поступцима који су најсличнији помињаним поступком *пресецања* у кубофутуристичкој фази ликовне уметности, када су успели, дају поетском изразу модернији и разноврснији дах, чине га вербално живљим. Као што је већ напоменуто, Кордић је модернистичка достигнућа, у време када су представљале новине у српској поезији, на спољашњем плану песме веома селективно примењивао, зато што није ни прецењивао њихов значај, али постоје песме у којима је још и више од претходно наведене посезао за факултативношћу традиционалног стиха. Очигледно се држао својих поетичких начела по којима песма своју форму задобија садржајем, тако је за нешто комплекснијим спољашњим изразом, у оквиру традиционалног облика, посегнуо у песми *Сва су шјела ѿамне наше васељене*, у којој су се у бићу песме стекла прожимања различите стварности: материјалне, душевне и космолошке.

*Сва су шјела ѿамне наше васељене
Мрачна или сјајна можда ценјри редом
С најмањом на њима чак ѿјавом неком,*

*Свако од њих има и смер да се ѿрене
Као да ѿостіоји ѿред свим недоіледом
У свом скровишћу од свеја далеком,*

*У најоноу, чија линија се кружна
Додирује с оном оішјіеі заборава,
Оном шјіо је изван свију мисли моји' –*

*Међом нишћавила ван свеїа негужна
Шїо смрћу рођења од вајкада сїава
Живећи баи оним чим се не їосїоји...*
(Кордић 1972: 210)

Ако смо у песми коју смо навели пре ове говорили о успешним фигурама негације, онда још више овде, у завршним стиховима ове песме, треба подвући изванредно постигнути циљ парадокса, јер он крајње поуздано, али и поетски веродостојно – *језичким (лексичким) їојом*: богатим наносима прошлости, контекстуалности, личног, емотивног, етнопсихолошког идр, дочарава основну позицију Кордићеве мисли о томе шта је заиста стварно а шта није, упркос очигледностима које намеће производња просте продукције природне еволуције.

КОРДИЋ – ТАМНО МЕСТО СРПСКОГ ПЕСНИШТВА

Синише Кордић је неоспорно јединствена песничка појава у српској поезији с аспекта неколика критеријума; обиље песничког материјала које је објављено у *Пробуђењима*, као и пишчева напомена том приликом да је обимна књижевна заоставштина негде похрањена, представљају богат корпус за књижевно-историјско истраживање; то песништво је по свему необична и готово усамљена појава у нашој култури до данашњег времена, уколико се у одређеним књигама неких стваралаца и појављивала поезија која је духовно блиска Кордићевом песништву, нико програмски није остао тако конзистентан као овај песник од почетка до краја. Српска књижевност нема ствараоца који је описао такав духовни рељеф, и то не само песничким делом, него и целим својим књижевним опусом и животном доследношћу. Његово песништво измиче из видокурга, ако на тренутак апстрахујемо друштвену репресију која је деловала према песнику и књижевну критику која делује по инерцији такве друштвене свести, једном својом особином која га чини невидљивом у односу на неке друге, по томе што у њему нема антологијских песама какве су оставили нпр. Лаза Костић, Владислав Петковић Дис, Милутин Бојић и др., песама које не да су такве само по оцењеној књижевној вредности него су постале и делом усменог предања. Констатација о уједначености његове поезије не односи се на драмско песништво будући да *Стефан краљ, историјска грама у 5 чинова у сїиху и слику из 14. века* стоји у самим врховима српске књи-

жевности у том жанру, премда је потпуно неописана у српској књижевној историји. Поред свеукупног јединства којим ова поезија попуњава више-мање празну област наше књижевности, у том огромном броју Кордићевих песничких прилога налази се знатан број песама које уметничком оствареношћу у целини заслужују пажњу. Са друге, стране многе песме одликују се бројношћу строфа и стихова, разумљиво је да оне повремено имају високе узлете а затим и велике падове, па, ипак, у том обиљу материјала налазе се неки ванредно дубоки и лепо уметнички утисци. Уз све то, незаобилазна је чињеница да не постоји српски песник који је толико био посвећен песничком истраживању чистог бића.

И превише разлога стоји у овоме који не допуштају да се прихвате Глигоријеви (Глигорић 1924), Константиновићеви и Вучковићеви закључци о скромном или недовољно талентованом песнику, они не би опстали ни пред очигледном чињеницом бројности стихова сложене структуре. У Глигорићевом и Константиновићевом случају, са великом уверљивошћу можемо да претпоставимо, одлучивала је идеолошка нетрпељивост, другачије речено, некњижевни разлози, јер у њиховим ставовима готово да и нема никаквог књижевног концепта, са Вучковићем то не може да буде случај, у његовим ставовима препознајемо превелику инерцију негативних оцена помињаних претходника. Исто тако, сасвим су ирелевантне и оцене Кордићевих пријатеља које су некритички песника уздизале и постављале на место које његовом песништву не припада. Збиља је необична посвета, премда таква врста прилога уз књижевни састав готово никада није предмет књижевне анализе, коју аутор *Пробуђења* ставља испод наслова песме *Ја вечно сјојим*.²⁷ (Кордић 1972: 91) Тако нешто мора да се разуме само као израз оданости међу пријатељима, али донекле баца сенку на поезију будући да је Никола Крстић писао изразито позитивне критике на Кордићево стваралаштво. Наша процена је да ће се српска књижевна историја сигурно осврнути не једном у будућности на недовољно објашњено дело Синеше Кордића и његово место у историји српске књижевности, а посебно се то

27 Посвета гласи: „Пријатељу Николи Крстићу, ненадмашном Интерпретатору песме.“ Није нам познато да ли се то односи само на интерпретацију ове песме или је песник Крстићу приписао ту способност у односу на свеколику поезију?

односи на поезију суштине и истраживање бића. У том смислу сматрамо да смо само мало одшкринули врата те грађевине.

ИЗВОРИ:

Кордић 1922: Синиша Кордић, *Песме о мени*. Београд: издање пишчевих пријатеља

Кордић 1930а: Синиша Кордић, *Један појед на развој српске књижевности*. Београд: *Народна одбрана* 28, с. 438-440.

Кордић 1930б: Синиша Кордић, *Необичан свејш*. Београд: *Живош и рад*

Кордић 1937а: Синиша Кордић, *О неколиким патријархалским њесмама наших њесника из њоследњих рајѡва*, Београд: *Хришћанска мисао*, 6-7, с. 87-90.

Кордић 1937б: Синиша Кордић, *О ѡравој ѡезији*, Београд: *Хришћанска мисао*, 9-10, с. 132- 134.

Кордић 1972: Синиша Кордић, *Пробуђења*, јубиларно пишчево издање о педесетогодишњици 1922-1972. Београд: издање писца

ЛИТЕРАТУРА:

Бели 2008: Андреј Бели, *Смисао уметности*. Београд: *Лојос*

Вучковић 2003: Радован Вучковић, *Синиша Кордић у додиру и у сукобу са авангардом*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, LI/1-2, с. 109-122.

Глигорић 1924: Вели бор Глигорић, *Синиша Кордић. Уметност и неуметност – Београд*, Београд: *Раскрсница*, 13-14, с. 80-82.

Кораћ 1984: Кораћ, Станко. *Српски роман између два рајѡа 1918-1941.*, Београд: *Нолић*

Маројевић 2012: Маројевић, Радмило. *Развојни ѡкови умјетничке ѡезије на српском језику (од сѡроје силабичке форме до комбиноване и слободне сѡиха)*, Научни састанак слависта у Вукове дане 1/42 12-14, Београд: МСЦ, с. 35-52.

Матић 1930: Матић, Светозар. *Принципи уметничке версификације српске* [I]. Београд: Издање Чупићеве задужбине, Годишњица Николе Чупића, књига XXXIX, с. 119-162.

Петковић 1975: Петковић, Новица. *Језик у књижевном делу*. Београд: *Нолић*

Петковић 2002: Петковић, Новица. *Поезија и кријѡика*. Српско Сарајево: Завод за уѡбенике и наставна средства

Константиновић 1983: Radomir, Konstantinović, *Виће и језик 4*, Beograd: *Prosveta, Rad*, Novi Sad: Matica srpska, с. 16-62.

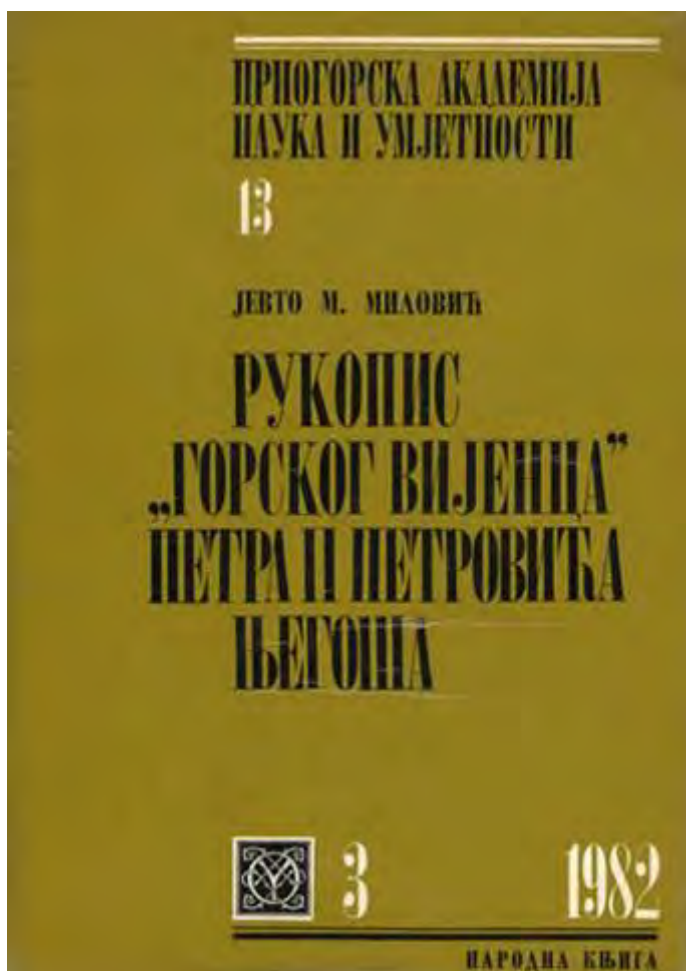
Жупић 1938: Ст. Жупић, *Езоѡерика у ѡезији Синише Кордића*, Београд: *Уѡзнај себе*, 9/10, с. 209-222.

Резюме

Ненад Р. Кебара

СИНИША КОРДИЧ – ПОЭТ БЫТИЯ

Поэтическое творчество С. Кордича, забытого межвоенного сербского автора, наблюдается в трех важных аспектах: а) в свете отрицательного литературоведения ре-прессивного общественного сознания; б) между традицией и модернизмом; в) как поэзия посвящена изучению бытия.

Небојша РАШО

ВИЦКО (МАТОВ) ТРИПКОВИЋ – ПОДНОПОЉСКИ (1870-1938)

Рођен је 30. октобра 1870. године од оца Мата и мајке Марије рођене Минготи из Херцег Новог. Гимназију је учио у Сплиту а завршио у Котору. Филозофски факултет студирао је у Загребу а дипломирао у Бечу. У Бечу се оспособио за професора математике, физике и гимнастике²⁸.

За суплента у сплитској гимназији постављен је 1892. године. Напушта Сплит 1894. и одлази у Трговачку школу у Травник гдје остаје годину дана. Прелази у гимназију у Сарајево а 1897. године премјештен је у Мостарску гимназију.

И у Мостару и у Сарајеву била је изражена подјела на националној основи. У гимназији сем Вицка Трипковића, једини Србин професор био је катихета Јован Протић. Вицка су и колеге, и власт, и грађанство католичке вјере мрзјели и прогонили зато што је био дошљак Далматинац и Србин католичке вјере²⁹. Кад је у гимназију дошао нови професор, Србин православне вјере са положеним испитом из гимнастике, директор је без образложења а по наређењу из Сарајева одузео предмет гимнастике Вицку Трипковићу и предао га новом професору. Без сумње ни због чега другог него само да му се тиме напакости и покаже негодовање одозго.

Дружио се са Алексом Шантићем, Владимиром Ћоровићем и Дучићем. Заједно са њима дјеловало је још 8 младих књижевника, Срба. Они су представљали центар око којег се кретао цио тадашњи културни и књижевни живот једне вароши. У шали су их назвали „дванаест апостола“.

У Мостару је 1898. године основано тајно српско националистичко ђачко друштво. Услијед великих нетрпељивос-

²⁸ Игњатије Злоковић, Проф. Вицко Трипковић (поводом 100-годишњице рођења), Бока 2, 1970, стр. 236.

²⁹ Радмило Димитријевић, Јован Радуловић, Алија Наметак, Мостар и Херцеговина, Југословенско професорско друштво, 1937, стр. 58.

ти у гимназији и живе националистичке активности ђака дошло је до првих сукоба са школским властима. Том приликом кажњено је више ђака, сувише оштро и неправедно. Вицко Трипковић је због тога демонстративно напустио државну службу у Босни и Херцеговини³⁰.

У Мостару ће се 1904. године основати Гимнастичко друштво „Обилић“. „Обилић“ је био камен темељац стварању соколских организација у Босни и Херцеговини. Стеван Жакула дошао је у Мостар 1898. године и он има велике заслуге за оснивање „Обилића“ и развој соколства. Талас соколства прошириће се на Дубровник, 1907. године, Херцег Нови и Рисан 1910. године и Котор 1911. године, гдје ће први старјешина Српског Сокола бити Вицко Трипковић.

Група омладинаца – „дванаест ајосџола“ Горњи ред с лијева на десно: Милан Радуловић, Љубомир Оборина, Алекса Шанићић, Јован Дучић, Милан Ђуковић. Средњи ред: Драго Рајковић, Рисио Бошковић, Вицко Трипковић, Јован Пројић, Ашанасије Шола. Сијеге: Стеван Жакула и Свешозар Ђоровић.

³⁰ Владимир Ђоровић, Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку, Библиотека града Београда, Београд, 1992, стр. 594.

Тешком муком добио је мјесто у гимназији у Дубровнику, исте 1889. године. У Дубровнику је са једне стране Вицку било лакше. Дубровачки интелектуалци и гимназијски професори Вицко Лукијановић, Миша Вакети, Мато Зглав и други јавно су се декларисали као Срби. Године 1903. и 1904. Вицко је штампао три мања дијела: „Из декаденце“ – Сплит (1903), „Из Ренесансе“ – Сплит, (1903) и „Из Боке“ – Дубровник, (1904)³¹ – „Бокелску триологију“. За Вицков књижевни рад Игњатије Злоковић написао је да пише јер то сматра за своју дужност као интелектуалац и син краја који баштини јаке културне традиције. Његово писање је протест против неправде и понижења која је Аустрија наносила Боки. Био је сарадник „Зоре“ и „Срђа“

У рецензији Трипковићеве „Из ренесансе“, објављеној у Српском књижевном гласнику 1905. године, уредник Павле Поповић пише: „Има већ две три године како Г. Вицко Трипковић, професор гимназије у Котору, служећи се псеудонимом Поднопољскога, пише слике из бокешког живота; како се његово име помиње по јужној Далмацији као име доброга књижевника, и како се у редакцијама тамошњих листова његова сарадња рачуна као ваљана тековина. Има, опет, годину и више дана како је његово име познато и ван Далмације, како се поменути његови списи и у нашим крајевима читају и оцењују, и како се критика похвално изражава о њима“³².

У Дубровнику остаје до 1906. а затим двије године проводи у гимназији у Задру.

У Котор долази 1908. године, гдје предаје математику. О Вицку као професору тих бурних дана оставио је сјећање, тада његов ученик, Игњатије Злоковић: „Први пут ми је Трипковић био наставник у II разреду, а то је била историјска 1912-13. година наших великих побједа и освете Косова. Почевши од првих побједа црногорске војске, скоро сваки дан нам је доносио неку радосну и узбудљиву новост, Знали смо што мисле о свему томе наши професори, а нарочито Трипковић. Он је тих дана улазио у разред поноснији и достојанственији, мило би нас прелетио очима и дуже задржао поглед на два празна мјеста у клупама гдје су сједили наши другови из

³¹ Др Коста Милутиновић, Прилог проучавању покрета за економску и културну обнову Боке, Бока 10, Херцег Нови, стр. 123.

³² Српски књижевни гласник од 16. јануара 1905, стр. 148.

Црне Горе који су пошли на ратиште. Али рад је одмах започињао, јер он ни минута није дангубио, али је зато згодним упадицама преко часа, које нико није умιο љепше од њега, да нам расвијетли неку ратну новост, или јуначке подвиге наших на ратишту“.

Као професор гимнастике учествује у оснивању „Српског Сокола“ у Котору 1911. Након одобрења аустријских власти одржана је 13. августа 1911. године у Општинском дому свечана конститутивна скупштина. Вицко је изабран за првог предсједника овог друштва. У раду су му помагали Чеси Холан и Прохаска који су као војни обвезници служили свој рок у Котору. Српски Соко Котор заједно са осталим српским соколским друштвима из Боке которске, Дубровника и Далмације формирао је Српску Соколску жупу на Приморју.

Српски Соко у почетку вјежбао је у једном магазину преко пута Свете Ане, а касније на бедемима, у општинској сали и пред кућом Вељка Секуловића гдје им је Аустрија 1914. године заплијенила справе. Српски Соко у Котору наступио је први пут 28. јула 1912. године заједно са свим српским и хрватским соколским друштвима из Боке.

Избијањем Првог свјетског рата Аустрија забрањује сва српска Соколска друштва и прогони њихове чланове. Можда је срећна околност да је которска гимназија била затворена од 1914. до 1917. тако да је био премјештен у Сплит и можда избјегао већи прогон аустријских власти.

Потписивао се псеудонимом „Поднопољски“. Овај псеудоним изабрао је по имену локалитета „Подно поље“ у Доброту гдје се налазила његова кућа.

Од 1919. до 1924. био је директор Которске гимназије. Од 1922. до 1926. издао је „Цртице о Боки Которској“ и „Мали вођ кроз Котор“.

Умро је у Загребу 1938. и сахрањен је је на гробљу код цркве Св. Еустахије у Доброту.

Бранко³³

Цртица Поднопољскога.

I.

Југовином узаврела пучина ломила се као бјесомучна већ два дана о бедеме Тврткова града. Еол изводио с гранама

³³ Преузето из „Срђа“ од 31. августа 1906.

нارانче и четруна новембарску хармонију, па ишчезавао у цбуну чемина с лаким издисајем на гробу пјесника; или обавивши витки струк Кипариса зачињао мелодију, која помућује намет, чежњу у срцу сади, од које не лијечи нико до Смрт....

– Полако! Она је преминула! – с тијем ријечима дочека га на вратима ојађела дворца стара дворкиња.

Лијечника, тај глас, и ако је знавао одавна, да ће тако морати свршит, исто ошину као гром из ведра неба.

Лијекове, које јој је он тек онако наређивао, узимала је дворкиња на прездан у аптеки, и гундурицама градским тијем био везан језик.....

Бранко њој не хтио писат; она Бранку не хтјела опростит и узалуд све.....

..... – А он сада негдје по Бечу гања какву касијерицу.... а ипак су се још увијек љубили..... глупави инад!.... с огорченошћу у себи мрмљаше добри доктор Перица, који је познавао Бранка с универсе, и уљегне на врх прста у Анђину одају.

Она је лежала у постељи, а њему се причини да спава. У прекрштеним јој рукама китица газије. Увојци црне баршунасте косе љубили су јој испаћело лице.

Пљусак кише, ослабљен притвореним на ножице вратницама прозора, ударао је о стакла и производио тонове у складу с пригушеним јецајем старе дворкиње. Пламен воштане свијеће трепераше узнемирен крилима Смрти.

На блиједим усницам Анђиним стајаше написано хијероглифима нешто што нијеси могао прочитат као оно у очима Спаситеља, којег слика главе, окруњено трном, висаше над Анђином постељом.....

Опет је био спровео добар дио ноћи с Лизом и Даком у *chambre separé* код „Gumpoldskirchneга“. Вратив се дома био је заспао као заклан.

У сну пјевао је под Анђиним прозором, а у лугу св. Ане биљисао славуј. Напокон се она појави на прозору и махне му нечим бијелим, као махрамом. Затим је сашла у башту код њега. Он је клечао пред њом, а она му се тужно осмијехивала..... и напокон опростила..... и први пут у животу пољубила га..... Он затетура као омамљен..... Зачу се крик: Анђе је била ринула бодеж у срце и он јој виђе смрт у оку“.

Бранко се пробуди. Сједио је у кревету, а још му у ушима задњи крик одзвањао.

– Много сам пио синоћ – рекне и легне да опет заспи.

II.

Још нијесу била два сата послјије подне, а Ђуро и Нико већ су били посркали по „Nusšvarc“ у кафани Wien, и дочим је Нико читао уводни чланак подневног листа, Ђуро испружив се комотно у сламнатом фотељу одбацивао колуте из вирђинке и проматрао кроз кафански прозор пахуљице снијега, кад су падале на нос „Wasserera“, који је поспан чучао на клупи уза зид манастирски.....

– Још их нема, чудо! – рече Нико погледнув кафански добник, који је казивао два и по, и осмјехну се касијерици, љепуштастој блондинки, у чијим си очима могао читат неку чежњу, коју је Ђуро звао „*лијубав*“, кад би Перо губио на преферансу.

– Види, види, како Канта гњави Јова – мало за тијем упозори Ђуро Ника. И њих обојица упријеше очи на противни тротоар злобно се смијућ Јовиној неприлици, кога је пане-Канта био шчепао као јејина прокислог врапца.

Тијех дана бјеше у једном србијанском листу штампа-на „љубавна декларација“ шавцу Канти, којег чак и доктори филозофије Срби боље познаду од филозофа Канта; и ауктор тог љубавног излијева бјеше напунио уши пану-Канти да је ту стварцу сачинио Јово „*der klane*“, који му је, буди мимогред споменуто, само пет стотина (онда још није било у курсу кру-на) за одијела био дужан, и ево већ двије године пролазио тротоаром вис а вис Канти, јер је на оном испред Канте био асфалат попуцао.

– Ма што је Бранку?! – угледав га, гдје покуњено крача тротоаром, упитаће Ђуро Ника, који бјеше пријесни пријатељ Бранку, и не чекајућ одговор настави: - Неки је дан положио задњи ригороз, а ја сам видио јучер на властите очи, гдје му педел броји четири стотине банка. Чујеш ли, бре, четири стотине све лијепих госпица!

– Остави, Бога ти, биће опет каква женска по сриједи! – немарно ће тобоже Нико, али добар посматралац могао му је на лицу читати забуну, коју је он гледао сакрити придигав се да рекне *рич* касијерици.

Једином је Нику био Бранко повиједао онај сан, кад је из „Српског Гласа“ сазнао за Анђину смрт. Исте је ноћи она преминула, кад је он сновио да га је пољубила.

– Мени је живот отрован оним пољупцем. Ја осјећам пољубац Смрти на мојим уснама! – рекао му био промуклим гласом Бранко, а Нику се биле заврћеле сузе, дочим је бубњао прстима по стаклу прозора Бранкове собе.

– Боже помози, ево их! – рекне Ђуро и упути се столу већ застртом за игру карата, кад је опазио гдје Јово „der klane“ скида шубару, а Перо чисти пред касијерицом иње с хајдучких брка.

Било је око девет сати у вечер, кад су њих четворица, свршив „преферанчић“ старом Алзерицом по снијегу клипсали пут Текеша „Zur Neuen Welt“ с рукама у цепу, а овратником узбрдо.

– Текеш, па кафана; па опет Текеш, па; е барем се тада мијења програм, јер се иначе не би могло издурат! – једва се од оне бечке буке могло разабират што је Ђуро дружини говорио.

– Servus! Servus! – и пролети мимо њих високи стас Бранков са шеширом у руци, а у љетном хаљетку.

Заустане се и гледају за њим; заустављају се и други пролазници и мотре га.

– Полудио, Бога ми! – прекине шутњу Ђуро – Јесте ли му само видјели очи!

– А ке полудио! До виђења! Нико ће, и пусти се за Бранком.....

III.

Пет година послије тога био је Јово „der klane“ дошао у Беч по службеном послу, како је говорио. Прва му мисао била да се састане с Ником, који је био чиновник у министарству. Пнеуматичном картом урекли састанак у кафани „Central“ у четири послије подне.

Јово је подуље чекао Ника узалуд и мислио већ отићи, кад конобар пропитујући од стола до стола дође и до њега са писамцем на његову адресу.

– Драги! писао му Нико – Опрости, али данас не могу доћи, јер морам поћи за спроводом покојњем Бранку. Бићеш читао у јучерашњим вечерњим новинама да је побјегао из

Lazareth-gasse³⁴ и убио се у Stadt-Parku. Употријебио је несретник „lucidum intervallum“ и доконтчао..... До виђења сутра у исти сат.

Твој Нико

„Оне очи“

– цртица –

Дошав на универзитат распустио сам се. Пријетила ми пропаст и својим расипнијем животом пријетио сам пропашћу својима, док преко једнијех ферија не опазих о н е о ч и и на Пилама. Кад сам дошао те вечери дома, мирис цвијећа, којијем ми је са шетње на Пилама одијело одисало, причињао ми се мирисом њене дјевојачке душе. Она ме, оне њене очи су ме спасиле!

Пошао сам у Беч и рекав збогом првашњем свом живљењу изнајмио сам собицу далеко од картер-латена на Landstrasse. Учио сам и дању и ноћу само да њу узмогнем што прије својом да назовем. – Свршив науке добио сам службу у Х. далматинском градићу. Било уговорено вријеме, кад ћу је пред олтар повести, него је црна судбино, немилна смрт покоси у мало дана, да ми тежи ударац буде. Био сам сатрвен, хтјело срце да пукне, а сузе ни капи; тек када је у ледену раку положисмо, и њене другарице, које су је допратиле до вјечног починка, повратиле се у кућу ње на пожаловање, а мајка покојнице убијена, сломљена давала свакој замућуљак захара кроз плач говорећ: „Ово је било за пир приправљено“ – сузе ми потекоше низ лице. Мој брат, који је једини знао како сам је љубио, помисли: „Спасен је“, али ја сам последије тога препатио упалу мозга: тумарао, зафалив се на служби, као махнит годину дана. Једва ме некако опет склонише нешто мајка, а нешто обзир према мојим сестрама да се примим службе. Примив се радио сам више него је требало, да заборавам јад и муку. Нико ме није разумијевао, а у животу ме одржала воља да не подлегнем злоби љуцкој. Колико пута ми није долазило на памет, да се убијем, да свему буде једном крај! Престао сам вјеровати у Бога, у Провидност. Свак ми је био мрзак. Бјежао сам од свијета, а свијет, опаки свијет звао ме махницем и смијао се мојој тузи и ругао се да сам једне ноћи загрлио „Орланду“ на „Страдуну“.

³⁴ У тој је улици кућа за умоболне у Бечу.

Била је пета година мог жаловања, кад један дан видим објаву да ће се у позоришту давати наша једна опера. Љубав према свему оном што је српско још једина је била у мени будна и тако се одлучих да пођем слушат први пут у животу српску оперу. Слушајућ народну мелодију женског једног збора нешто ме такну у срце и учини ми се да сам некад давно, већ давно чуо тај напјев, да ми га је неко драги пјевао, можда мајка моја, кад ме у колијевци шикала; и из моје апатије био сам пробуђен послје толико година.

Погледах наоколо да виђу како дјелује тај народни мотив на другога и угледах очи, оне исте очи моје покојнице...., које су биле у мене упрте. И сада мислим да ме није из моје апатије тргнула она симфонија, него непрестани титраји из онијех очи да су раздрагали живце моје, а ја побуђен као дијасон од једнако углазбене дружице, да сам само сврнуо по чељади очима тражећ извор раздрагања мога. Нађох тај извор у очима, једнакијем очима моје покојнице. Сједила је у ложи с мајком и својом дружицом Љубицом, мириснијем зимзеленом, који ће окитит груди мог из младости друга. Љубица је била анђео стражар моје „црне симпатије“, али на жалост смртни анђео.

И опет су ми почели биват мили људи, и опет сам се веселио кад бих се у јутро пробудио. Познаници ме скоро нијесу више препознавали. Двије старије госпође, што су ме сваки дан у јутро сретале на улици, весело ме погледале, као да су ми хтјеле рећи: „Драго нам је!“. Добре старице, био бих загрлио вас, загрлио цијели свијет; та о н е о ч и рекле су ми да ме љубе.

„Страдун“ ме није виђао за толико година, осим кад сам морао напред проћи, а сада на једном за „чудака“ – тако ме зваху дјевојнице на „Плочама“, јер се радо по невремену шетах пут „Св. Јакова“ – постаде у вечер редовитијем шеталиштем, јер су се и о н е о ч и туда шетале.

Једне вечери, кад је прошла мимо мене, причини ми се да је, ошинув ме очима, истом ватром погладила и једног војничког часника. Побјегах са „Страдуна“ и као луд упутим се силнијем кораком пут „Св. Јакова“. Не знам колико сам ту на лити, што стрмо у пучину пада, сједио, а љубоморност ме му-

чила, кад ме пробуди звон и глас: „Qui vanno gl'innamorati o i disperati“. Обазријех се и препознах у мјесечјем сјају њу и њену дружицу. Прође ми љубоморност и довикнув: „Gl' innamorati, che diventano disperati“ створих се код њих. И опет сам био сретан, пресретан. Пио сам мед са усана њенијех, а очи њене биле су тако благе као Мурилове Богородице.

И вјерих се. О н е о ч и биле ми вјереница. Колико ми је у осам дана послје тога стигло анонимнијех писама, која су је црнила! – Ја јој о том не проговорих ријечи; та зар да невјерена дјевојчица никога не смије погледати! – а то су јој једино замјерали, да је највећа намигуша у граду. Био сам доиста љубоморан и на те, док је невјерена била, погледе; али сам за то био блажен, јер сада ти погледи само мени припадаху. Престадоше ми долазити анонимна писма и ја сам пливао у срећи, увијек и дневи и ноћи обавијен копреном њенијех очи.

Него о н е о ч и varaху ме, грдно ме varaху. Рођени ми брат открије голу истину и даде љубавно писамце, што га је о н а прије два дана писала оном војничком часнику, а овај се њиме у припитом стању пред другијем фалио. Позовем на пиштоље убојицу најљепшијех мојијех нада, али дјевери моји и његови одлуче мејдан на..... шампањац. Понос је био јачи од љубави. Тако је и заслуживала.

Пред свијетом исказивао сам највећи индиферентизам, а у срцу моме је кипило, врело, хтјело да пукне, а опет кад кад затресло се као од чезнућа. Борила се љубав са увријеђенијем поносом. Ја сам је још увијек љубио.

Опет нијесам нигдје могао наћи покоја. Лутао сам по горама родног ми краја Боке Которске, а од мене се многе сеоске жене плашиле, кад ме опазиле раскотрушене косе гдје скачем с лити на лит и доносиле ми мајци неке биљке проти мађијама.

Лутајућ тако једног дана дошао сам на „Око“ на Љуту, о ком причају да је толико дубоко, да му конопи свијех бокешкијех бродова под републиком нијесу могли наћи дна. Вода у „Оку“, закриљену неприступачнијем гредама, која каткад

потече силном силом ваљајући крш пет пута већи него што је млински камен, била је тај дан мирна. Сједох на грлићу „ока“ и гледајућ у бистру воду видјех у њој о н е о ч и и нека ме сила тамо вукла, да им дођем ближе.... и не знам што би се било догодило да ме није из те намјере пробудио глас брата мога, који се тобоже из лова враћао, па ме ту онако случајно трефио.

Прошле су од тога двије године. Данас сам био опет на „Око“. Силна вода врије, пјени се, кипи, ваљају се стијене, крше се греде, а ја с два помоћника мјерим и рачунам колико би „к о њ с к и ј е х с и л а“ могла поток „Љута“ да, рационално употребљена, даде бесплатно кроз три четврти године родном ми крају.

Поднопољски.

КРИТИКА

КРИТИКА

Радослав МИЛОШЕВИЋ:

Од срца до лојоса са мирисом душе

Огњен Тодоровић:

*Узрочно-посљедична веза и миџска раван
у роману Кукавичја пилад Лабуда Драјића*

Перивоје ПОПОВИЋ:

Пјесма и човјек

Новица ЂУРИЋ:

*Књија људских сџрадања
– свједочансџво једне еџохе*

GORSKI VIJENAC

HISTORIČKI DOGAGJAJ

PRI SVRŠETKU SEDAMNAESTOG VIJEKA

sacinio

PETAR PETROVIĆ NJEGUŠ

VLADIKA CRNOGORSKI.

Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem

S. LJUBIŠA.

Izdala o srom trošku Matica Dalmatinska.

U Zadru

Tiskom Narodnoga Lista
1868.

Радослав МИЛОШЕВИЋ

ОД СРЦА ДО ЛОГОСА СА МИРИСОМ ДУШЕ

(Импресије на књигу прича „Преко прага“ аутора Владике Григорија)

Владика Григорије (Дурић) поред архиепископског рада бави се и писањем. Аутор је књига: „Долази час и већ је настао,“ (Бесједе и разговори, 2004), „Лазар“ (новела 2008), „Прича о старом краљу“ (новела, 2009), „Радост живота“ (колумне, 2010) и најновија књига прича „Преко прага“ већ четврто издање, код издавача „Лагуна“ из Београда, 2017. године.

Књига „Преко прага“ написана стандардним језиком умјетничке прозе. Карактерише је типизација, индивидуализација са метафоричком сликом, алегоријама у којима се крећу јунаци и догађаји ових прича. Уз конкретне ликове и догађаје нарочито је присутан исповиједни реализам чиме су приче добиле битне етичке димензије.

Присутан је лични став аутора кроз приповједачев видни угао под којим је сагледана тема у свакој причи посебно. У овој прози обликован је тип ауторског приповиједања, тип објективног приповиједања и тип фиктивног приповиједања. Успостављена је сагласност приповједача и приповиједања. Разлика између објективног и фабулативног приповиједања се не примјећује. Аутор се уноси у радњу и он то чини у првом лицу или у дигресијама. Поистовјећивањем аутора и ликова у овој прози преовлађује тип исповједне прозе реалног и имагинарног. У скоро свим причама посриједи је стилизација наративно- библијског, дјечијег, али и хронографског казивања. Користи унутрашње монологе јер писац прати и шта се догађа у свијести главних ликова приче, и редуccionи монолог у трећем лицу, а још чешће користи неуправни слободни говор, односно доживљени говор. Тада писац ове прозе преноси ток свијести у нарацију трећег лица.

Ипак писац је стално присутан у ткиву своје прозе кроз исказ, израз, коментар, рефлексiju, опис, пејзаж, монолог или дијалог са свим ликовима приче. Његов удио је значајан и у мотивацији подсвијести. Све то указује да је ова проза жива,

изражајна са истанчаним језичким инструментаријем изражавајући проблематику односа човјека и свијета. Њена структура наговјештава да је ова проза једнако витална и умјетнички актуелна и у будућности.

Читалац кроз ове приче из успутних напомена, или помоћу убачене дигресије, сазнаје за оно што је претходило док га расплет или епилог информише о разрјешењу постављених неизвјесности и недоумица о лику или догађају. Тачке гледишта овог аутора су вишедимензионалне: ауторско приповиједање у првом лицу, те лирске дигресије што ове приче чини посебним и савршеним на почетку 21. вијека; превазилази класично приповиједање и прелази у модерну причу нових прозних врста и техника. Ове приче имају општи значај и значење као друштвено, психолошко и духовно умјетничко приповиједање. Аутор уводи нову врсту приповијетке у савремену српску књижевност скору непознату до данас коју условно можемо именовати као умјетничко-онтолошку причу.

Праг је прва приповијетка ове књиге и представља приповједачку пролегомену осталим причама које слиједу до краја књиге. Често је праг највећа планина што је недопустиво и по народном предању и по писању Иве Андрића што представља полазну основу приповједача ове књиге.

Иако је закорачио преко много прагова у животу напуштени праг очеве куће још увијек везе опомену да је од њега почео пут који је постао поље у нови живот без повратка.

Возови је нова прича и нове импресије који воде на пут у непознато. Возови су помјерали завичајне границе „од Вареша до Подлугова, од Сарајева до Београда,..., од Москве до Петрограда, од Брисела до Амстердама“ (Возови, стр 13). Возови се често мимоилазе, а људи се у њима срастају. „Зато воз у мојим очима има готово онтолошку моћ“ (Возови, стр.15).

На том путу необична и чаробна ријеч је ЖитоМислић, која га враћа у златна житна поља дјетињства и истовремено у радост еухаристије која га чека након студија богословије. Међутим, из тих рајских вртова свете Земље Хумске пристигла је тужна вијест о рушењу Манастира Житомислић. „Чини ми се да је с њим нестао и дио мога бића“ (Житомислић, стр 18).

Рат је окончан и силни осјећај новог живота навирао је у мисли а из пепела поред олтара обнављао се чемпрес чија је свијетла зелена боја васкрсла у нови живот. „Господ услыши уздахе

и молитве страдалих и прогнаних из манастира Житомислића и Житомислић би оживљен“ (Житомислић, стр.20).

Слиједи нова исповјест у новој причи Владике Григорија о Манастиру Острог, гдје га чека прва монашка ћелија код Горњег Манастира са једним прозорчићем. „То мјесто и све у њему буди жељу за небом за васионом, за пространством. Све ту као да говори: летите, не бојте се, будите слободни“ (Острог, стр.24).

Нова скаска Лопта - што да не! Лопта је као живо биће. Оне и поражене и побједнике држе у једној заједници, са поносом и новом надом, да ће и поражени бити побједници – кад тад. Лопта нас повезује, сједињује и позива на радост, игру и весеље. Дјеци купујемо лопте, а не приче о рату и убијању.

„Плашим се оних који се уопште не смију“ - каже Владика Григорије у новој причи Смијех (стр. 37). Смијех је лијек. „Волите човјека и у гријеху и у смијеху“ – подсјећа нас писац ове поучне приче.

Нова приповијетка под именом Завала је ново исповиједање и приповиједање. У Завали је живио калуђер Георгије, „благотик, бистар, волио је књигу, лијепо је пјевао, а нарочито је волио да се шали и шири радост око себе“. Прича о Георгију је попут легенде. Целати који су послани да га убију, омогућили су му бјекство. Нијемци су га заробили и послали у логор „Дахау“. Успио је да преживи рат и вратио се у порушено и спаљено Горње Храсно, и при томе да ослободи своје несуђене целате.

Ову причу аутор закључује садашњом сликом Завале, Горњег Храсна, Попова поља гдје се ријетко могу срести повратници све три вјере. Њихове очи пуне туге и бола поручују „да је клање било узалудно“. Зло дође и прође а добро се добрим враћа, остале су ријечи калуђера Георгија из Завале за наше памћење.

Слиједи приповијетка Петар Зимоњић у којој аутор ове приче хоће да истргне из заборавља његово житије. Петра Зимоњића је наша Црква прогласила свештенотучеником. У Независној држави Хрватској је био митрополит Сарајева. Из уреда Надбискупије сарајевске стиже му писмена наредба да више не смије писати ћирилицом. Одлучно је одговорио: „Господине, Ћирилово писмо није настало за један дан па га није могуће укинути за један дан, а ја мислим да неће никада“.

Он је одлучио да са својим народом дијели добро и зло. Мучки је убијен због одбране српског језика и писма.

У новој приповиједи Крштеница тема је опет нови рат 1992. год, опет збјегови. Писац ове књиге је заједно са народом и војском. Ту, у збјегу, међу српским народом затекла се и тинејџерка Шефика, муслиманка. Многи је бране и штите, а неки је нападају и пријете јој смрћу. Свештеници су се нашли у великој муци, али њихова вјера у Бога и његову милосрдност даје им снаге да јој напишу крштеницу и без обреда крштења. Ипак се можемо дијелити на људе и нељуде са и без крштенице.

Кад се други веселе, сви смо радосни. Али кад дјеца плачу, сви смо несрећни као у приповиједи Дјеца. Паравојни похлепни зликовци користе рат да пљачком и убијањем задовоље своје нечасне пориве. Тако су једне јунске ратне ноћи упали у муслиманску кућу код Требиња, убили и опљачкали један брачни пар, иза којих је остало двоје дјеце, сирочади. Као јеромонах Григорије добија најмучније послушање да обиђе ојађену породицу, да јој понесе хуманитарну помоћ. То му је било једно од најтежих послушања у животу. Али треба прећи преко прага и бити увијек невољним и унесрећеним у помоћи. И Бог ће, кад тад видјети оне који не забораве на сирочад.

У наредној причи аутор пише о лику Сакиба и његовом покајничком исповиједању. Сакиб је био одан припадник ХОС-а, активно је ратовао против српских снага и ЈНА. Као доброг ратника пребацивали су га на тешка ратна стратишта. Присутан је паљењу и рушењу велике Саборне православне цркве на Бранковини. Онда заратише међусобно Хрвати и Муслимани. Хрвати га заробе и стрпају у логор Дретељ, и то као ратног инвалида. Из логора је изашао и био одбачен од свих; укинули су му и инвалиднину.

Кад се обнављала Саборна црква у Мостару, Сакиб је често долазио на покајање и тражио да му удијеле кору хљеба како би утолио глад. Тражио је правду пред Хрватском амбасадом, али га нису примили. Изигран од стране дојучерашњих савезника, полио се бензином и тако страдао од посљедица самоспаљивања. Тако: „свака наша трагедија почиње нападом на другога, а завршава се самопресуђивањем“ (Сакиб, стр.93).

Најзад, ове наведене приповијетке су прешле у кратке приче равне хиспаноамеричким или савременим европским

новелама. То су новеле: Камена суза, Жива вода, Петар, Ране и Брига.

Ипак, поред смијеха који живот значи, скоро све наше генерације носе са собом „сузу у наслеђе“. Таква је и новела Камена суза у помен драгом Стевану Правици (1854-1925) и требињским Србима страдалим 12.08.1914. год. „Пратила га је судбина народа коме је припадао-буне, устанци, прогонство и сужањство“ (Камена суза, стр 46).

По традицији свога краја свештеник није само учитељ; он треба да буде устаник, и да дијели добро и зло са својим народом у борби за опстанак и голи живот, прожет хришћанским и српском идентитетом. Након „златног куршума“ Гаврила Принципа сручила се на Србе пошаст рата: отимање, паљење, понижавање, пријeko суђење, убијање па и вјешање ни кривих ни дужних. У пограничном Требињу Царевине десило се најстрашније: објешено је 79 најугледнијих домаћина Срба, а међу њима и 4 жене без иједне кривице. Док су њихови парохијани храбро умирали, он је стајао усправно као чемпрес, са скамењеном сузом у очима. Као да је осјећао да је 20. вијек крваво почео, а колико још ратова, крви и неправде чека нове нараштаје. Његова камена суза у оку је била његов крст и његов бол.

Новела Жива вода је још једна ратна исповијест из 1992.год. Ова прича потврђује ону народну изреку да на сваком стратишту преживи бар један свједок. То је пренесена исповијест смртно рањеног дјечака из Илице. Доктор хуманиста, вјеран Хипократовој заклетви, вратио је дјечака својим родитељима. Жива вода није само из предања него из наших срца која потиче из наших очију као суза радосница свакога читаоца ове дирљиве новеле, то је прича о племенитости, нади и човјечности.

У причи Петар говори се о недаћама које нису могле да мимоиђу поштеног човјека, али је стоички све издржао и упокојио се као Божији праведник. „Петре, био си вољен. Вриједило је живјети и претрпјети“ (Петар, стр. 114).

Новела Ране је исповијест једне испаћене жене пред своју смрт. Живот се са њом сурово поиграо. Некад срећна жена доживјела је породичну трагедију, али се није предавала. Плакала је тајно сама, да је нико не види и да се душмани не радују али да остали у куће живе и да се радују нади и спасењу. Носила је годинама неизрециву рану у својим грудима и

представила се Богу на истину. Увијек је била искрена пред вратима правде и поред толиких рана.

У новели Брига се одсликава трагика једног времена. Само необично даровите личности прате брига и страх за друге. У главном јунаку ове приче брига је квасала од раног дјетињства, па до његове смрти. Почетком Другог рата су му убили оца на најгнуснији начин. Наиме, одвели су га са још тројицом у парк пред Саборну Цркву да копају 4 раке, кобајаги за угинуле коње, а нису ни слутили да су себи ископали гробове“. Бојазан, невјерица, страх и брига је расла све више за своје чланове породице, као и за све друге људе. Брига је била његова опсесија и болест до краја живота.

Ове новеле испуњавају садржајне и формалне критеријуме: сажето казивање о одабраном лику или догађају, повезаност судбине и карактера, одлучујући обрт или карактеризацију предметног симбола ради очигледности концепције приповиједања са драмским елементима (експозиција, заплет, обрт, расплет и поучни крај). Код ових новела дужина није важна, а аутор је одабрао кратки и затворени прозни облик који има чвршћу и постојанију структуру од приповиједака. Оне су највише везане за свој праоблик усменог приповиједања. Њихов кратки облик не даје мјеста за опширне описе и ретардације. Апстраховање и концентрација је њихов основни начин обликовања лика и догађаја, а економичност поступка је једно од главних начела изградње ових новела. Оне садрже само један догађај, са једним или два лика, а збивање је уоквирено временом и простором. Некад је довољна једна и само једна реченица да своју новелу заокружи да јој да пуни смисао. Ове новеле се баве једном људском судбином и као такве су затворене за друштвену анализу. Садржај својих новела овај аутор проширује својим коментарима, лирским исказима, употребом симбола и алегорија. Ове новеле због своје сажетости не дозвољавају раширену мотивацију. Та чињеница и овог писца присиљава да је заокружи и дадне новели жељени смисао помоћу лирских захвата, као да је пред аутором недокучиви океан или му пут постаје поље и у њему нестаје као у А.П. Чехова.

Овај модерни писац новела у истој књизи се успјешно окушао и у краћој причи тј, новелети (цртици, запису) која граничи са пјесмом у прози, као што су: Море, Филип, Ања, Немања и Анастасија.

Предах читаоцу нуди илустративна цртица Море које се љепотом и прозирном непрегледном површином сједињује са цјелокупном природом. Увијек изненађење очекујете на мору. Ако ништа, правилно га доживите јер је тешко избјећи стресове на мору. Међутим, море као и многе воде имају „чудновату моћ“ попут оне на Богојављење на Требишњици или крштење код Тврдоша на истој ријеци.

Кратка прича (цртица) Филип описује доброг човјека којег је аутор ове приче упознао мало боље мјесец дана прије његове кончине. У Филипу као да су „сабране“ све врлине његових родитеља и предака. Изнуривала га је тешка болест, али „изгледао је достојанствено као неки смртно рањени српски јунак“. „Његова кончина ми је у трену постала очигледна као да су се мучили у овом свијету и вијеку, ако су стали смртно и на биљег, храбро јој погледали у очи сјединивши се с Богом, они су постали и остали храбри бесмртници“ (Филип стр. 143).

Кратка прича Ања је исповијест између јаве и сна јер су и аутора у сну походили мртви и прилазили њему као жртви. „Непрестано сам бјежао од помисли да је умрла“. Дакле, ни смрт није крај.

У цртици Немања говори се о истоименом јунаку који је трагично изгубио живот, али је сјећање на њега изазивало нешто лијепо у нама. „Свако сјећање на то лице и те очи у мени потиरे сваку тугу и страх од бесмисла“ -не само аутору ове приче већ и нама читаоцима.

Претпоследња кратка прича Анастасија је посвећена „свима који су се борили за њен живот“. И поред безброј мука и пет операција на отвореном срцу храбрила је себе и друге ријечима: „само срећан човјек може друге чинити срећним“. „Када сад изгубиш наду, срећу и радост, сјетим се њеног погледа, устанем и креном испочетка“ – истиче аутор ове тужне и дирљиве приче.

Ове новелете по обиму и битним одликама чине специјални облик између новеле и кратке приче. Имају конкретну структуру кратке приче, али у већој мјери аутор развија карактер јунака, тему и радњу са симболичном поруком која је најчешће разјашњена ефектном поентом. Имају заокружени, али недовољно развијени сиже. Попут класичних примјера у дјелима Х.Џејмса, Џ.Карода и других, аутор ових новелета је савременији, приступачнији и са опширнијом поруком. Он у

прози понире из небића у биће, обрнуто од Владислава Петровића Диса.

Све у свему, писац ове необичне књиге прозе је истински умјетник кратке приче коме нема равног у српској савременој, а можда ни у европској новијој књижевности.

Фелтон Гробови је још једна исповиједна прича и више је лирска поема у прози на ту тему. Упечатљиви доживљаји гробља у раном дјетињству ауторовог завичаја су страх и језа. Сазријевањем мијења се однос према свијетлим гробовима као свједоцима нашег постојања. „На њима је исписана историја. Они памте највише и најдуже“ (Гробови стр. 139). „Центар свијета, сила осовине, стожер око кога се окреће универзум јесте један гроб- Христов гроб“ (Гробови стр 199).

Књига „Преко прага“ завршава се са репортажном причом Тврдош, у којој аутор са пуно тоpline и пијетета износи своје виђење овог древног манастира, од људског и монашког искуства до божанског уточишта за све нас.

Књигом прича Преко прага владика Григорије се читаоцима представио као поета нарцистур, тј прозни лиричар који се рађа са божјим даром и талентом за лирску прозу. Владикино дјело „Преко прага“ је својеврсна прозна поема односно овећи лирско-епски спјев у прози у коме се преплићу наративни и емотивно-рефлексивни елементи. Књига као цјелина, с једне стране, граничи са прозним епом а, с друге стране, са повећом збирком приповједака од 23 приче. Међутим, ова допадљива књига скаски обрађује многа лица и догађаје из стварног живота те образује темељну хероичку атмосферу приказујући појединачне случајеве и то из посебног лирског аспекта са наглашеним искреним приповиједањем. Често болна и најтананија емотивност, психолошко понирање до дна душе христолких ликова у причама, гдје се и ауторова субјективна ангажованост сједињује са судбинама описаних ликова из приче у причу. У модерној српској књижевности ово је специфична прозна књига која жанровске оквире епског и лирског обрађује у разним облицима: приповијетке, новеле, новелете, чак и фелтона и репортаже.

Ова проза није „*lar pur lar*“ јер није грађена на ефекти-ма измишљене прозе кроз напетости чулних сензација већ на истини и „искрености до сржи“. Умјесто халуцинантне резигнираности, неплодне маште и хладне целебралне прорачунатости, Владика својим искреним приповиједањем урања у

душе описаних ликова. И сам са њима, као аутор, нас читаоце води између срца и логоса са мирисом душе и са надом без смртне кончине.

Док европска и англосаксонска новија проза у кратким причама и приповијеткама имају болни дојам непотпуности људских судбина, меланхолију и склоности сањарењу затим мистици обузетој загонеткама приземних животних порива. Међутим, Владика Григорије у својим причама попут руских прозаиста Булгакова, Чехова и нашег нобеловца Иве Андрића и других зна да сатка један нови чаробни свијет и вијенац ликова „Наше крви и меса“ у једно заједничко сазвијежђе српског мартирија као што су ликови Стеван Правица у причи „Камена суза“ или јеромонах Георгије у приповиједи „Завала“ односно Ања у истоименој причи. И тако редом од лика до лика из истог лирско-прозног сазвијежђа из књиге прича „Преко прага“.

Драги читаоче, ако једном кренеш једностопицом из приче у причу за аутором у ово зимоморно и пометено вријеме, пожељећеш да окријепиш читалачку жеђ и појавиће се потреба да поновиш читање ове изврсне књиге. Радња ових прича је заснована најчешће на једном догађају с једним или више ликова. Приповиједање жубори као бистри планински поток, али и једноставно да читалац може окријепити своју душу као са „извора живе воде“. Један од примарних извора у овим причама је попут народних предања што их је аутор чуо од описаних ликова. Други извор је инспиративни потицај као исповједни догађај или документ, но аутор снажно проживљава судбине описаних ликова.

Ова фабулативна проза је аутору наметнула одговарајућу вјештину приповиједања као причу са оквиром хроничарског казивања. Ријеч је о приповједачу који због веће аутентичности повјерава исповиједање свом најближем саговорнику, тј. нама читаоцима. Приповједач у једном даху повезује више прича с различитим темама у једну бројаницу наведене књиге.

Оквир овог типа исповиједања је омиљен сваком нашем читаоцу и сваком читаоцу европских писаца и упоређиће га са великим књижевним именима: њемачког Шторна, руског И.С. Тургеева, односно А. П.Чехова, те нашег И.Андрића, Меше Селимовића, Петра Кочића и других из српске књижевности. Књига прича „Преко прага“ Владике Григорија има исходиште књижевне метафизике утемељене на

античкој филозофији Андроника, Аристотела и Платона, укомпонована у савремени живот и свијет. У његовом приповиједању присутно је темељно и систематско излагање, као неоспорна заокружена прича у облику приповијетке, новеле, новелете, фељтона па чак репортаже. Савремени српски писац кратких прича Владика Григорије у нашу књижевност уводи специфичан тип умјетничког онтолошког приповиједања о бићу и битку. Са стварним ликовима и догађајима увјерљиво утврђује онтолошки доказ Кантове филозофије на умјетнички начин од срца ка логосу са мирисом душе и Божијег духа. Аутор ове књиге је направио помак даље да релациону онтологију преточи у умјетничко приповиједање, казивање до записа и колумне.

Књига „Преко прага“ показује да се доктором наука стиче, а књижевником се рађа. У овом случају Бог је обдарио

Владику Григорија да истовремено буде даровит у науци и умјетничкој књижевности попут владика из куће Петровића.

Огњен ТОДОРОВИЋ

УЗРОЧНО-ПОСЉЕДИЧНА ВЕЗА И МИТСКА РАВАН
У РОМАНУ *КУКАВИЧЈА ПИЛАД* ЛАБУДА ДРАГИЋА

Апстракт: *Циљ овог рада јесте расвјетљавање узрочно-посљедичне везе као главне конституенције у сцену романа. Та веза произлази из укрштања двију равни: историјске/реалне и митске. Да би се ова укрштања ваљано расвјетлила неопходно је препознати механизме те укрштања у самом роману: узрочно-посљедична веза почива на укрштању узрока који сеже у митско и посљедице која је реална (у овом раду често називана историјском да би се боље истакао историјски контекст романа).*

Кључне ријечи: *узрочно-посљедична веза, митско, историјско, комично, Милутићин Башовић*

УВОД

Роман *Кукавичја пилад* Лабуда Драгића из 2016. године у издању Српске књижевне задруге представља врло висок умјетнички домет савремене српске књижевности. Роман је вишеструко сложен и наш задатак ће бити да проникнемо у суштину те сложености, али и да, једним дијелом, укажемо на намјере самог писца. До тога ћемо доћи приликом препознавања начела на коме почива Драгићева романескна творевина. Фабула је организована на принципу узрочно-посљедичне везе која варира од историјске, дакле *реалне*, до митске равни. Покушаћемо ту везу и те равни расвјетлити тумачењем неколико карактеристичних мјеста из самог романа.

У сврху што бољег приказивања оваквог функционирања дјела тумачићемо неколико епизода из романа у оквиру првог дијела рада. Те епизоде треба да покажу митску подлогу појавног у роману, али и посебно укрштање реалног са митским. Таква укрштања роману дају посебан смисао и дубину. У другом дијелу рада мало више простора ће се дати тумачењу главног лика, Милутина Башовића. Преко тог лика писац је желио дати најсложенију могућу слику једног погрешног

ратовања, и једне погрешне идеологије, али и остати у оквирима митског које је сама срж романа.

Анализи романа намјеравамо приступити књижевно-критички, али на неки начин и антрополошки, што свједочи и одабир литературе, радови Николе Милошевића у првом реду. Сматрамо да је овакав поступак вишеструко оправдан баш због карактеристичног поднебља у које је радња романа смјештена, али и због пишевог инсистирања на одликама менталитета. Кад кажемо инсистирања, више мислимо на неко иманентно подразумевање да је све баш тако могуће на баш таквом мјесту као што је Црна Гора.

Иако је роман *Кукавичја њилаг* слика једног истинског тренутка историје Црне Горе, читалац се тешко одупире утиску да је пред њим у ствари легенда о комитама који се боре за повратак династије Петровића на престо Црне Горе по њеном уједињењу са Србијом послје Великог рата. Овакав двојак утисак који дјело одаје посљедица је вјешто изеденог преплитања митског, легендарног са историографским. Такав утисак и не чуди с те стране што су пред читаоцем појединачне судбине актера приче, па самим тим историјско мора само „служити“ изградњи сижеа. Једноставне слике историјског тренутка у књижевном дјелу не може бити јер „istorijsko sadrži mnoštvo protivrečnih motiva u svakom pojedincu, kolebanje i sumnjivo opipavanje od strane grupa; samo se retko (kao sada, usred rata) dolazi do situacije u svakom slučaju jednoznačne, koju možemo srazmerno jednostavno opisati, a i da je podzemno višestruko stupnjevita, čak da je skoro trajno ugrožena u svojoj jednoznačnosti...“ (Auerbah 1978: 25). Овако Ерих Ауербах у својој књизи *Мимесис* објашњава неминовно претакање историјске грађе у легендарну чак и када јој приступа историограф. Код Лабуда Драгића овакав приступ историјском и митском добија сразмерно сложене оквире. „Доживљај историје као живог ланца предака и потомака, у којем се чува супстанца светости живота, васкрсавање мртвих у заједници живих – то је идејно и духовно средиште Драгићевог романа, из којег се посматра појединац, породица, народ, држава, човек уопште“ (Бабић 2016: XV).

Појавно у роману *Кукавичја њилаг* Лабуда Драгића почива на снажним узрочно-посљедичним везама, које није тешко уочити, али је тешко разабрати логичан слијед тих веза, слијед који се очекује. Сложеност узрочно-посљедичних веза у

поступцима и судбинама јунака романа *Кукавичја њилаг* долази отуда што посљедице често своје узроке проналазе у митском¹, али и обратно, у нарушавању митског. За илустрацију наведеног издвојићемо три епизоде из романа: причу о Вуксановој руци, причу о изборима у Црној Гори и причу о посјети краља Николе банкару Марпургу.

Писац даје натуралистички приказ губитка руке Вуксана Башовића, да би истакао узрочно-посљечну подлогу митског свијета. Ту се ништа не дешава случајно, и ништа не остаје без трајних посљедица. Епизода у којој Вуксан губи руку тако што је његов брат Кајица, највјероватније, преврнуо колијевку у ватру наводи читаоца на неколико закључака. Наиме, када је Вуксан изгубио руку, његов брат је занијемно што процесом митске компензације доводи до тога да Вуксан постаје чувен епски пјевач.

„Као да је печен на свим земаљским ватрама, наоружан и опремљен ријечима што су надолазиле саме, избрушене и реске, као да су каљене на ватри истјераној из кремена. Чинило се, опет, да се сваком ријечју ослобађа сноп варница неког скривеног и дотле непознатог смисла, те да су се сливале у складан десетерац и некако саме од себе претакале у пјесму“ (Драгић 2016: 19).

Митска поставка би била да брат који је био жртва узима глас од брата који је био мучитељ и да се тако успоставља коначна равнотежа. Иако писац експлицитно не наводи такав закључак, он се сам нужно намеће. У овој епизоди препознајемо и неки вид Драгићеве митологизоване поетичке мисли, јер у оваквој констелацији догађаја не може бити случајна метафора „сноп варница неког скривеног и дотле непознатог смисла“ које се сливају у складан десетерац. Вуксан је морао проћи кроз ватру (метафорички и буквално) да би постао пјесник. Он, дакле, добија, оно што Кајица губи – добар

¹ „Мит је, заправо, религија у коју се престало веровати. Он настаје у првобитној људској заједници, где изражава човеков непосредни, емотивни однос према свету који га окружује. Мит је покушај да се објасне стварност и природа у времену када човек још увек не разликује сан од јаве, узрок од последице и делове од целине, (...). Поред објашњења света и узрока природних процеса, мит има и социјалну функцију – он тумачи и оправдава обичаје, регулише односе међу члановима заједнице, кажњава недозвољене облике понашања и сл.“ (Поповић 2007: 440).

глас. Оваква једноставност узрока и посљедице подсећа на легендарно о коме говори Ауербах² – једноставност која се одређује тек по резултатима догађаја. Епизода са Вуксановом руком нас уводи у још један план митског који је често у сржи мотивисања поступака јунака. На једном мјесту писац каже да су Вуксанова здрава рука и остатак тијела добили невјероватну снагу.

„Ипак, у осталом тијелу, а нарочито у оној здравој руци, као да је повукао сву снагу не само свога живота него и живота својих предака“ (Драгић 2016: 21).

Као што је „одузео“ Кајичин глас, Вуксан одузима снагу предака и на такав начин добија замјену за изгорјелу руку. То је план везе са прецима који је овдје дат експлицитније него иначе, овдје је конкретизована веза живота потомака и митског живота и дјеловања мртвих предака. Она је митски снажнија зато што је веза превазишла сферу предања, писац сугерише конкретно компензовање страдања у сарадњи са прецима које је, ваљда, једино могуће на просторима гдје се та веза изразито чува – на просторима Црне Горе³.

Са друге стране, писац узрочно-посљедичну везу види у догађајима којима је узрок бесмислица. Такве су размирице око тога јесу ли боље *московке* или *шалијанке*, је ли слађи кромпир који саде Дрпићи или онај који саде Драшковићи и сл. Иако су начелно трагичне, овакве свађе писац слика са одређеном дозом хумора. Таква је и епизода о изборима у Црној Гори:

„Ако ћете ви зелени биљет узети – ми ћемо бијели! Ако ћете ви бијели – ми ћемо зелени!“ И тако би: ријешисмо да узмемо бијели и другога јутра нас прозваше *бјелашки*. Ми њих истога трена *зеленаши!* *Ка из рује што би у иочешку*, јер

² „Прича коју заједнички доживљујемо или за коју сазнајемо из сведоштва оних који су је заједно доживели развија се много нејединствене, противречне и замршене; тек када је у неком одређеном подручју уродила резултатима, у станју смо да је њиховом помоћу donekle средимо, а како нам често постаје поново сумњив ред до којег верујемо да смо дошли, како се често питамо да ли нас дати резултати нису навели на сувише једноставно сређивање онога што се првобитно одиграло!“ (Auerbah 1978: 25).

³ Сличну поставку појавног проналазимо и у романима Михаила Лалића – нпр. разговор Лада Тајовића са својим прецима и осећај њиховог присуства у њему роману *Лелејска тора*.

смо ми једнако могли бити *зеленаши*, а они *бјелаши*. Исто је то било. Али да видиш кастига, како се то изврну у велику пизму и зло“ (Драгић 2016: 38).

За народ је потпуно свеједно ког су политичког опредјељења, али се то опредјељење у једном потпуно апсурдном облику преобрати у узрок многим злима. Ту су узроци и последице практичног карактера јер је у њиховом средишту људска глупост, међутим када се те трагикомичне свађе из садашњости премјесте у прошлост, оне добијају митске оквири. Када описује мржњу према Башовићима, писац наводи догађај који је у самом почетку тог непријатељства.

„Некад је давно – кад су се враћали из чејовања и њохара – неки наш... (а знамо добро који је то био наш) некакоја њиховој ударио осебачке шалушом јашајана бјелокорца ја је шај од ше бољке умро. А било је себеш ничеја“ (Драгић 2016: 138).

Ово „себет ничега“ (ни због чега) упућује да је у коријену њихове свађе било нешто апсурдно, али се из тога изродило убиство, а онда и мржња између двије породице која се преноси са генерације на генерацију. У том генерацијском преношењу стварају се нова непријатељства и све мање има изгледа да ће их икада нестати. Почетак приче о мржњи између породица остварен је формулом својственом бајци – то читаоца упућује да је догађај већ одавно премјештен у неку митску сферу, али су његове последице и те како реалистичне и погубне.

У овом духу тумачена, епизода о одласку краља Николе код банкара Марпурга, добија на својој сложености из више разлога. Прво, узрок њиховог сусрета је жеља краља Николе да види своје злато које му Марпурго заиста и показује. Како се више приближава злату у катакомбама Марпургове банке, он све мање бива оно што јесте – краљ Црне Горе, „Цар јунака“, а постаје жртва личне љубави према злату. Писац ни у оваквој епизоди не заборавља контекст предака и патријархалност коју краљ Никола собом носи, али тај контекст блиједи како похлепа расте. Ту увиђамо обрнут утицај митског. Умјесто да митско одређује његове поступке као у примјеру о Вуксановој руци, похлепа засјењује митско. Друго, од пресудног је значаја што писац инсистира на томе да је краљ Никола све дубље залазећи у катакомбе, све више проналазио да је смијешно све оно што је дотад сматрао за врло важно.

„Тако је Марпурго приповиједао и Краљ је, пењући се назад оним лавиринтима, осјетио да је ту, у тим гранитним ходницима, у лавиринтима иза челичних решетака, међу тим гвозденим сандуцима злата, некако развијано цијело његово краљевско достојанство... (...) Пролазећи поред великих огледала, осврнувши се само на трен на свој одраз – Краљу се сопствена прилика намах учини разграђеном, недовршеном, а нарочито његова округла капа (*Ђаволи је сајорели габоџа!*)“ (Драгић 2016: 51-52).

Ово значи да су Марпургове катакомбе и саме неки зачарани, митски, простор у којима дјеловање Николиног насљеђа губи своју моћ. Сам Марпурго је приказан као неко ко има више лица, ко се у различитим крајевима различито зове; неко ко пије златне лискице и у чијој се крви, опет преко предака који су такође пили злато, налази неко посебно достојанство и нека посебна драгоценост. Овдје је дошло до укрштања двију митскох подлога којима се мотивишу одлуке и понашања ликова – слабија, Николина, јер је изашао из свог простора, и јача, Марпургова, који се налазио у свом простору.

„А већ на Цетињу, на оштрој арији, још много прије, на Крцу, чим се дигао из Котора и сјетио Тријешта и Марпурга, све му је било причина управа, као да је изишао из тешког бунила, из знојавог сна, који га је могао одвући право у смрт...“ (Драгић 2016: 52).

Драгић, дакле, хоће да покаже убојиту моћ злата на неком свакидашњем плану, али се не зауставља на томе – митско може смијенити само митско па тако и злату, и Марпургу, и катакомбама даје неки дубљи, такође митски, смисао.

Из ова три примјера видимо како функционише Драгићев књижевни свијет у роману *Кукавичја пиллаг*. То је свијет у коме догађаји нужно морају имати своју унутрашњу мотивацију а она се очитује у једноставној узрочно-последичној вези. Међутим, та веза је само привидно једноставна јер најчешће своје утемељење проналази у митском или чак магијском. Ова три примјера су само карактеристична илустрација свеукупне композиције романа

II

Досад је описиван митолошки „живи“ саоднос са прецима, простором, митолошка позадина неких догађаја, међутим, у мотивисању поступака јунака није нимало занемарљиво ни предање о тим прецима (претке треба схватати шире од

крвних предака). Тако у централној причи о комитима и Милутину Башовићу, кога зову и Мујо Баш и Баш-Челик, предање представља неки вид алибија⁴ за непочинства која они раде. Комити оправдање и узрок својој борби проналазе у жељи да се врати престо Црне Горе Петровићима, али тај њихов мотив није прави нити једини. Писцу је стало да разграничи комитске мотиве јер се непрестано враћа на то. Откако су уведени у ток романа, комити се међусобно преиспитују и нападају, управо због тих мотива. У средишту њихових намјера је предање о јуначним борбама предака, о великом подвигу Милоша Чечовића, који је ослободио сужње из аустријске тамнице и са њима наставио борбу против окупатора – предање за које смо установили да не функционише као у раније описаним примјерима зато што ово предање није дјелотворно у њиховим акцијама. Напосљетку, сам краљ Никола је у вријеме њихових борби био врло стар и није имао насљедника који је тај престо заиста желио. Предање је ту само зато да покаже како је њихово комитство претворно и зло, као огледало у коме се огледа њихова наказност. Такво контрастирање можемо уочити на низу примјера од којих ћемо само неке издвојити. Послије прве акције, када су опљачкали државни новац, неки од комита су одмах пожељели узети новац за себе и отићи негдје друго, али их је заклетва и „велика“ мисија у томе спријечила. Такође, неколико је примјера у којима комите нека баба суочава са истином – они су обични лопови и само нарушавају комитско име из старијих времена:

„Е велико си знање научио. И тебе ће, не бој се. Проћи ћеш исто ко и онај Биберчић. Неће ти рецку уписати, но ће те клепити ко пашче“ (Драгић 2016: 140).

⁴ Када се каже алиби, у виду се има рад Николе Милошевића *Појам алибија у уметносци*, који је објављен у оквиру *Антропоолошких есеја*. Никола Милошевић врло сугестивно тражи унутрашње мотиве уметника приликом стварања уметничких дјела. Он долази до закључка да су нпр. Бош у *Искушавању Свеиої Антионија*, Буњуел у *Виридијани* и Флобер у *Госпођи Бовари*, имали, у другом плану, потребу друкчије врсте испољавања него што то у првом плану изгледа. Тако Бош, по Милошевићу, религиозни концепт слике користи да би неосуђено могао испољити своје склоности ка приказивању морбидног и управо му тај религиозни концепт служи као својеврсни алиби. Уп. Milošević, N. (1964) *Pojam alibija u književnosti*, u *Antropološki eseji*, Beograd: Nolit.

У другом плану њихове жеље да врате престо Петровићима налази се и низ личних интереса, што свакако искључује могућност било каквог идеала, а потврђује мисао да је све то један алиби. Никола Милошевић у поменутом есеју тумачи алибије умјетника у стваралачком процесу, али исти принцип можемо примијенити и на тумачење мотива одређених јунака. Комити очекују да ће добити чинове и велика звања када врате краља Николу, да ће постати генерали и угледници, али и неки њихови интимнији разлози као што су освете и сл. Писац инсистира на оваквим мотивима комита можда, понајприје, зато што му је стало да расвијетли догађаје у Црној Гори који имају своје посљедице и данас. У тој равни тумачења романа узрочно-посљедична веза не сеже у митске размјере, најдаље у предање и первертирани завјет предака, јер почива на личим интересима и свјесном заобиласку истине. „Они чак вјерују да су они своме Краљу и по крви ближи неголи што је он своме унуку“ (Драгић 2016: 68). Иако је писац, очигледно, на супротној страни од идеологије комита и жели истаћи управо негативну страну комитског покрета, у лику Милутина Башовића долази до значајних усложњавања и поновног задирања у митске оквире.

Милутин Башовић је главни лик романа и најистакнутији комита. Његово посебно истицање је у својеврсној свирепости која није била страна ни осталима, али код њега је посебно осјенчена. Можда је кључни тренутак у осликавању те свирепости тренутак када убија свог стрица Вуксана да би прекратио досаду. Прво је то убиство најављено од стране још једног нијемог, епизодног лика, Бата Авдаловића.

„Саме од себе се намјестиле једном згоде и погодности кад је Бато изговорио цијелу реченицу. У који дан и који сат и који минут је била мијена и у ком положају тога тренутка Сунце. Шта је открио, а шта заклонио реп Халејеве комете; (...) Онда су оцијенили да су се намјестиле космичке ствари и тада је Бато изговорио цијелу реченицу, а у кући Авдаловића било је као да се наново родио. (...) Било је то онога дана кад је Мујо Баш лежао под јелом, прогоњен мишљу: на чему би оштетио метак. (...) Али тек нешто више од годину и по касније, само неђељу прије погибије у Шћепан долу, Мујо Баш ће дознати да је онога дана, баш на Огњену Марију, устријелио стрица Вуксана...“ (Драгић 2016: 151-152).

Бато Авдаловић је рекао: „Кад буде Огњена Марија.“ Из ових неколико цитата видимо да писац приликом описивања потеза Милутина Башовића укршта двије равни. Узрочно-последична веза у првом плану је иста као и код осталих комита јер је он неодвојиви дио те скупине. Али са друге стране, код њега се судбина одвија и у дубљем, митском плану па је тако било могуће да и Мујо Баш буде чинилац космичких покрета које је најавила Авдаловићева реченица. Даље, постоји још низ других чинилаца које Милутина Башовића чине таквим какав јесте. Слиједећи идеју Николе Милошевића, алиби у комитетству проналазимо у једној Башовићевој ретроспекцији гдје се он присјећа како је још као дијете мучио мачку. Тек послје ове епизоде Башовића схватамо као већ унапријед предодређеног да буде такав какав јесте. Мучење животиња није нови мотив у књижевности⁵, па чак ни у медицини приликом описа разних психотичних наклоности, али овдје тај мотив не остаје само као дио статистике о једном несумњивом поремећају који се манифестује у Башовићевом понашању. Писац ту натуралистичку епизоду паљења мачке продубљује још више – неопходно је и најмлађег Башовића пребацити у митску раван.

„Никад њему нико није казао какав је то израз виђела баба на његовом лицу, али кажу да је шапнула некеме, може бити најближој својти, да је њена снаха родила ђавола“ (Драгић 2016: 208).

Баба Јаглика у изразу лица свог унука препознаје да је у њему неко притајено зло које она види као демонско. Тај исти демон тјера Башовића да испали метак у свог стрица, али, конкретније речено, и све друге метке које је испаливао у недужне. Могло би се ићи даље и тврдити да је суд бабе Јаглике у митској равни крајње исправан, а да Мујо Баш и јесте сам ђаво. Још је једна епизода из његовог дјетињства врло знаковита. Када га је отац послао у Шавник да нешто купи за њега, забранио му је да узима туђе воћке, међутим, прво што је Мујо урадио по необављеном послу јесте то да је узео туђу воћку и појео је. „И немој да ти се омакне да погледаш у туђу воћку!“ (...) А онда је спазио шљиве. Убрао једну. Па још једну“ (Драгић 2016: 137-138). Ова нас епизода упућује на библијску причу о првом гријеху, само је стилски транспо-

⁵ На примјер, ликови Достојевског често муче животиње.

нована да воћка коју Муџо једе буде баш шљива, воћка која, у неком смислу, симболише круну против које ће се борити. Као и Адам, Милутин Башовић крши забрану и тако излази из свјетлости, али он за разлику од Адама не осјећа стид нити свијест о гријеху, он наставља да једе. Оваквом парцелацијом писац снажније истиче цијели поступак, па читалац све доживљава баш онако како треба – кршење заповијести и корак даље. Наведене епизоде (али и друге: шкопљење бика Галоње, сан о обарању јасена испред куће који је симбол куће и породице) Милутина Башовића стављају у митску равн узрочно-последичне везе. Он је вишеструко сложен лик, и као такав роману даје посебан књижевни штимунг. Писац је успио у овом лику сабрати своје двије кључне намјере: прво, успио је комите приказати у свјетлу борбе на страни зла без икаквих идеала, успио их је историјски дискредитовати; и друго, успио је и ту одржати митску позадину коју роман иначе посједује.

Изразито слојевит роман Лабуда Драгића можемо читати на више начина и откривати више запретаних смислова и порука. Овдје је био циљ да се укаже на поступак мотивисања догађаја у дјелу са истицањем препознатог митског и реалног као стубова мотивације. Наравно, о митском би се могло и требало писати још много више и детаљније (на примјер, не може бити случајно што се баба зове баш Јаглика, и што јој се обраћају на једном мјесту са *Jaiō*), али је нама више био циљ да покажемо како митско дјелује у роману као књижевни фактор и као нешто што је свакако својствено Драгићевом хронотопу, те начин на који га писац користи да би објаснио поступке својих јунака, али и објаснио ситуације у којима они дјелују.

КОРПУС:

Драгић, Ј. (2016) *Кукавичја њилаг*, Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА:

- Auerbach, E. (1978) *Mimesis*, Beograd: Nolit.
 Бабић, Д. (2016) *Горки њилої историје*, предговор у *Кукавичја њилаг*, Београд: Српска књижевна задруга.
 Milošević, N. (1964) *Pojam alibija u književnosti*, u *Antropološki eseji*, Beograd: Nolit.
 Поповић, Тања (2007) *Речник књижевних ѡермина*, Београд: Логос Арт.

Перивоје ПОПОВИЋ

ПЈЕСМА И ЧОВЈЕК

(Пводом књиге *Одшкринутти визици*“ Војислава Караџића)

Од настанка свијета, од Постања, па и прије тога, неко кога данас именујемо појмом човјек, или ти (много, много рјеђе) Човјек труди се из све снаге да спозна себе и Свијет коме је досуђен или који му је одређен као слобода – алтернативно заточеништво, а (могуће) апсолутно Слобода или ништа. Помињу се и најчешће неминовно признају као основни корифеји спознања: философија, религија, наука и умјетност. И Човјек прима у домену душе и духовности, разумије, или не разумије, прихвата или одбацује, све, дио, а онајчешће само искру ватреног вретена које се окреће мимо Човјекове, а по вољи Његовој.

И по Вољи Његовој дато је Умјетности, Поезији посебно, највише слободног простора да се слободно бави слободом као правом, правдом, истином, човјекољубљем и одбраном „од зла свакојега“, од бесмисла овоземаљског противрјечног бивања и дјеловања кажњеног Бића по лику Његовом и наличју сопственог слабовида.

„Ако пресвисне пјесан
Ако утихне ријеч
Утамничихе видик пастир
У галеровом крику пресахнуће воде

Гугутка издахнуће на грани
Пепелом срца засуће
И дан заборавиће да сване
Љубави трагови поравнаће се.“

Читав живот, читаво Постање као да је (на)стало у овој пјесми, која је и насловљена по првом стиху и у којој је Пјесник настанио Пјесму прије Ријечи. На почетку би Пјесма, потом „настаде Ријеч – и Бог бјеше Ријеч“ . Славно нека буде

и слављено име Пјесме, која једина, у пуном сјају, има моћи да Богу и Ријечима покаже снагу и наду, Вјеру и Увјерење да Свијет овај наш насушни такав какав јесте ... и јединствен јесте и опстаће крај свих непочинстава оних који „чине што знају“ иако често „не знају што чине“. И пастиру (Божјем и овоземаљском) видик се шири, и галебов крик над водом има смисла, и гугутка ће да преживи, макар се из пепела поново винула – и Дан и Љубав моћи ће да се раздана и обнове уз помоћ Пјесме у Караџићевим „Видицима...“ настањене.

У (уобичајено) интригантном есеју „Домети савремене српске компаратистике“ Радомир В. Ивановић указује на спознање француског комаративисте Албера Тибодеа по коме мора да постоји књига, дјело које може илити чак мора да „врши функцију дубоке поруке и кој(е) се понаша као матична ћелија“(1) . Није нам познато, али у бити и није важно, у ком је посредном или непосредном дослуху наш пјесник и француски научник, али нама није могуће да избјегнемо увјерење да се „Отшкринути видици“ , управо по Вољи Његовој, налазе на истој равни у којој Поезија и наука сагледавају стварност са истих тачака Вида и Свевида у категоријалном, философском смислу поимања. Дакле, све је ту јер је Све проистекло из Поезије, јер се опет Све што је од Бога враћа на изворе Пјесништва.

Има у Караџићевим „Отшкринутим видицима“ једна веома болна, и пјеснички и људски болна дилема, категорија бола, хипербола страха : „Бојим се да ће доћи дјеца мрака и појести дјецу дана...“ – узвисује се стрепња у пјесми „ Покошено поље“ – тако је, знано је већ, насловљено и изузетно дјело, роман прерано преминулог грудоболног српског прозаисте Бранимира Ћосића! Његовом се болу лако могла успоставити дијагноза, али лијека тада није било. Данс има лијека, али како поуздано да се воспостави дијагноза бола нашег Човјека, нашег данашњег Пјесника, наше данашње и будуће Младости – злокобно су насупрот једно другом туробна дјеца мрака и слабонадна Дјеца дана!?

„Само се блесак муње гласне
Црнило прошара Голеш горе
Покошено поље за час гасне
Као послије буре стишано море...“
(*Покошено поље*)

Још једно се горко питање судбине Народа, Човјек и Пјесника згуснуло, философи би казали синтетизовало, у наслову још једне изузетне Карацићеве пјесме – „Не гаси ми свјетлост“. „Не дирај моје кругове“ – рекао би велики антички учењак. „Склони ми се са сунца“ – па ако си и Александар Велики – у духовном дијалогу метафизике вјекова „реплицира“ јелински философ! Али шта то значи, како то данас у 21-вом вијеку звучи вапај за једном, макар једном једином зраком свјетлости (или Свјетлости). Боже, Боже мој – јеси ли ме, јеси ли нас то опет оставио, Господе над војскама часних Архангела, јеси ли нас поново заборавио?

„Не гаси ми свјетлост

Да не обневидим

Не походи ме ноћи

н Док жишка дана не ископни...“

(Не ĩаси ми свјетлостĳ)

„...Ти људи који су се одели својим унутрашњим“ (2) ми бисмо рекли, једноставно, христоликим, „животом, светлим и несебичним, изгледају нам као преостали или задоцнели анђели на земљи...“ (3) Духовној надсвјетлости тих ангела, архангела наде посвећено је пјесничко прегнуће Војислава Карацића. „То је један народ апсолутно за себе, тих, насмешен и расејан по свету. Никакве везе ни неспоразума не може бити између нас (...) Али љубљени обично од целе своје околине (...) они као да код ње изазивају чежњу за негдашњим животом (...) из кога смо сви произишли и чији су они још једини представници...“ (4)

„Раздрагана младост уз сјетне виолине

У метежу на бучним раскршћима

Попут војника који напуштају касарне

Ил' пролазних заљубљеника

На промаји станичној

Брзо се као плетиво разројава...“ (*Сѳугенĳска*)

Да ли смо стварни онда кад се нама чини да смо стварни, да ли живимо баш онда када се нама чини да смо живи, да ли уистину стварамо онда кад нам се привиђа да смо у стварности, или је пак оно што поимамо као имагинарно, као надрационално права, истинска стварност. Више је него очигледно (али и *аларманĳно !*) да је оовремена измаглица у сјенци виртуелног битисања грубо релативизовала право избора а све

под изговором некакве *пројектоване и стројо контролисане слободe*. Имаш слободу, имаш сва права, али само до оне (тијесне) границе која не угрожава *мој интерес, мој профит – новчани или антибожански*: „ја“ о томе нећу, уствари нијесам (не дозвољавам да будем, ессе) пројектован да размишљам.

На нашу срећу, размишља, промишља пјесник и за сада има толико снаге и наде да нам *ошкрине видике*, да нам уз Господњу помоћ укаже на могућности негације безизлаза:

Јесмо ли људи онда кад слиједимо људско биће сање дано насрам слике Творца, или је „боље“ чиниће само оно, чиниће све оно што нам етичка димензија не прејоручује, што се са човјечношћу као икаквом сукобљава, узајамно поништава и поштре – на питање које смо једном давно поставили, Војислав Караџић експлицитно стаје на страну Господа и Човјека по Његовом Лику замишљеног. Ипак остаје питање (и за Пјесника и за Човјека) – има ли и такав Човјек снаге да у реалности оствари Божанску промисао. „ И ако ко одузме од ријечи књиге пророштва овога, Бог ће одузети његов дијел од књиге живота , и од града светогa, и од онога што је написано у књизи овој.“ (5)

И говорили су мудраци и пророци многи, и слушали смо и толковали говор њихов – шта ако Бог не види (баш) све, ако Светворећи не може или неће да помогне. Онда... Караџићу је сасвим јасно, премда су *видици* за сада само *ошкринути* да Бог не заборавља, да је у сваком тренутку и у сваком времену на страни Човјека, само што његов тренутак и његово вријеме не припадају ово(при)земаљским „катогијама“!

Након свега у спознању *Феномена Поезије* као свевидеће умјетности – је ли могуће, је ли, пак уопште упутно било какво тумачење? И кад су „Отшкринути *видици*“ у питању, наша запитаност поново *запире у сјознању?! Поезија*, наравно остаје и даље као велика тајна, али животна слика коју нам дарује има се као могућност тумачења – у супротности дошли бисмо изнова на беспуће бесмисла битисања.

Богондахнути, највећи међу Пјесницима, најпоетскији међу Мудрацима, беспоговорно је одавно поврдио да се читав поредак сачињава од усклађивања бројних беспоредака. Зашто онда и ми да не повјерујемо да ће и само *ошкринути видици* бити у стању да се супроставе таме на хоризонту, да ће имати моћи да (у)редују велики неред, да колико-толико освијетле велику вјечну *шаину* Поезије!?

„...Критика је мисао о уметности песничког дела.(6)
 Да, али ране и награде, похвале *иује* и *ојомене* пјесничком
 мраку, тами, очекивању Свјетлости - све би умакло и нестало
 (...)“ да критика (ни)је слободна активност духа. Ако није сло-
 бодна, критика губи своју природу, постаје нешто друго.“ (7).
 Али и поезија уопште, јесте врхунски висока звијезда слободе.
 Надомак дурмиторских висина то Војислав Карацић гледа
 сваког могућег богонаредног свитања. То је основни подсти-
 цај, то је незаборавна, ненадмашна предност вида коме не при-
 јети, или само узалуд пријети било каква сјен, сјенка и злово-
 ља беспоћудних заточеника беспућа, те је савим природно да и
 оно слово које се гласи наспрам Карацићевог гласа „ мора
 одржавати свест о *слободи* сопственог деловања.“ (8) У исто
 вријеме ријеч о Карацићевој ријечи мора да има снаге и муд-
 рости која је у стању да се суочи са стањем Духа и Душе који
 се у Спаситељевој непресушној поруци именује величанством
 што се зове Љубав.

„...Ноћас ће око куће пљускати мјесечина
 Ноћас ће море буктати од плиме
 Ноћас ће прворотка дојити сина
 И Божје надијевати му име...“

(*Сабирање среће*)

„ Нема, дакле, коначних решења. Ниједна креација
 није довршена ; односно, начин на који постоји само је једна
 од безбројних могућности у којима као уметничко остварење
 може постојати.“ (9) Пјесничка књига „Отшкринути видици“
 Војислава Карацића у довољној је мјери стваралачки замах
 коме су отворени (не само одшкринути) хоризонти трајања.
 Наравно, да увијек постоје *безбројне могућности* – овим дје-
 лом Карацић исказује стваралачку храброст и снагу за одго-
 ворна нова суочавања реалности живота и супериорности Пје-
 сме.

Аутентичан језик Вуковог предоминиона и оригинално
 иновиран стил у пуној корелацији савременог спознања дис-
 курса, наглашене су вриједности ове пјесничке књиге – одли-
 кује је истраживање нових могућности ријечи, нова снага
 духа, вјере, нови простори мисли, својесвјесна етика разума,
 новооплемењена естетика слике. О свему датом неопходно је

и надасве опште-вриједно да се у правом тренутку проговори прецизно стручно, одговорно и креативно у смислу изучавања као посебности. Може ли један скромни савремени пјесник да заиште више од Творца и од очекивано (не)извјесне Будућности Поезије!?

Унутрашња интеркултурална комуникација поменути двије неизбјежне стваралачке компоненте укомпоноване у својеродну драмску цјелину (циклуси – чинови: *Зајлеган у јаву, Изјлобљено вријеме, Берем свјетлоси*) дарују овом пјесничком сачињенију одлике драме која се по себи наглашава и нуди као потреба интроспективног дијалога, али и нашег миробитног сценског сазнања овога дјела – опет високо пожељна, али и жестоко опасна креаторска позиција.

Можда би Душан Ковачевић, Горан Булајић, данас или ти Бојан Ступица или Никола Вавић, онамад – могли другачије да процијене и релативизују нашу конкретну позицију, али „Отшкринути видици“ су – да, Поезија, прије и након свега.

1 Радомир В. Ивановић: *Дометии савремене комјарайисийике*, „Љетопис Матице српске“, Нови Сад, мај 2016, књ. 497, св. 5, стр. 617

2 Растко Петровић: *Ујевии*, „Критичари о Ујевииу“, „Аугуст Цесарец“, Загреб, 1979, стр. 100

3 Исто

4 Исто

5 *Ойкривење Јованово*, 22 ; 19

6 Бранко Поповић: *Машиа и мудроси*, „Марко Миљанов“, Подгорица, 2016, стр. 40

7 Исто

8 Исто

9 Б. Поповић: *Циийирано дјело*

Новица ЂУРИЋ

КЊИГА ЛЈУДСКИХ СТРАДАЊА – СВЈЕДОЧАНСТВО ЈЕДНЕ ЕПОХЕ

Милош К. Војиновић и Тадија Б. Бошковић, „Комунистички злочини у Црној Гори и Херцеговини 1941–1942. године“, Митрополија Црногорско-приморска, НИУ „Светигора“ Цетиње, Књижевна задруга Српској народној вијећа – Подгорица и НВО „Друштво за истраживање злочина над грађанима Црне Горе у Другом светском рату“ – Колашин, Колашин 2017. године. (Документи)/

Оно за чим трагамо и нађемо. Некада случајно, а најчешће има рука која пода и оно што је скривено у „стотине јама“.

Једина тајна скровишта, разних одлука, фотографија, записа, судских пресуда полицијских докумената деценијама су, у неким случајевима и вјековима, скривана у пећинама и јамама безданицама. А и гдје би друго када у народу сваки други „елемент“ једним оком гледа у комшију, а другим у удбу. Онако како је то опјевао морачки поклицар, пјесник Момир Војводић, у књизи „Муке са ушима“.

Значи, ријеч је о времену, односно временима када није било архива гдје је сваки папир пролазио кроз филтере партијске и властодржавске савјести.

Из таквих архива, пећина, јама, па и гробница, истраживачима су вирнули подебљи и потежи завежљаји које су хронолошким редом укоричили у књизи „Комунистички злочини у Црној Гори и Херцеговини 1941–1942. године“, упорни и марљиви сакупљачи докумената о минулим временима, Милош К. Војиновић и Тадија Б. Бошковић.

Издавачи књиге страдања су Митрополија Црногорско-приморска, НИУ „Светигора“ Цетиње, Књижевна задруга Српског народног вијећа – Подгорица и НВО „Друштво за истраживање злочина над грађанима Црне Горе у Другом светском рату“ – Колашин.

Поред назнаке да је књига штампана „с благословом Његовог високопреосвештенства митрополита Амфилохија“, у

близу 700 страна уводи нас народна пословица: „Не памти се злочин да би се злочин враћао, већ се злочин памти да се не би понављао!“.

А као она Божја честица, оно савршеније и најпрецизније перо записује сваки трен на Овом и Оном свијету исто тако непогрешиво записује свако добро и лоше чињење човеково.

Када тама надвлада људски ум, када му се разум претвори у људожерство, и то бива записано посебним словима у књигу човјековог страдања. Ова мисао није ми се тек реда ради казала како бих ову књигу уздигао или унизио, већ да саопштавајући истину одагнам лажи и безбожност.

Говорећи о страдањима, о људима, о људској историји, о свим људским покољењима, о људском животу, о људској судбини на земљи, о Светој ријечи, како је казао Господ, митрополит Црногорско-приморски Амфилохије Радовић изговорио је испред цркве Св. Николе у Граховцу, 22.10.1994. године, између осталог, следеће:

„Велика је срећа, за човјека, за људе, што последња ријеч о људима, о људској историји, о људској судбини не припада ни анђелима, ни људима, него припада живоме и вјечноме Богу, који је Бог живота, а не Бог мртвих. Суд о људима и људској историји Бог је узео у своје руке... Није Бог препустио људима да коначни суд буде у њиховим рукама, нити је Бог препустио људима да њихова правда буде коначна правда овдје на земљи, гдје је давно рекао пророк Божји да је правда људска као прљава крпа којом жена очисти своју нечистоћу, па је онда баци на ђубриште. Таква је правда људска, такви су, нажалост, и судови људски...“

Није ми намјера да ни ја било чему у овој књизи судим, пресуђујем, сумњичим, већ да посвијетлим које слово тиме што трагам за изворима сваког зла, мотивима који човјека тјерају да суди и пресуди човјеку. У сваком свом чињењу и слова гледам да прислоним Правди Божјој.

Клицу суровости људи у времену комунизма на просторима Црне Горе, Србије, Херцеговине, Његова светост, патријарх српски Варнава, у посланици за 1936. годину, својеврсном уводнику ове вриједне књиге је, између осталог, овако појаснио:

„Многи се распитују какви су то извори, одакле извире та отровна сугестија, то разорно сјеме комунистичке струје! А

не питају зашто, што се све комунистичке лепе приче заогрћу у невину одјећу... Главни извор комунистичких превара налази се у безбожништву, у материјалистичком разумијевању самог човека, света и живота уопште... Њима није потребна Истина. Неће они Бога. Њима је потребна лаж...”

Војиновић и Бошковић унели су у књигу, прије документа о ратним пресудама и ликвидацијама, два посебна документа: Међународно ратно право (изводе) и Међународну повељу о правима човјека“, као и друга документа Савјета Европе, вјероватно како би у наредних неколико стотина страница докумената читалац разумио, како су навели, да је ријеч, о „ратном злочину с обзиром на то да је ратни сукоб у Црној Гори и Херцеговини 1941-1945. имао сва обиљежја грађанског рата...”

Онако како су аутори казали тако и треба прилазити читању „ове студије“ у којој су, кажу, „прикупили грађу и утврдили чињенице које стављају на увид историчарима и грађанима, како би могли разумјети догађаје који су до данашњих дана оставили трага, безмало на свакој породици у Црној Гори“.

По наводима аутора ове књиге заснованим на стотинама докумената, судских пресуда, записника са ислеђивања, изјава, фотографија, није само било пресуђено некомунистима већ и њиховим породицима уколико чланови ликвидираних породица нису били спремни да се одрекну најближих и прихвате комунистичке ликвидаторе као „род рођени“.

Ову књигу разумијем као опомену да брат никада не удари на брата, на ближњег свога, на доброг човјека вјерујући у исказану искреност аутора када кажу: „Истина је пут до помирења“.

Зато ни моја маленкост нема права да суди и изриче пресуде, већ само препоручује ову књигу као свједочанство једне епохе у којој су руке биле кржаве од братске крви, да најавим нову свјетлост која из таме износи пред Божје лице страдалнике и оне који су знали и нијесу знали шта чине. А Божји суд је последњи, чега су свјесни и аутори који пишу како је „о осуди злочина комуниста у Црној Гори илузорно говорити...”

Тек како је беспредметно било шта рећи да се човјеку судило само зато што није хтио да буде оно у шта није вјеровао, односно какво је сурово сазнање да су наводне пресуде,

како то пишу аутори ове збирке документа, “доношене углавном тајно, у најужем руководству“.

Поред вриједних и вјеродостојних докумената објављених на страницама овог, ја га крстим као – зборник архивске грађе, не треба занемарити ни чињеницу да је на 638 страна уписана 2751 фуснота, што довољно говори гдје су све завирили аутори књиге и којим су се изворима користили и консултовали.

А деценије још увијек циједе оно вријеме у којем су човјека славили само зато што је био против човјека. Брат против брата. Отац и син на супротстављеним странама. Вријеме у којем су нож и пиштољ пресуђивали различитим политичким увјерењима, односно опредјељењима. Оно доба које се има чиме похвалити, али има се због чега и постидјети.

/ Подјорица, 2017 /

Поздрав са Тајвана

ПОВЕЉУ

ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЗА 2012. ГОДИНУ

МАТИЦА СРПСКА

ДОДЕЉУЈЕ

ГРУПИ ПРОФЕСОРА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА ИЗ Црне Горе,

која је пружила одличан утицај на српскога језика

У Новом Саду

8 априла 2013. г.

Генерални секретар

Председник

Штампање овог броја помогло је Министарство спољних послова
Републике Србије, Ујрава за сарадњу с дијаспором и Србима у региону.

Првих шест бројева овога часописа изишло је
под именом **Распеће језика српскога**.
Часопис је настао 2004. године као израз отпора
групе никшићких средњошколских професора
насиљу над именом српског језика у Црној Гори.
Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају